

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Harmadik kötet, 1873.

I. szám. Egy fölbujtó per a XVII. századból. *Nagy István*, 1873. 33 l. 10 kr. — II. szám. Adalék 1352-ből az Arany bulla néhány cikkének alkalmazásához és magyarizálásához. *Wenzel Gusztáv*, 1873. 15 l. 10 kr. — III. Szám. Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreannum előtti időből. *Wenzel Gusztáv*, 1873. 24 l. 10 kr. — IV. Szám. Trencsini Chák Máté kortársai. *Botka Tivadar*, 1873. 71 l. 30 kr. — V. Szám. Rajzok Erdély államátából a XVIII. században. *Szilágyi Ferencz*, 1873. 135 l. 50 kr. — VI. Szám. Tanulmányok a góthok művészetéről. *Henszlmann Imréről*, 1874. 24 l. egy képtáblával 10 kr. — VII. Szám. A magyarországi avar-leletekről. *Pulszky Ferencz*, 1874. 12 l. 10 kr. — VIII. Szám. Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. *Tóth Lőrincz*, 1874. 64 l. 30 kr. — IX. Szám. Palugyay Imre emlékezete. *Keleti Károly*, 1874. 19 l. 10 kr. — X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. *Fraknói Vilmostól*, 1874. 92 l. 30 kr.

Negyedik kötet, 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. *Óváry Lipóttól*, 1874. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. *Wenzel Gusztáv* rendes tagtól, 20 kr. — III. Szám. Júda, Izrael és Arám. Történelmi tanulmány. *Beóthy Leó*tól, 60 kr. — IV. Szám. Az egeri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradékai Egerben. *Balássy Ferencz* lev. tagtól, 50 kr. — V. Szám. A pelásg kérdés mai állása a jobbágyok a helleneknél és rómaiaknál. *Ribáry Ferencz*tol, 30 kr. — VI. Szám. Pemflinger Márk szász gróf élete. *Fabritius Károly* lev. tagtól. Ára 1 frt.

Ötödik kötet, 1875.

I. Szám. Révay Péter és a szent korona (1619—1622.) 44 l. 40 kr. — II. Szám. Ifj. Báro Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. *Szilágyi Ferencz* lev. tagtól, 50 kr. — III. Szám. A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. *Pesty Frigyes* l. tagtól, 40 kr. — IV. Szám. Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1540. *Szilágyi Sándor* rendes tagtól, 30 kr. — V. Szám. Idősb. b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Irta *Szilágyi Ferencz* l. tag, 50 kr. — VI. Szám. Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherceg között 1559—1561. *Wertheimer Edé*ttől, 45 kr.

Hatodik kötet, 1877.

I. Szám. Margum és Contramargum helyiekévé. *Ortway Tivadar* lev. tagtól, 45 kr. — II. Szám. Az utolsó Árpád-házi király trónra lépte. *Nagy István* r. tagtól, 20 kr. — III. Szám. Emlékbeszéd magyairól Kovács István fölött. *Szilágyi Sándor* r. tagtól, 10 kr. — IV. Szám. A germanizálás történelméből a két magyar hazában. *Szilágyi Ferencz* l. tagtól, 20 kr. — V. Szám. A Ghyozzyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. *Jakab Elek* l. tagtól, 40 kr. — VI. Szám. Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelme a nagy-luceai Dóczyakkal. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól, 40 kr. — VII. Szám. Kritikai adalékok Margum történetéhez. *Ortway Tivadar* l. tagtól, 30 kr. — VIII. Szám. Emlékbeszéd Czinnár Mór m. akad. l. tag felett. *Ipolyi Arnold* r. tagtól, 20 kr. — IX. Szám. Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím. *Pesty Frigyes* lev. tagtól, 30 kr. — X. Szám. Carrilo Alfonz diplomáciai működése (1594—1598.) *Szilágyi Sándor* m. akad. r. tagtól, 30 kr.

Hetedik kötet, 1878.

I. Szám. Nagyvárad elvesztése 1690-ban. *Deák Farkas* l. tagtól, 20 kr. — II. Szám. Adatok a »Nagy« Csáky István életéből. *Deák Farkas* l. tagtól, 20 kr. — III. Szám. Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből. *Jakab Elek* l. tagtól, 40 kr. — IV. Szám. Ludányi Tamás egeri püspök. *Balássy Ferencz* l. tagtól, 20 kr. — V. Szám. I. Rákóczy György és a diplomácia.

KÁLMÁN KIRÁLY

OKLEVELEI.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ

LEV. TAGTÓL.

(OLYVASTATOTT A II. OSZTÁLY 1892. MÁRCZ. 7-IKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1892.

Renovatiók. Oklevelek a XI. század végén.

A XI. század hazánkban az egyház-alapítások korszaka. Reánk maradt okleveleink, csaknem kivétel nélkül, egyházak — püspökségek és apátságok — alapításáról, gazdagításáról szólnak. Ha maga a király az alapító vagy adományozó; ez esetben az egyháznak adott oklevél a tiszta *literae fundationales, donationales* jellegével bír; ha pedig magán-egyén alapít vagy gazdagít valamely egyházat; intézkedése csak azzal válik erőssé, ha azt a király által jóváhagyatja és ha ez beleegyezésének látható jelét, a királyi pecsétet, a kiadott oklevélre ráfüggeszteti. Az oklevél ezzel a *literae confirmatoriae* csoportjába lép; a királyi oklevelek közé tartozik, bár szövegezéséből ez néha alig vehető ki, és mint például Dávid dux ismeretes adománylevele a tihanyi apátság részére, csakis külső jelekből, a királyi pecsét jelenlétéből következtetve, sorolható a királyi oklevelek közé.¹⁾

E két oklevél-csoporthoz a XI. század végén egy harmadik csatlakozik, a *renovatio*-ké. A Sz.-Istvántól kapott birtokok és járulékaik a XI. század derekán bekövetkezett zavarokban sok helyt veszendőbe mentek, idegen kézre kerültek és így az alapító vagy adományozó intentiója nem teljesült. Még nem múlt el a század, a mikor már beállott a szükség, intézkedéseket tenni az egyházi birtokok összeírására és megerősítésére. Sz.-László elrendeli,²⁾ hogy az egyházakat illető dolgok, bárki kezére jutottak is légyen, azoknak visszaadassanak. Kétségtelen,

¹⁾ V. ö. Fejérfataky, A kir. kancellária az Árp. korában 18. l.

²⁾ Decret. Lib. I. cap. XXIV. Endlicher, Monum. 330.

hogyan e parancsnak kifolyása az a több conscriptio, mondhatu királyi megerősítéssel ellátott leltár, a melyek éppen Sz.-László idejéből jutottak korunkra. Nem új adományok ezek, hanem korábbi, Sz.-István ideje óta keletkezett adományok felsorolása, részletezése, régi jogok megújítása és királyi megerősítése, *notitia, conscriptio* alakjában.

Ez oklevél-nemnek, a mely ekkor a királyi megerősítéssel ellátott átiratokat helyettesíté, a XI. századból két kiváló képviselője jutott el korunkig: a pannonhalmi és a bakonybéli apátságok¹⁾ birtokainak összeírása.

A két renovatio közül a külső és belső hitelesség minden jelével bír a *pannonhalmi*, a mely a Dávid dux-féle oklevéllel együtt Sz.-László korának a leghitelesebb emléke.²⁾ Külső alakját tekintve, emlékeztet a nyugati egykorú uralkodói oklevelekre. Chrismon nélküli labarum vezet be a szöveget; következik az első sort a szavak közötti hézagokkal csaknem kitöltő arenga: »Divinum firmet nomen quod scripsimus amen«, hosszabbított írással (*scriptura longior*) írva; erre egy második arenga, majd a narratio, elbeszélés, a rendes oklevél-írással; csak itt szólal meg a király: »et ego rex Ladizlavus«. Következnek az ingóságok, egyházi szerek, ruhák, könyvek, a melyeket alapíttatása óta az apátság szerzett. Az összeírás czélját elmondja a narratio. Sz.-István és királyi utódai, főurak (*duces, comites*), főpapok (*pontifices*), más jámbor emberek és »én László király« sokat adományoztunk a monostornak; hogy ebből akár erőszak, akár csel vagy hanyagság következtében semmi el ne idegeníttessék: mindezt az ország nagyjainak tanácsára a jelen iratban összefoglaltattuk és emlékezetre adjuk.

¹⁾ Az 1093-iki tilhanyi birtokokról szóló renovatio, a XI. századba sehogysom illő határjárásából következtetve, újabb idők terméke. Wenzel VI. 96.

²⁾ Eredetiye Pannonhalmán a házi ltárban. (Capsa 2. A.) Átirják és megerősítik II. Endre 1213. és kétszer 1223-ban (Capsa 4. A., Capsa 1. Z., Capsa 31. B.) és IV. Béla 1236. és 1260. években. (Capsa 2. B. és Capsa 41. E.) Sajnos, hogy e diplomatikai és műveltségtörténelmi szempontból oly nagyérdékű oklevélnek maig sincs jó kiadása. Fejér I. 482. csak rövid töredékét közli; Wenzel I. 39. csak a kezdő 22 sort adja, pedig az oklevél 38 sortól áll. II. Endre 1213. évi átirata (Wenzel I. 129.) még töredékesebben adja a szöveget.

A czél tehát ugyanaz, a mit a király említett decretumában kifejez; és hogy e conscriptiók éppen Sz.-László idején merülnek fel: önkénytelenül arra a következtetésre késztet, hogy a decretum rendelkezése és ezek között okozatos összefüggés van. — Az oklevél elbeszélése még emlékeztet a rendes oklevél-szövegezésre, de mennél tovább haladunk benne, a szöveg mindinkább közeledik a notitiák jellegéhez. Az, a mi ezután következik, száraz felsorolás. Az ingóságok előszámolása után a szöveg szerkesztője még jobban kiesik szerepéből; elején megszólaltatta hol egyes, hol többes számban a királyt (*ego rex Ladizlavus, condonavimus, iussimus*); mihelyt az ingatlanok felsorolásához jut, a királyról, a kinek nevében az oklevél kelt, már csak harmadik személyben beszél: »Secundum predium est Ruozti, quod dedit rex Ladizlavus, pro redemptione anime sue«, »dedit rex L. unum lacum« stb. Még inkább ellaposodik az oklevél stílusa vége felé, amikor a monostornak szolgálatokat teljesítő mesteremberek számát és a házi állatokét számlálja föl: »X. et VIII. arathra, LXXIII. vineę, CC. insimul equi preter poletros, LXX. boves insimul, mille CCC. oves.« A birkák számával végződik az oklevél; semmi megerősítés (*corroboratio*), semmi megpecsételési formula (*sigillatio*), noha az eredeti hártya a megpecsételés kétségtelen nyomait mutatja; nem mond az intézkedés megszögöire átkot (*anathema*), nem szab ki büntetést (*poena*), nincs keltezés,¹⁾ sem monogramma. Az oklevél úgy végződik, mintha egyszerre elváltak volna. Diplomának indul és notitiának végződik. Tanulságos ránk nézve e szövegezés; mert világosan megmutatja az átmenetet a Sz.-István által behozott idegen eredetű oklevélformától azon fejletlen állapothoz, a melyben — szövegezés és külső kiállítás tekintetében — a XI. század végének okleveleit, a Kálmán királytól kiadottakat (a dalmát testületek részére keltek kivételével, a minek okát alább előadjuk) és néhány utódját látjuk.

A renovatio másik érdekes példája a *bakonybéli apátság javainak összeírása*, e nagyterjedelmű oklevél, a mely belső

¹⁾ Wenzel önkényesen teszi az oklevél keltét 1093-ra, Katona után indulván, a ki azt véli, hogy azt a Pannonhalmán tartott zsinat alkalmával utták ki.

szerkezetében — a nélkül, hogy hitelessége és a benne elmondottak valósága kétségbe volna vonható, — ellenmondásokkal teljes.) Hosszabbított írással írt invocatióval kezdődik, a mely azonban nem terjed ki az egész sorra, hanem a Sz.-István-féle pannonhalmi oklevélhez hasonlóan, az írás már az első sorban a rendes oklevél-írásba megy át. A rendkívül nagy, erős bőrhártya előlapja nem volt elég arra, hogy a terjedelmes conscriptio 82 sorának helyet adjon; abból — egészen szokatlan módon — 8 sor a hártya hátára került.

A szöveg szerkezete egyenesen arra vall, hogy az összeírás nem egy időben készült. Tudtál adja a bevezetés, hogy a *boldog emlékü* (pie memorie) béli apát, József, a királyi udvar előkelőinek tanácsára és tanúsága mellett összeíratta (jusserit describi) az apátság összes javait, hogy azokból idők folytán hanyagság vagy mások foglalásai miatt semmi el ne vesszen. Írták pedig ezt a jegyzéket 1086. évben, László király uralkodása alatt és az ő akaratából; hogy pedig e privilegium ellen semmi kétely se merülhessen fel, a király azt saját pecsétjével erősítette meg. Az összeírás indoka tehát ugyanaz, a mi az előzőnél. Különös azonban a dologban az, hogy pecsételésnek nyoma sincs a hártyan; sehol sincs bevágás rajta, a melyre a pecsétet tartó, a kor szokásának megfelelőleg félig függő, félig a hártyaéhoz simuló pecsétet conserváló bőrszalagot erősítettek volna. Ez az első ellenmondás, a mely az oklevél külseje és szövege között nyilvánul.

A conscriptio ezután az apátság birtokainak leltárszerű felsorolására tér át. Tizenkét birtokról számol be, a melyeket kétségtelenül legnagyobbbrészt Sz.-István alapításának idejéből bír a monostor; csak egynél-kettőnél más az adományozó. A birtokok meghatározása pontosabban történik, mint a pannonhalmi renovatióban; a határok minden oldalról részletesen leiratnak; a határok természetesek, utak, árkok, dombok, patakok, sírhelyek; felsorolások nem olyan formulaszerű, mint pl. az állítólag Sz.-Lászlótól a veszprémi püspökség részére adott

¹⁾ Kiadta Wenzel I. 31. Eredetiye Pannonhalmán Capsa 15. Oo. Eredetiben történt felmutatásáról említést tesz Dénes királyi nádor, Miklós csongrádi, Lukács honti ispánok és Miklós atországbíró ítéletlevele (IV. Béla idejéből) Scezu birtokról. U. o. Capsa 51. Cc.

oklevélben,¹⁾ a melynek stílusa rögtön elárulja, hogy nem a XI. század terméke. A jelen összeírás és a zabori apátság birtokait felsoroló 1113. évi oklevél fentünteteti a különbséget, a XI—XII. században szokásos határjárás leírása és a veszprémi oklevél szövegezése közt. E különbözés nem szól a veszprémi oklevél mellett.

A bakonybéli határleírások végeztével a felsorolás az apátságnak szolgálatokat tevő egyéneknek részint szám, részint névszerint való megnevezésére tér át. Ezekkel végezve, végződik az oklevélnek mondhatni első része is e szavakkal: »Ne scrupulus remaneat, huius cartule scriptor exstitit Seraphim capellanus regis Ladizlay, qui postea dei electione ordinatus est archiepiscopus.« Más szavakkal: az apátság birtokait Seraphim kir. káplán jegyzékbe vette; az egyház birtokainak összeírása 1086-ban kezdődött, a mikor Seraphim királyi capellanus volt; e jegyzéket, vagy jobban mondva jegyzékeket — mert a conscriptio szaggatott szövegezéséből következtetve, azt több jegyzékből állították össze — egy hártya-lapra egymás mellé illesztve leírták. kétségtelenül oly czélból, hogy ahhoz a királyi megerősítést a pecsét ráfüggesztése által kinyerjék. De a jegyzékek összeírásakor a birtokok leltározásánál kir. capellanusként szereplő Seraphim már érsek volt; és rangjának emelkedését az író szükségesnek vélte külön felemlíteni, talán az oklevélben foglaltak nagyobb hitelére. Ezzel megkapjuk az oklevél iratása idejének legkorábbi határát. Knauz előadása²⁾ nyomán elfogadhatjuk, hogy Seraphim 1094—1095. év táján lett esztergomi érsekké, miután valamely — előttünk ismeretlen — püspöki széken ült; s így ez évszámban megkapjuk azt az évet is, a mely előtt a bakonybéli összeírás semmiesetre sem kelhetett. Az oklevél 1086. évszámában és Seraphim érsekségében lévő ellenmondás tehát könnyen kimagyarázható, ha az 1086. évszámot nem a jelen oklevél iratása, hanem az első ízben végzett összeírást magában foglaló jegyzék — notitia — évszámául tekintjük, a mikor az, a ki az apátsági javak összeírásának fő szorgalmazója volt, József apát, már meghalt.

¹⁾ Hazai Okm. IV. 1.

²⁾ Monum. eccl. Strigon. I. 68

A birtokokkal végezve, és a hozzájuk tartozó, különféle szolgálatokat teljesítő népek felsorolása után az oklevélben egy fordulattal: »Treasurus vero ecclesie sub tali numero concluditur« — az ingóságok, egyházi ruhák, arany-ezüstneműek, könyvek, váмок, halastavak, hal- és gyümölcsbetedek előszámolása következik. Mindezeket legnagyobb részben Sz.-István adományából bírta az egyház, Sz.-László megerősítésével, a kit erre József apát, és utóda a *mostani* apát kért meg. (Hac ordinatione rex sacro beatoque Mauritio ordinavit Sanctus Stephanus rex, quam autem et *renovavit* rex piissimus Ladizlaus rogatu Joseph incliti patris, et ¹⁾ eiusdem, *qui nunc patrissat* eodem in loco.)

E szavak befejezik a conscriptio második részét. »Post hec addita sunt insuper a viris religiosis ad eundem locum, que et recitata sunt in ista paginula« bevezetéssel, a jegyzék a magán-adományok részletes felsorolására tér át. Ezután ismét ugyanaz a záradék következik, a mi a második rész után, még pedig a 72-ik sortól kezdve ugyanazon kézzel bár, de más sötétebb tintával írva: Hac ordinatione stb.; szóról szóra ugyanaz, a végén ezzel az eltéréssel: »rogatu Joseph incliti patris, *qui nunc patrissat* eodem in loco.« E szerint József apát az összeírás keltekor még életben volt, a mi az oklevél elején és a második rész végén mondottakkal nem egyezik. Befejezi e részt Seraphim kir. káplán közreműködését ugyanazon szavakkal kifejező mondat, mint az első rész végén, utolsó szavaiban e változtatással: »qui postea dei electione ordinatus est *episcopus* et *archiepiscopus*.«

A mi ezután következik, véleményem szerint, szóról szóra ki van írva Sz.-Istvánnak és Sz.-Lászlónak a bakonybéli apátság részére adott, de elveszett okleveleiből.²⁾ Az összeírás egybeállítója még annyi fáradságot sem vett magának, hogy e rég

¹⁾ Az *et* szócska Wenzel kiadásából hiányzik; az eredetiben megvan. Az érteleme nézve nem közömbös, mert Wenzel kiadásából az tűnnek ki, hogy József apát ekkor még élt, noha a szöveg már előbb boldog emlékünek (pie memorie) mondja.

²⁾ Az állítólag 1037-ben Sz.-István által a bakonybéli apátságnak adott oklevelet Karácsonyival (Sz.-István oklevelei 134 és köv. II.) én hamisnak tartom.

oklevelekből átvett mondatok stílusát a conscriptióéval összehangzásba hozza. Az oklevélben sehol sem szólal meg a király; csak elbeszélő formában mondatik róla, hogy ezt vagy azt rendelte el. Egyszerre megszólal e helyen, teljesen elütőleg a jegyzék eddigi hangjától, első személyben:

Adhuc autem subiungens dico: sit autem ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum et a quocumque . . . (33 mm.-nyi kiszakítás) [con]secrandi abbatem; sitque illis licitum ordines accipere quovis loco . . . Precipimus itaque sub testificatione salvatoris domini nostri Jesu Christi, ut nullus archiepiscopus nec episcopus nec dux nec comes seu aliquis homo de iam prefato monasterio aliquo modo se intromittat in mancipiis terris vineis de omnibus decimationibus ripis placitis . . .

Vessük ezzel össze Sz.-Istvánnak a pannonhalmi apátság részére adott oklevelét, és a formulák egyezése rögtön szemünkbe ötlő:

Adhuc autem subiungens dico: sit idipsum monasterium ab omni inquietudine semotum . . . et a quocumque velint episcopo consecrandi cum; sitque illis licitum ordines accipere quovis loco . . . Precipimus itaque sub testificatione salvatoris domini nostri Jesu Christi, ut nullus archiepiscopus episcopus dux marchio comes vicecomes seu aliquis homo magnus sive parvus de iamfato monasterio aliquo modo se intromittere in mancipiis terris vineis decimationibus piscationibus ripis placitis . . . audeat.

Világos tehát, hogy a conscriptio összeállítója előtt Sz.-Istvánnak egy oklevele feküdt; és ez nem lehet más, mint az apátság alapítólevele, a mely a Sz.-István okleveleiben nyilvánuló nagy formaszerűségnél fogva a pannonhalmihoz hasonló formulákkal bírt. E pár sor tartotta fenn a bakonybéli apátság alapító oklevelének töredékét és nem az a koholt szöveg, a melyet oklevéltáraink annak adnak ki.

A Sz.-István okleveléből vett idézet után megint egy más — korunkra nem jutott — adománylevélből vesz át néhány sort: »Item dedi XXIII. mansiones cum salisfodio« stb.³⁾ Kétségtelenül idézet ez Sz.-Lászlónak az apátság részére 1092-ben kelt adományából. Következik a Mogosban lévő két ekényi föld határainak leírása; végén az anathema — hihetőleg Sz.-László okleveléből átvéve: »Interdico enim ex regali potestate, ut si quis christiane religionis aliqua potestate id gestum

³⁾ V. ö. II. Béla é. n. itéletlevelét. Wenzel I. 38.

subtrahere voluerit, circumvallet eum anathema perpetuale.¹⁾ És itt végződik a nagyérdékű összeírás, elejétől végig a kornak megfelelő írással írva. A következő három sort, a melyeket Wenzel minden megkülönböztetés nélkül, az előbbi szöveg folytatásául közöl, nem ez a kéz, hanem ennél 120—150 évvel fiatalabb írta. Ez vezette tévútra ismételt ízben Dr. Karácsonyi Jánost²⁾ ez összeírás korának meghatározásánál. Szerinte azt 1135—1171. között írták, mert II. Bélának 1135-ben kelt birtok-adományait már magában foglalja, ellenben Tota és Peregrin testvéreknek 1171. kelt adományáról hallgat. Való igaz, hogy II. Bélának 1135. oklevelében³⁾ foglalt birtokokat csaknem ugyanazon szavakkal felsorolja összeírásunk utolsó három sora; csak hogy a három sort jóval az eredeti conscriptio kora után, a XIII. században írták hozzá; a miről Karácsonyit Wenzel kiadása ugyan nem, de egy pillantás a pannonhalmi levéltárban őrzött eredetire meggyőzte volna; és így a hozzáfűzött combinatio merőben alaptalan.

A conscriptio tehát kezdődik invocatióval, végződik az anathemával, és ekkép minden laza szerkezete dacára bizonyos bevégzett oklevél-jelleggel bír. A részek összeállításából világos, hogy az összeírás hosszú idő eredménye; szövegét különböző időben több »paginulá«-ból állították össze. A királyi capellanus közbejöttével történt birtokbejárás és megelőző adományok szolgálták az új renovatio alapjául; mindehhez hozzá kellett volna járulnia a királyi megerősítés látható jelének, a pecsétnek; ennek ráfüggesztése azonban elmaradt. Kétféle magyarázat kínálkozik, hogy miért. Lehet a reánk maradt hártya-lap a megpecsételt — de korunkra nem jutott — eredetinek egykorú másolata, miként II. Endre király egy 1213-ik évi oklevelét is egy pecsétes és egy pecsét nélküli párban bírjuk³⁾ De lehet az is, hogy a conscriptio a király előzetes jóváhagyásával ellátott, különböző időben végrehajtott birtokbejárások és összeírások eredményéről számol be; a béliek azt saját kolostorukban egybeállították, egy lapra leiratták, és csak kedvező alka-

¹⁾ Kath. Szemle III. 96. és Sz.-Istv. oklevelei 137.

²⁾ Wenzel I. 49.

³⁾ L. erre több példát Fejérpataky, Kir. kancellária 12—13.

lomra vártak, pl. a király közeli tartózkodására, hogy arra pecsétjét felfüggesztessék. Nem egy okunk van gyanítani, hogy régebbi okleveleink számos darabját nem a királyi kancelláriában készítették, hanem azokat egyes egyházak már előre készen tartották, hogy alkalom adtán, pl. a király látogatásakor, arra a királyi megerősítést a pecsét ráfüggesztése által kinyerjék. Kálmán király alább ismertetendő oklevelei közül kettőről, a zobori apátság 1111. és 1113. évi okleveleiről csaknem világosan elárulja a szöveg, hogy azok szellemi szerzője Godofredus zobori apát és hogy a király hozzájárulása az előzetes jóváhagyáson kívül csak a megpecsételés elrendelésében nyilvánult. Kálmánnak Dalmátia részére kiadott oklevelei szerkezet tekintetében teljesen elütnek a magyar egyházak részére adottaktól és egész külön csoportot alkotnak, a mely a régi délszláv és dalmát oklevelekhez közelebb áll. Ennek is az lehet magyarázata, hogy az érdekelt egyházak kész oklevéllel léptek a király elé, a melyet természetesen a vidék gyakorlata szerint szerkesztettek. A királyi kancellária ténykedése ebben az esetben legfőleg csak a megpecsételésben nyilvánult: a Sz.-István korabeli egyöntetű kancelláriai praxis helyébe igen változó szövegezésű oklevelek léptek, a melyekben egyező formulákat hiába keresnénk.

Hosszasabban kellett a renovatiók szerkezetével, stílusával foglalkoznunk, hogy szemléltetvé tegyük azt a változást, a melyen az oklevél belső szervezete Sz.-István korától kezdve keresztül ment. Az a formás alak, a minőt a pannonhalmi oklevél felmutat, az a relative eléggé fejlődött oklevél-stílus, a melyet Sz.-Istvánnak egyéb hitelesekül elfogadható oklevél-szövegeiben olvasunk, idegen eredeténél fogva nem lehetett tartós nálunk. A legelső belső zavarok kiforgatták az okleveleket felvett formájokból, stílusokból. Legelőször a belső tulajdonok estek áldozatul. I. Endre a tihanyi apátság részére adott 1055. oklevelében még nagyjából ragaszkodik a külsőségekhez; megvan az oklevélben a kornak és a Sz.-István-féle okleveleknek megfelelő symbolikus és verbális invocatio, ez utóbbi hosszabított írással írva; van monogramma, utána a dátum sora; de a lényeg, a szöveg már nem a régi; kuszált, hol a király beszél, hol az oklevél írója; lényeges részek hiányoznak, a szerkezetben nincs meg az egység. Nem a lényeges dolgokban, hanem

csak külsőségeiben követi Sz.-István okleveleinek példáját; természetes, hogy a későbbi királyok alatt e külsőségek is áldozatul esnek.

A Sz.-László korabeli oklevelek már sem külső sem belső tulajdonaikban nem mutatnak föl rokonságot, Sz.-István kiadványával; igaz, hogy új adományairól, alapításairól kiadott oklevelei nem jutottak el korunkra. Nem bírjuk nevezetes alapításainak, a zágrábi és nyitrai püspökségeknek adott oklevelei szövegét. Egyházaink legnagyobb része valamely adomány emlékét őrzi nevéhez¹⁾, és még sincs egyetlenegy kétségbevonhatatlan hiteltől adománylevelünk sem tőle, csak a bakonybéli conscriptióba foglalt pár sor ad fogalmat adománylevelének szövegéről. E pár sor Sz.-István okleveleihez hasonlítva nem fejlődésről, hanem az oklevél-formulák tekintetében hanyatlásról tanuszkodik. A bővebben ismertett renovatiók laza szerkezete és a nyugati oklevelek formáit csak lényegtelen külsőségekben utánzó külső alakja határozottan bizonyítja, hogy a XI. század vége hazánkban az oklevél-adás terén a visszaesés kora. Az oklevelek lassan az elbeszélő stílust veszik föl, a király meg nem szólal bennök, csak egy-egy kifejezésük utal arra, hogy királyi oklevéllel van dolgunk. Dávid dux ismeretes oklevele²⁾ mintája lehet az ily elbeszélő modorban tartott oklevélnek. Sem az adományozó, sem a király nem beszél benne, csak az író beszél el tetteiket: »Omnibus fidelibus sanctę ecclesię tam futuris quam presentibus sit notum, quod David venerabilis dux in remissionem suorum delictorum et parentum suorum monasterio S(ancti) A(niani) Tichoniensis hec omnia Ladizlao christianissimo rege concedente contulit.« E szavakból nem sejtendők, hogy királyi oklevéllel van dolgunk, ha szerencsére nem volna meg annak eredetije, a melyen Sz.-László király pecsétje függ.³⁾ Az írás jellege is bizonyítja, hogy szakítottak a Sz.-István

¹⁾ Igy pl. a sz.-fejérvári káptalan Fejér III. 2. 173.; az egri püspökség Fejér IV. 3. 34., V. 1. 154.; a kolosmonostori apátság Fejér VII. 1. 134.; a pécsváradi apátság Fejér III. 2. 126.; a budai káptalan Kneuz Mon. Strig. II. 326.; a háttmonostori apátság Gr. Zichy es. Okm. IV. 572. stb.

²⁾ Kubinyi, Mon. Hung. Hist. I. 1. — Pényképe kiadva Mon. Graph. fasc. III. tab. 4.

³⁾ E pecsét eddigelé kiadatlan és a királynak egyetlen reánk maradt pecsétje. Különben töredezett és egy a pecsét egész anyagán átvonuló repe-

korában divó oklevél-írással, a melynek jellemző vonása a hosszú betűknek, mint *f, b, l, d, f*; czifrázása, az írás elveszt minden díszet, a codexek írásához közeledik; megtartja ennek jellegét mondhatni a XII. század második feléig, a mikor a külön oklevél-írás újra fejlődni kezd.

A visszaeséssel kapcsolatban megkezdődik az ingadozás; egyöntetű kancelláriai gyakorlat nincs; az oklevél alkatrészeinek sorrendje folyton változik, a XII. század közepéig sehogy sem tud megállapodni a magyar oklevél-forma. Legfőlebb azon oklevelek között találunk némi hasonlóságot szerkezet és külső alak tekintetében, a melyek ugyanazon egyház, ugyanazon kolostor részére keltek. Fel fog tűnni mindenki előtt az a nagy rokonság, a mely Kálmán királynak a zabori apátság részére szóló két oklevelében mutatkozik; nemcsak formuláikban, hanem még külső alakjukban is van hasonlóság. Míg a veszprémvölgyi apácák részére adott oklevél merőben elüt tőlök; köztök egyetlenegy közös vonásra nem akadunk. Még nagyobb az eltérés Kálmán királynak Dalmátia és Magyarország részére adott oklevelei közt. Ez eltéréseket csak úgy magyarázhatjuk meg, ha fölteszszük, hogy azok nem egy kancellária termékei, hanem hogy a zabori okleveleket a zabori kolostorban, a veszprémvölgyit az apácák szorgalmazására, a dalmátokat Dalmátiában írták, és csak utólag függesztették reájok a királyi pecsétet, a király jóváhagyásával, parancsára és kancelláriájának vagy külön megbizottainak közreműködésével. Az által, hogy a kir. kancellária kibocsátotta kezéből a királyi oklevelek kiállításának kizárólagos jogát és közreműködése sok esetben csak a megpecsételésre szorítkozott; előállott az esetről-esetre változó oklevél-forma, az egyöntetűség hiánya a szövegezésben és külső kiállításban egyaránt, a mely a XII. század közepéig minduntalan szemünkbe ötlük.

dés sejteti, hogy teljes szétmállása nincs messze. A pecsétfészkek átmérője 8·8 cm., a pecsétképe 7 cm. A mennyire kivehető: ülőalakot ábrázol, a melynek kinyújtott jobbujában főt gombbal ellátott hosszú királyi páleza van. A töredékes körirat ez: † SIGILLVM LADISLAVI... TRI... GIS. A pecsét a tartó hártyszalagok által csaknem teljesen az oklevél hártájára szoríttatik, de azért szabadon mozgatható. Eredetije a pannonhalmi bázilicában. Acta Tihany. fasc. I. nr. 3.

Igy állott a királyi oklevelek ügye a XI. század végén és Kálmán királynak XII. századot megnyitó uralkodása nem hozott lényeges változást a királyi kancellária működésébe és az oklevél-adás gyakorlatába.

II.

Oklevelek Kálmán király idejéből.

Egész mostanig úgy tudtuk, hogy Kálmán király idejéből egyetlenegy oklevél eredetije jutott el korunkig: a *veszprémi apácák* részére 1109-ben kiadott renovatio, a mely Sz. István görög szövegű alapító-levelének átirása mellett, a benne felsorolt birtokok és jogok tulajdonában az apácákat megerősíti. Időnként, kivált régibb időben, felmerültek ugyan egyes hírek, a melyek Arbe szigetén vagy Spalatoban Kálmán király oklevelének létezéséről szóltak; a hír azonban valónak nem bizonyult, és az egyetlen eredetivel meg kellett elégednünk.

Kiadásokból többet ismertünk; sajnos azonban, hogy azok egyik nagyérdékű oklevelét, a *zobori* apátság részére szóló nagyfontosságú birtok-összeírást illetőleg a helyett, hogy tájékoztak volna, a legnagyobb zavart okozták. Pray egyik munkájában¹⁾ közölt egy 1113. évből való rövid oklevél-töredéket, a melyből kiderül, hogy Godofred zobori apát Atha morva herceg betörésének visszaverése után Kálmán király jóváhagyásával az apátság birtokait összeíratta; mik voltak e birtokok, arról kiadása nem világosít föl, és így a legfontosabb, a legérdekesebb ismeretlen maradt. Kiadását átvette Katona²⁾, a ki az 1113. évszámot hibásnak tartja és azt hiszi, hogy a helyes év: 1103. Utánok Fejér³⁾ tette közzé a szöveget ismét ily csonka állapotban. Gyűjteménye két más kötetben⁴⁾ újra közli a teljesebb, de még mindig igen töredékes szöveget, és pedig 1112. évszám-mal, IV. Béla 1249. évi átiratából, megjegyezvén, hogy az átiró király a Kálmánkori oklevél keltét 1212. évre teszi. Talál-

¹⁾ Diatriba de S. Ladislao 31.

²⁾ Hist. crit. IV. 212.

³⁾ Cod. dipl. II. 41.

⁴⁾ Cod. dipl. V. 1. 311. és VII. 5. 84.

kozunk Fejérnél¹⁾ egy 1113-ból való oklevél-záradékkal, a melyet Prayból²⁾ vesz át; ez szóról-szóra egyezik az előbb említett szöveg befejezésével. Knauz és utána Wenzel³⁾ közzétettek egy 1213. (helyesebben 1113.) évből való kis töredéket, a mely két birtok határaitól szól. Mindezen sok közlésből nem alhattunk volna világos képet magunknak erről az oklevélről és nem állapíthattuk volna meg pontosan évszámát, ha azt a Hazai Okmánytár legújabb kötetében Tagányi Károly egész terjedelmében közzé nem teszi.⁴⁾ E kiadásban láttuk először a szöveget teljes egészében, a mely eddigelé csak csonka töredékekben, hibákkal telten látott napvilágot. Hibáktól az új kiadás sem ment; de ennek nem a közlő az oka. Az eredeti nem volt ismeretes; azt 1249-ben átirta IV. Béla, ezét 1592-ben a nyitrai káptalan, és e kétszeres átiratnak is csak egy XVII. századi, 1628-ban kelt átiratát őrzi az országos levéltár, a melyből a Hazai Okm. a szöveget közli. Alább látni fogjuk, hogy már IV. Béla önkényesen eltért az eredeti szövegtől, és hogy a benne felsorolt helynevek mily tömérdek változáson mentek keresztül a XII. század elejétől a XVII. századig; mert most már abban a helyzetben vagyunk, hogy topographiai szempontból legfontosabb okleveleink egyikét nem későkori átiratból, hanem kétségtelen hitelességű eredetijéből ismerhetjük meg.

Kálmán király idejében a *zobori* apátság részére még egy oklevél kelt. Egy pörnek véget vető ítéletlevél, a melyet szintén Godofred apát sürgetése eszközölt ki a királytól 1111-ben. Alább lesz alkalmunk kiemelni nagy érdekét, a mi abból a rossz, helylyel-közzel teljesen érthetetlen szövegből, ahogy azt Fejér egy XVII. századi bécsi kéziratban lévő másolatból közzétette, eléggé ki nem tűnik.⁵⁾

E hármon kívül nem maradt reánk Kálmán király korából több oklevélszöveg, a mely magyarországi egyházak részére szólna. Későbbi oklevelek említik ugyan egyházak,

¹⁾ Cod. dipl. II. 58.

²⁾ Syntagma de sigillis 103.

³⁾ Az eszterg. főegyházm. okm. I. 6. Mon. eccl. Strig. I. 77. Árp. új okm. VI. 76.

⁴⁾ Hazai Okm. VIII. 2.

⁵⁾ Cod. dipl. VII. 4. 57.

sőt magánemberek részére tett adományait; így II. Endre egy 1229. évi oklevelében olvassuk, hogy a sz.-fejérvári káptalan Szárazaszó birtokot Kálmán király adományából bírja¹⁾. Bethlen Gábor 1611-ben átírja II. Endrének 1227. évi oklevelét, a melyben »propter nimiam vetustatem« megerősíti Kálmán királynak bizonyos Nezdinus és rokonai részére tett adományát²⁾; a szöveg azonban oly töredékes, és még ily csonka állapotában is annyira gyanúteltő, hogy vele komolyan nem foglalkozhatunk. Osl tárnokmester is említi egy é. n. oklevelében, hogy bizonyos Don és Mátyás egy földet Kálmán király adományából bírnak³⁾; valószínű azonban, hogy e név alatt II. Endre fiát érti. Mindezek a nyomok sokkal bizonytalanabbak, semhogy útmutatások mellett elindulhatnánk; bizonyos csak az, hogy magyar egyházak részére adott oklevelei közül csak e háromnak bírjuk szövegét.

Hazai diplomatikánk ismeretére nagyfontosságú, hogy most már mind a három oklevélnek ismerjük eredetijét. A veszprémi apácák részére adott oklevél régóta az országos levéltár legbecsesebb oklevele, mint annak legrégebb eredeti darabja; a zabori oklevelek eredetijeire pedig a múlt nyáron akadtam a nyitrai püspökség levéltárában. Tekintve azt a csekély számú oklevelet, a melyeket a XI—XII. századból eredetiben fölmutathatunk, a tudomány érdekében örvendetes, hogy e szám egyszerre kettővel növekedik; kivált mikor általok nagyfontosságú oklevelek elrontott szövegét helyesbíthetjük. Még így is elég nagy a hézag, a mely a hitelesnek elismerhető eredeti oklevelek korát egymástól elválasztja.

E szerint legrégebb, eredetiben, vagy legalább egykorú másodpéldányban korunkra jutott okleveleink a következők:

1. A pannonhalmi apátságnek Sz.-Istvántól kapott kiváltáslevele, a melynek keltét Karácsonyi János az 1030. év tájára teszi.⁴⁾

¹⁾ Fejér III. 2. 181.

²⁾ Fejér III. 2. 483. V. ö. IV. 2. 235.

³⁾ Fejér VI. 2. 347.

⁴⁾ Sz. István oklevelei 146—177.

2. Endre királynak a tihanyi apátságot alapító 1055. oklevele, a melyet, ha nem is az eredeti oklevélnek, de egykorú másodpéldánynak kell elfogadnunk.¹⁾

3. Sz.-Lászlónak a pannonhalmi apátság birtokai felől kiadott renovatiója.

4. Sz.-László idejében a bakonybéli apátság javait magában foglaló és az előbbivel egyetemben fönt bővebben ismertetett összeírás.

5. Dávid duxnak Sz.-László pecsétjével megerősített adománylevele a tihanyi apátság részére. Ez öt oklevél eredetijét a pannonhalmi házi levéltár őrzi.

6. Kálmán király 1109. évi renovatiója a veszprémi apácák részére az orsz. levéltárban, két különböző, de teljesen egykorú szerkezetben.

7. A zabori apátság vámjairól és tizedeiről kiadott, Kálmán király pecsétjével megerősített 1111. évi ítéletlevél, a nyitrai püspöki levéltárban.

8. Ugyanannak összes birtokait, határaikkal együtt felsoroló 1113. évi oklevél, szintén Kálmán király pecsétjével ellátva, ugyanott.²⁾

Ehhez korra nézve a legközelebb eső eredeti oklevél Felicián esztergomi érseknek 1134. évi ítéletlevele a zágrábi püspökség egy erdeje felől, a melynek eredetijét a zágrábi érseki levéltár őrzi (Privilegia canonicorum).³⁾

Kálmán királynak három, eredetiben fennmaradt oklevélhez sorakozik néhánynek szövege, a melyeket Dalmátia részére adott.

Bevezeti ezeknek sorát a velencei »Libri pactorum« egy följegyzése, a mely szerint Kálmán Zárába bevonulván esküvel fogadta, hogy Dalmátia jogait és szabadságait híven meg fogja tartani. Bár a följegyzés nem is emeli ki külön, e fontos ese-

¹⁾ L. erről bővebben Fejérpataky, A kir. kancellária II. és köv. I.

²⁾ I. Endre öccse Béla herczeg által állítólag a tihanyi apátságnek adott oklevél (Pannonhalmi házi ltár. Acta Tihan. fasc. 1. nr. 2.) és Sz.-Lászlónak 1082-ben a veszprémi püspökség részére adott oklevele (Veszprémi püsp. ltár) jelen formájokban a XIII. század termékei.

³⁾ Legjobb kiadásai Tkalčić Monum. epp. Zagrab. I. 1. Kukuljević Od. dipl. Croatiae II. 28. Knauz. Mon. Strig. I. 85.

ményről kétségtelenül oklevelet állított ki, a mely azonban korunkra nem maradt. A feljegyzés hiteles; bizonyítják a benne felsorolt főpapok és főurak nevei, a kiket Kálmán egyéb okleveleiből ismerünk. Ismerjük Marczel váci, Simon pécsi, Máté veszprémi, György győri, Sixtus váradi püspököket, János nádort, Keled (itt Cledinus) bácsi, Saul bihari, Teobald somogyi főispánokat. De az 1102. év, a mely alatt Wenzel e feljegyzést több ízben közzé teszi,¹⁾ schogy sem egyeztethető össze a benne elbeszélte eseménnyel és a jelenlevőként említett Lőrincz esztergomi érsek nevével. Zára meghódolása 1105-ben történt, a mint hogy Lőrincz érsek is e tájt lépett az esztergomi székre, nem pedig előbb; a benne elbeszélte esemény pedig minden valószínűség szerint még később történt.²⁾

Éppen ez okból lehet kétségeket emelni azon 1102-ből keltezett adománylevél ellen, a melylyel Kálmán a zárai Sz.-Mária apácák kolostorát királyi kolostorrá teszi és pártfogásában részesíti.³⁾ Hogy az apácák nem 1102-ben, hanem Zára említett meghódolása után, 1105-ben részesültek a király nagy kegyében: bizonyítja az a több rendbeli felírás a kolostor tornyán, a nagy oltár ciboriuma fölötti kereszten, a kolostor kertjének falán, a melyek Kálmán királynak, mint donatornak nevét az 1105. évvel hozzák kapcsolatba.⁴⁾ Az oklevél végén tanúkként felsorolt ismeretlen püspökök és főurak gyanússá teszik mindenki előtt a szöveget. »Procopius Acriensis« püspököt nem ismerünk, a szöveg ily mérvű elrontását pedig nem képzelhetjük. »Sigindinus Zagoriensis« püspök a zágrábi püspökök sorában elő nem fordul. Kálmán király 1111-iki oklevelében ugyan a »Zagoriensis« névvel találkozunk, de viselője más.

¹⁾ Uj m. Muzéum. 1853. 538. Tört. Tár II. 170. Árp. új okm. I. 43. és Kukuljević Cod. dipl. Croatiae II. 5.

²⁾ V. ö. Knauz, Monum. eccl. Strig. I. 74. Pauler Gy. cikkét Századok 1888. 332. l. a zárai Sz.-Mária-apácák tornyán olvasható, 1105-ből datált felírást Kukuljević, Cod. dipl. Croatiae II. 236.

³⁾ A kiadások jobbjára a Lucius által közzétett szöveget közlik, így Farlati IV. 323. Fejér II. 31. Állítólag a zárai Sz.-Mária-apácák levéltárából közli Kukuljević II. 5., hol az egy a XII—XIV. századokban szerkesztett chartulariumban van meg.

⁴⁾ L. ezeket Kukuljevićnél II. 236. V. ö. Vekenega zárai apátnő 1105-oklevelét u. o. II. 11.

Az első zágrábi püspököt is ismerjük, a kit az egyház alapítója Sz.-László helyezett annak élére, de Sigindinusnak semmi nyoma. Ha csakugyan Kálmán király adja ki ez oklevelet, akkor megerősítő tanúkként nem ily ismeretlen egyéneket nevez meg, hanem a kíséretében volt főpapokat, főurakat, a kiknek nevét egyéb okleveleiben is megtaláljuk. Amint a zárai felíratok a mellett tanúskodnak, hogy az apácák részére adott kiváltságnak 1105-ben kellett kiadatnia: épp úgy bizonyos, hogy ez esetben nem ezeket az ismeretlen egyéneket nevezi meg tanúként, hanem ugyanazokat, a kiket akár a »Libri pactorum« említett feljegyzése, akár egyéb oklevelek a király kíséretiként sorolnak föl.¹⁾

Miként a zárai apácáknak szóló 1102. évi oklevél, a spalatoí érsekségnek adott 1103. június 15-iki confirmatio is mindjárt korai keltével gyanút gerjeszt.²⁾ Belső diplomatikai okok pedig nyilvánvalóvá teszik, hogy ha Kálmán király adott is hasonló oklevelet a spalatoí egyház részére, annak nem az volt szövege, a mi reánk maradt.³⁾

Ily módon Kálmán király idejéből a legrégebb dalmát vonatkozású okleveles emlékek azt az eskümintát tarthatjuk, a melylyel Trau városa szabadalmait és kiváltságait 1108. május 25-én biztosítja és a melynek szövegét úgylátszik csak Lucius közlése tartotta fenn.⁴⁾

Utolsó oklevele ismét egy egyháznak szól; az arbei püspökségnek erősíti meg Cresimir horvát királytól kapott jogait és azt oly szabadalmakkal ruházza föl, a melyekkel a magyar egyházak élnek. Ez oklevele 1111. évben kelt; a zárai tartományi levéltár több újabbkori másolatban bírja szövegét.⁵⁾

¹⁾ Ez oklevél hamis voltát bőven és meggyőzőleg kimutatta Pauler Gyula »Horvát-Dalmátország elfoglalásáról« írt értekezésében Századok. 1888. 326.

²⁾ Lucius 451. Farlati III. 164. Kerchelich Notit. praelim. 137. Katona III. 169. Fejér II. 39. Kukuljević II. 8.

³⁾ L. erről alább a VIII. fejezetben. Az oklevél hamis voltát kimutatta már Pauler Gy. Századok 1888. 324.

⁴⁾ Lucius 167. Farlati VI. 323. Katona III. 229. Fejér II. 45. Kukuljević II. 14. És még Endlicher Monum. 376.

⁵⁾ Lucius 188. Farlati III. 166. V. ö. 236. Katona III. 276. Fejér II. 56. Kukuljević I. 210 (töredék), II. 17 (teljesen). És Endlicher Monum. 377.

A magyarországi egyházaknak szóló *három* (vagy ha a veszprémvölgyi oklevélnek párját külön szerkezetű oklevélnek vesszük: *négy*) oklevélhez tehát *két* dalmát eredetű csatlakozik; és ezzel előttünk áll az egész okleveles anyag, a mely Kálmán király idejéből reánk maradt.

Az oklevéltan körét átlépi s így értekezésünk keretén kívül esnek azon diplomatai tárgyú levelezések és állam-iratok, a melyeknek emléke ez időből reánk jutott. Kálmán király érintkezései Velenczével, a pápával, az országon átvonuló kereszt-hadak vezéreivel, kétségtelenül számos ily nemű iratot eredményeztek, bár aránylag kevésnek ismerjük szövegét.

A legrégebb ezek közt a Bouilloni Gottfridhez intézett levél emléke, a melyet 1096. tájára tesz a róla említést tevő Chronicon Hierosolymitanum, a mely a későbbi közlések alapjául szolgált.¹⁾ Fenmaradt egy ily levelének szövege a velencei dogéhoz, a melyet a kiadások hol év nélkül, hol keltét 1096—1102. közé téve, majd 1101—1102. tájára, sőt 1103., 1111. évszámmal is közölnek.²⁾ E levéllel kapcsolatban fenmaradt egy rövid szerződés, a melyben Kálmán a dogéval békességet köt.³⁾ Mindezen levelek és államiratok azonban kívül esnek vizsgálódásaink körén, amint mellőzzük a Boleszlav lengyel királyhoz⁴⁾ és a pápához az investiturai viszályok alkalmával állítólag intézett levelek⁵⁾ taglalását is. E levelek, — a mennyiben a kritika ítélőszéke előtt megállanak, — tanulságosak lehetnek a politikai történet nyomozója előtt; de a diplomatika céljaira kevés hasznukat láthatjuk, mert hiányzik belőlök az, a mi az oklevelek lényegét alkotja: a bizonyos, külső és belső

¹⁾ Katona IV. 47. — Fejér VII. 1. 136.

²⁾ Rački, Docum. hist. Croat. 479., 1101—1103. évekre téve; Ljubić, Mon. spect. hist. Slav. Merid. I. 5.; utána Wenzel XI. 32. 1096—1102. évszámmal; Kukuljević II. 1. 1101—1102. évekre teszi, egy Velenczében lévő trevisoi codexből; Fejér VII. 4.55, 1103. évre téve. Czech másolatából, a ki azt a bécsi állami ltárból közli, hihetőleg az ott őrzött Libri pactorum-ból; rövid töredékét adja Wenzel I. 45. Marini után 1111. évszámmal.

³⁾ Marini, Storia di Venezia III. 33. Wenzel I. 43. Ljubić, Rački és Kukuljević i. h. Pauler Gy. e szerződés keltét az 1097. év folyamára teszi. Századok 1888. 214—215.

⁴⁾ Fejér VII. 1. 137.

⁵⁾ Fejér II. 45.

szerkezetben nyilvánuló formaszerűséggel kapcsolatos jogi tartalom.

Teljesség okáért meg kell emlékeznünk arról az 1102-ből keltezett szerződésről, a mely a legrégebb horvát »pactum conventum« neve alatt ismeretes.¹⁾ E pactum nem oklevél, nem állam-irat, hanem egyszerű feljegyzés, a mely Tamás spalatói esperes Historia Salonitana-jának kézírataiban maradt fenn.²⁾ E feljegyzésben elmondatik, hogy a tizenkét horvát törzs képviselői megjelentek a Horvátország meghódítására induló Kálmán előtt, neki meghódoltak, mire a király őket különböző kiváltságokban részesíté, a melyek közt nevezetes az, hogy Magyarország felé a Dráván túl a király költségére kötelesek hadba szállani. Ezen minden történelmi igazságának ellenmondó feljegyzést, a melynek még most is akadnak hívei, már Horvát István leszállította igazi értékére,³⁾ fölöslegessé tevén annak további kritikáját.

Tisztaba jöven a Kálmán király idejéből reánk jutott oklevelek számával, lássuk, mit tanulhatunk egyenként belőlök, még pedig első sorban a reánk maradt eredetiekből.⁴⁾

III.

A veszprémvölgyi apácák 1109. évi oklevele.

Korrendben hatodik helyen álló eredeti oklevelünk, a mely külső alakjánál és szerkezeténél fogva legnevezetesebb emlé-

¹⁾ Sok kiadása közül a legjobb Kukuljević-é i. h. II. 4. és Račkié 482.

²⁾ Tamás Historiájának három XIV—XV. századi kézírata ismeretes. Egy Spalatóban az érseki ltárban, egy Trauban magántulajdonban (a Fanfogna grófok könyvtárában), és egy a római vatikáni könyvtárban (7019. sz.) Különbön a pactum szövege ellenmond a spalatói esperes elbeszélésének. L. Századok 1888. 331.

³⁾ Über Croation als eine durch Unterjochung eroberte ung. Provinz cz. munkájában.

⁴⁾ Csak éppen curiosumból említjük föl azt az 1105. évből keltezett ügyetlen koholmányt, a melyvel Kálmán Cetine megyét Lapsanovich Mártonnak adományozza. E hamisítást Kercheliel után Fejér is felvette gyűjteményébe VII. 1. 138.

keink egyike. Hitelessége minden kétségen felül áll. Egyetlen egy történetíró (Engel Keresztély), és az is névtelenül, iparkodott kétségeket támasztani ellene,¹⁾ de hatalmas ellenfelére talált Horvát Istvánban, a ki annak facsimiléjét közzétévé, alkalmat vett arra, hogy okleveleink e nagyérdékű darabját minden oldaláról méltassa.²⁾ Az oklevél szövege annyi és oly jó kiadásokban áll rendelkezésünkre, hogy e körülmény felment annak közlésétől.

Az oklevél mintegy másfélszázad óta ismeretes a történetírók előtt; de teljes szövegének közléséig hosszú idő telt el. Az oklevélről, a mely a királyi diplomákban egészen szokatlan módon írja át Sz.-Istvánnak a veszprémi apácák részére adott görög szövegű oklevelét, legelsőben Péterffy adott hírt;³⁾ az egész szöveget — a görög alapító levelet latinra fordítva — Szegedi János közölte legelőször.⁴⁾ Ettől az időtől kezdve fél-század múlt el, a míg az oklevél teljesen jó kiadásban látott napvilágot Szerdahelyi György által, mert úgy Szegedinek, mint másoknak közbeeső közlései nem mentek hibáktól. Végre legjobb, hibáktól teljesen ment szövegét adták Horvát István és Horvát Árpád, mindketten közölvén annak hasonmását is.⁵⁾

Az eredetin kívül fenmaradt oklevelünknek számos átirata; számtalanszor történik említés róla régi oklevelekben; bírói ítéletlevelek annak alapján döntenek vitás kérdésekben; senki sem kísérlette meg — egy eset kivételével — hitelességén és bizonyító erején csorbát ütni.

Az oklevél legrégibb átirata 1296. apr. 26. (feria V. post f. s. Georgii mart.) keltű; kiállító Lodomer esztergomi érsek, Tamás prépost és a káptalan; az átirat azonban csak Kálmán király latin szövegű oklevelét öleli fel, a görög alapító-levél teljesen elhagyja és nem is tesz róla említést.⁶⁾

¹⁾ Allgem. Lit. Zeitung. 1865. 221. sz.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1834. I. 84—108., II. 91—98.

³⁾ Concilia I. 7.

⁴⁾ Assertor libertatis Hungaricæ etc. Andreas II. rex Hieros. Jaurini. 1750.

⁵⁾ Az oklevél kiadásait L. Karácsonyinnál, Sz. István oklevelei 25—26.

⁶⁾ Fejér VII. 2. 38. — Eredetije orsz. ltár. dipl. oszt. 1442. sz. — Lodomer érsek átiratát ismét átirja 1830. apr. 30. (pridie kal. Maii)

Ugyanazon évből Lodomer érseknek egy másik átiratát is bírjuk, a mely már részletesebben írja le Kálmán oklevelét. 1296. máj. 12. (in vigilia Pentecostes) Esztergomban kelt oklevelével elmondja, hogy az apácák felmutatták Kálmán király oklevelét, a mely görög és latin betűkkel van írva, nagy viasz pecsétje a hártya közepére van illesztve és annak képe a királyt ábrázolja (. . . exhiberi fecerunt nobis publice privilegium incliti quondam regis Ungarie pie memorie Colomanni scriptum grecis litteris et latinis, magno sigillo cereo per medium quarte perforato regiam ymaginem in karagmate gestientem. . . . consignato.) Az érsek teljesíti az apácák kérését, átirja az oklevelet; az átirás után megerősíti az apácákat a benne felsorolt birtokokban, és a veszprémi püspököt és a káptalant, a kik egyre-másra igényt támasztottak, keresetökkel elutasítja, ha csak — teszi hozzá — az oklevél ellen valami elfogadható kifogást nem emelnek. Ez úgy látszik az egyetlen eset a középkorban, mikor az oklevél hitelessége kérdésben volt; mert az érsek nem dönt véglegesen, hanem a pecsét hitelessége vagy hamis volta felől későbbi határidőre halasztja a döntést.¹⁾ Sajnos, hogy az érsek határozatáról nincs tudomásunk; annyi azonban kétségtelen, hogy Kálmán király

Károly király. U. o. 2572. sz. Úgyisintén 1342. máj. 12. (die dom. post f. ascensionis) Csanád esztergomi érsek. U. o. 3438. sz. Károly király 1330. átiratát átirja 1355. nov. 17. (XV. kal. Dec.) I. Lajos; a ki ezt 1364. júl. 5. (III. non. Julii) új pecsétjével megerősíti. U. o. 4473. sz. Nagy Lajos átiratát megerősíti 1425. febr. 24. (VI. kal. Martii) Zsigmond. U. o. 11814. sz. Zsigmondét II. Lajos 1525. febr. 19. (Bude, die dom. post f. b. Valentini mart.) U. o. 24326. sz. Van ezeken kívül Nagy Lajosnak még egy 1356. decz. 21-iki egyszerű átirata u. o. 4580. sz. V. ö. Anjoukori Okm. VI. 461.

¹⁾ Az érsek megerősítvén az apácákat birtokaikban, hozzá teszi: «nisi contra suprascriptum privilegium quid rationabile obiectum probatumve fuerit et ostensum, specialiter venerabilis patri domino Benedicto Wesprimiensi episcopo, domine regine Ungarie cancellario, et eius fratribus capitulo Wesprimiensi, auctoritate metropolitana in nostro consilio imponentes, ut idem monasterium extra iuris ordinem auctoritate propria nullatenus inquietent in premissis. De sigilli vero prefati privilegii veritate sen etiam falsitate, prout nobis veritas constiterit, iudicialiter decernemus. . . . in . . . octavis (s. regis Stephani) de veritate sigilli facient, sicut melius poterunt, fidem fidem. Orsz. ltár. dipl. oszt. 1444. sz.

oklevele jól megállta a próbát, mert hitelessége többé nem kérdés tárgya.

A XIV. század átiratai közül felemlítjük Pál országbírónak 1343. okt. 24. (in Vissegrad XII die quindenarum f. b. Michaelis) kelt ítéletlevelét, a melyben Kálmán király oklevelének tartalma sensualiter, nem szószерint, részben elmondatik.¹⁾ Eunnél részletesebben írja le az átirat oklevelet a székes-fejérvári káptalan 1393. sept. 16-iki, közjegyzői oklevél formájában kiállított átirata, elmondván, hogy az Kálmán király szokott pecsétjével van megerősítve, a melyet az oklevél hátára hártya-szalag szorít; az oklevél eleje, mint mondják, az alapító király akaratából görög betűkkel van írva, második fele latinul.²⁾ Azonban ez az átirat is csak a latinul írt második részre szorítkozik.

A legrégebbi ítéletlevel, a melyben Kálmán király oklevele vitás kérdésekben az apácák javára dönt, 1259. máj. 29-én kelt. Az apácák IV. Béla előtt pörbe idézték Dénes és Farkas fiait, a kik a madocsi halászatra állítólag III. Béla (Bele magni) adománya alapján igényt támasztottak. Az előbbieik jogaik igazolására Sz.-István adományára hivatkoznak, a mely felől Kálmán király oklevelét bírják. Ez utóbbit fel is mutatják a király előtt, a ki nem késett az oklevél alapján őket régi jogaikban megerősíteni.³⁾

Kálmán király okleveléről említést tesz III. Endrének egy 1295. decz. 10. oklevele, a melyben a király Tikus nevű földet az apácáknak odaítéli. E földet ugyanis IV. László az apácáknak is, Szigetfői Miklósnak is odaadta; III. Endre az apácák javára dönt és megerősíti őket a szigetfői rév vámjának birtokában, a mely felől felmutatták Kálmán király okle-

¹⁾ Országos levéltár dipl. oszt. 3439. sz.

²⁾ Exhibuit nobis duas litteras patentes, unam videlicet condam illustris principis Colomanni olim regis Hungarie felicis recordationis eius sigillo certo quo vita comite utebatur a tergo in quadam prestula pergamena grosse impresso, cuius quidem littere medietas, videlicet pars anterior est scripta ex voluntate, ut dicitur, fundatoris dicti monasterii litteris grecis, alia autem medietas eiusdem littere latinis litteris est conscripta. U. o. 3625. sz.

³⁾ Fejér. V. 1. 321.

velét.¹⁾ Szigetfőt (Seigetföv) csakugyan említi az oklevél, Tikus faluval egyetemben, az apácák birtokául.

Ugyanígy említi az oklevelet Tamás országbíró 1349. nov. 4. (Bude, XXX. die octavarum f. b. Michaelis arch.) kelt ítéletlevelében, amikor a Szárberény (Zarbarin) határai felől támadt ügyben Kálmán oklevele alapján az apácák javára ítélt.²⁾

Sajátságos, hogy mindezen átiratok, a melyek Kálmán király megerősítésének annyi szövegét juttatták korunkra, teljesen mellőzik az alapítólevel görög szövegét. Ennek egyetlenegy átirata sincs. Oka ennek kétségtelenül az, hogy Kálmán megerősítése az alapítólevel teljes sensusát magában foglalja; ez által az átirók felmentve érezték magukat a magyar diplomatikában oly szokatlan és szűk körben értett görög szöveg lemásolásától. Görög nyelvű oklevél az átirás vagy megerősítés latin szövegébe ékelve, mindenesetre különösen vette volna ki magát.³⁾

A szöveg hitelessége mellett szóló átiratokkal és hivatkozásokkal végezve, szóljunk magáról az oklevélről.

Erős bőrhártyára van írva, a melyet írásra oly módon készítettek elő, hogy az írás oldalát lesimították. Vonalozásnak — akár tompa eszközzel, akár vékony atramentum-vonalakkal, — nyoma nincs, nem láthatók a sorközüket a hártya szélein jelző punctorium nyomai sem. Hártyája e korból a legnagyobbak egyike, hosszúsága felülről lefelé 61 cm., szélessége 47 cm. Transversális formában van írva (charta transversa), vagyis a sorok a hártya keskenyebb oldalával futnak párhuzamosan.

¹⁾ Fejér VI. 1. 381. V. o. Kont Miklós nádor 1357. jún. 11. ítéletlevelével. Anjoukori Okm. VI. 525.

²⁾ Orsz. levéltár dipl. oszt. 3964. sz.

³⁾ Bár szorosán nem tartozik ide, de érdekes felemlíteni, hogy későbbi időben is nagy ritkaság az oly átirat, mikor más mint latin nyelvű oklevelet iktatnak az átirás latin szövegébe. Eddig csak egy példáját tudom ennek. A pozsonyi káptalan 1409. febr. 13. latin oklevélben írja át Szentgyörgyi Tamás gróf 1400. május 19. kelt német oklevelét. Orsz. tár. dipl. oszt. 8556. sz. Nem így tesz a vasvári káptalan, mikor Raeczow Heron községi várnagy 1387. jul. 22. német oklevelét (Sopronm. okl. I. 485.) 1395. május 10-én latin fordításban írja át, Fejér X. 2. 148. V. o. X. 1. 389.

A szöveg beosztása sajtószertű és hazai okleveleknél egyedül álló. Minden bevezetés nélkül Sz.-István alapító-levelének görög szövegével kezd, a mely 17 sort foglal el. Ezután mintegy hat sornak megfelelő üres térség következik, a mely után Kálmán király 27 sorból álló megújítását (renovatióját) olvassuk.¹⁾

A pecsét megerősítése a görög és latin szöveg közötti beiratlan részen a hártya közepétől valamivel balra történt oly módon, hogy két, felülről lefelé vonuló párhuzamos bevágáson, a melyeknek eredeti hosszát megállapítani nem lehet, minthogy a pecsétnek meglehetősen sulya azt idővel megnyújtotta, erős bőr-szalagot húztak keresztül, a melynek két vége a hártya hátsó lapján megerősített pecsét viasz-anyagába nyomul, és azt meglehetősen a hártyaéhoz szorítja. A pecsét tehát félig függő. Megerősítése egészen olyan, mint a pannonhalmi kiváltságlevelen lévőé; a pecsét itt is a hártya hátsó lapján van.²⁾

A pecsét átmérője a fészekkel együtt 10 cm. s így nagyobb a Sz.-Istvánénál (8.5 cm.); a viasz-anyag vastagsága 1.5 cm., hátsó lapja egyenes, lesimitott, és, mint említők, a tartó bőrszalag rövid volta következtében a hártyaéhoz simuló. Primitív kivitelű vésetben a királyt ábrázolja, conventionalis bizancci tunicában, fején most már alig kivehető alacsony zárt korona, ennek csúcsán kereszt és két oldalán lilomos dísz. A román izlésű egyszerű, alacsony trónon ülő alak eltartott jobbában lilomos végű páleza, eltartott baljában keresztos ország-alma van. A pecsétkép elmosódott, a körirat több betűje olvashatatlan; kiegészítve, a pecsét legendája a következő: + **IOLOMPTARIVS DEI GRATIA VNGARORVM REX.** Kálmán királynak egyetlen pecsétje levén, a mely korunkra

¹⁾ L. facsimilijét Tud. Gyűjt. 1834. I. köteténél, és Horvát Árpád, Oklevél-hasonmások 2-ik tábla.

²⁾ L. bővebben erről: Fejérpataky, A pannonhalmi apáts. alap. okl. 3. — Jelenleg az oklevél pecsétje az előlapon van; azonban, mint-hogy az azt leíró átiratok és Horvát István facsimilije is a hártya hátára nyomottnak tüntetik föl, kétségtelen, hogy a hosszú bevágáson keresztül csak a legújabb időben csúszatták át az előlapra.

jutott, időszerűnek tartjuk hű képét a technika mai eszközeivel közzétenni.¹⁾

Az oklevél külső kiállítása teljesen dísz nélkül való; hiányzanak az ünnepélyesség előmozdítására szolgáló jelek: a chrismon, a hosszabbított írás, a kezdőbetűk cifrázása. A külső alak dísztelenségével kapcsolatban a szöveg sem mutatja föl a régi oklevelek emelkedett hangját. Az ünnepélyes-séget emelő formulák mind hiányoznak. A régi charta pagensisek és notariusi oklevelek szerkezetére emlékeztető kormeghatározás vezet be Kálmán király megerősítését. »Az úr megtestesülésének 1109. esztendejében újították meg (renovatum est) ezt a privilegiumot (t. i. a Sz.-Istvánét) Kálmán király parancsára.« Az oklevél tehát maga nevezi meg magát és tudunkra adja, hogy *renovatio* alatt a Kálmán királyéhoz hasonló oklevelet kell értenünk. Régi adományok megerősítése, régi jogok felújítása az, a mely ez által nélkülözhetővé teszi az eredeti adománylevelet. Kálmán átirásának, a mely jelen formájában a régi notariusi oklevelek átirásaira emlékeztet, valóban az a célja, hogy az eredetit, a melynek pecsétjén a *renovatio* elbeszélése szerint valami baj esett, nélkülözhetővé tegye. Ezért — a hogy ezt igen zavarosan elmondja — új oklevelet kellett csináltatni, a mely nemesak Sz.-István adományát, hanem mindazt magába foglalja, a mit a kolostor akkor bírt »quando ipsum privilegium preceptum est renovari.«

Eddig a királyról az oklevél harmadik személyben beszél, most egyszerre ő vagy inkább a birtokvizsgálatot végző Simon püspök szólal meg: »et hec sunt, que in ea vidimus et invenimus esse ipsius monasteri.« Majd Sz.-István beszél: »istas V. villas, nostros udornicos, dicto monasterio dedimus iure perpetuo possidendam.« Odébb ismét kétségtelenül Kálmán király szólal meg: »totam monasterio nostro duximus pertinendam,« mert e rész Sz.-István oklevelében nincs meg. Máskülönb az oklevél száraz felsorolása Sz.-István adományainak és azon birtokoknak, a melyeket a kolostor azóta szerzett; vannak köztök olyanok is, a melyek Kálmán adományából valók. A felsorolás

¹⁾ Horvát István a Tud. Gyűjt. i. helyén, a facsimile hátán rézmet-szerben közlő képét. A Pray Synt. de sigillis VIII. tábláján 2. sz. alatt közölt rajz teljesen hasznavehetetlen. L. a pecsét képét értekezésünk végén.

jegyzékszerű; csak egy tűnik föl benne: az a meglehetősen fejlett formulákkal bíró határjárás, a melylyel az oklevél Szántó falu határait körülírja. Ily határjárással a sokkal fejlettebb formulákat felmutató 1113. évi zabori birtok-összeírásban sem találkozunk. A veszprémvölgyi renovatio végefelé okát adja annak, miért közli az alapító-levelet is szó szerint. Azért, hogy a kettőnek egyezéséből tűnjék ki az igazság; a mennyivel többet említ Kálmán az apácák birtokául, azt ők időközben szereztek.¹⁾ Az oklevelet anathema fejezi be és ezzel annak a bevezettség jellegét adja.

A gyarló szövegezősű oklevél nemcsak mondatszerkezeti, hanem grammatikai hibákkal is telt. »Causa renovationis hec sunt,« »cum LIIII. mansionibus et totidem vineas,« »quelibet mansio debeant administrare,« »in istis quinque villis, videlicet Mama, Sondur, Kensa et Chitun (csak négyet sorol föl) non est terra communis« stb. E hibák és a gondatlanság a szerkezetben nem bizonyítják azt, hogy írója kancelláriai képzettségű egyén volt, és azt sem, hogy a szöveg megpecsételése és kibocsátása előtt revision ment keresztül. Erről az íróról, vagy legalább az oklevél szellemi szerzőjéről a szöveg némi adatot juttatott reánk.

Sz.-István oklevelének átvizsgálását, és az apácák birtokviszonyainak megállapítását a király Simon pécsi püspökre bízta. Erre az egy esetre alkalmazottként szerepel, a kit kétségtelenül jártassága a görög nyelvben ajánlott e szolgálatra. Tisztének a görög szöveg elég hibátlan lemásolása által meg is felelt, de tudománya a latin oklevél szerkesztésénél cserben hagyta. Oly egyén, a ki állandóan valamely kancellária szolgálatában van, nem így szövegezi az oklevelet. Hiányzanak mindazok a részek, a melyek királyi oklevelekben nélkülözhetetlenek. Nincs meg a titulus, promulgatio, corroboratio, a pecsételési formulája. Az utóbbiakat egyedül az anathema pótolja. Úgy kezdődik, mint akármely charta pagensis vagy notariusi oklevél, az idő-meghatározással; majd megfélekedzik róla, és előbb az összeírást végző püspök beszél, utóbb a királyt szólaltatja meg. Az oklevél elbeszéléséből azt a benyo-

¹⁾ L. a két oklevélben felsorolt birtokok összehasonlítását Karácsonyiné, Sz. István okl. 35—38.

mást merítjük, hogy a király előzetes jóváhagyásával Simon püspök egészen önállóan végzett ezzel az ügygyel. Királyi megbízásból megvizsgálja az alapító oklevelet (iussu regis diligenter persecutante), összeveti az apácák birtokviszonyaival; úgy találja, hogy azoknak kezén több van, mint a mit az alapítólevél birtokokul mond; feljegyezi a tényleges állapotokat, mert hisz a renovatio nemcsak az alapításkor átadott birtokoknak, hanem az azóta szerzett jogoknak is megerősítése. Megnyeri mindehhez az apácák birtokai és jogai által első sorban érdekelt veszprémi püspök beleegyezését (consensu Besprimiensis episcopi), jelentést tesz a királynak; a király jóváhagyja eljárását és királyi akarata látható jeléül a kész oklevélre függeszteti pecsétjét. E föltevés valószínűségét még egy körülmény támogatja.

Van annak egy lényegileg vele teljesen egyező, egykorú párja; csak pecsétje hiányzik.¹⁾ Az átírás módja, a renovatio alakja ugyanaz. Erről az oklevélpárról eddig az volt a nézetünk, hogy az a megpecsételt eredetinek másodpéldánya;²⁾ és e véleményünk mellett szolt a kor gyakorlata, a mely nemcsak ismerte az ily pecsét nélküli egykorú másolatok divatját, hanem azoktól helylyel-közzel a »fides diplomatica«-t sem vonta meg.

Több példát hozhatunk fel arra, hogy pecséttel el nem látott oklevél-pároknak bizonyos körülmények közt teljes hitelek volt. II. Géza király idejében leégett a pécsváradi apátság templomának egy kápolnája, a hol a monostor régi okleveleit őrizték. Elégett Sz.-István nagy privilegiuma; Domoszló herceg, Sz.-László és II. Béla oklevelei is a tűzvésznek estek áldozatul. Szerencsére azonban megvoltak az okleveleknek másodpéldányai (exemplaria), a melyeket biztosság czéljából szoktak készíteni, ha egyik-másik ügyben szükség volna rájuk.³⁾ E pecsét nélküli oklevélpárok beható vizsgálat után elegendők-

¹⁾ Orsz. levéltár dipl. oszt. 11. sz. (a másolatok közt).

²⁾ Fejérpataky, A kir. kancellária 12.

³⁾ . . . quorum vero privilegiorum *exemplaria* pro diversis negotiis, que solent emergi, *absque sigillaris impressionis firmamento*, in camera abbatis eiusdem monasterii ab orrende combustionis infortunio . . . sunt servata. II. Géza 1158. oklevele. Mon. Vaticana Hung. Ser. I. tom. IV. 573.

nek bizonyultak arra, hogy a király 1158-ban belőlök írassa le a régi oklevelek szövegét.¹⁾ Még száz év multával is voltak oklevelek, teljesen hiteles alakban kiállítva, a melyeknek pecsétjük soha sem volt. Erről a sajátságos okleveles praxisról felvilágosít a székesfejérvári káptalan egy 1252. aug. 21. (XII. kal. Sept.) keltű oklevele. IV. Béla ugyanis meghagyja ennek, hogy saját levéltárából adjon ki egy olyan oklevelet, a mely régi divat szerint pecséttelenül volt kiállítva; és átiratát az új szokás szerint lássa el pecséttel.²⁾ A káptalan a királyi parancsnak engedelmeskedve, átírja 1211. évi oklevelét, a melyen csakugyan nem volt pecsét, és átiratát az új mód szerint pecsétjével erősíti meg.³⁾

Látjuk tehát, hogy sem egykorú, egyező oklevélpárok készítése, sem azoknak hitelesekül elfogadása — a pecsét hiánya daczára — nem szokatlan a magyar diplomatikai gyakorlatban. Bizonyos esetekben helyettesítették az eredetit, a melyet ily módon nem kellett minduntalan az idők és utak viszontagságainak kitenni. Készítők tehát az érdekelt egyének, az adományokban részesült egyházak javára, kényelmére szolgált; ők gondoskodtak ily oklevél-párok készítéséről, nem a királyi kanczellária, a melynek összes traditioival ellenkeznek az, hogy pecsét nélküli, tehát a hitelesség kétségbe vonhatatlan jelével el nem látott oklevelet adjon ki kebeléből.

Ily módon a veszprémvölgyi oklevél másod-példányának is volna bizonyos helye és értéke okleveleink sorában; csak hogy külső kiállításának és szövegének vizsgálata más eredményre vezet. Nem másod-példány, copia vagy »exemplum« az, hanem teljesen önálló szerkezetű oklevél, a mely csak bevezető

¹⁾ V. ö. Karácsonyi, Sz. István okl. 76. Ily pecsét nélküli párokra 1. több példát Fejérpataky, A kir. kanczellária 12—13.

²⁾ »Retulit nobis — mondja IV. Béla, — Alexander filius comitis Laurentii, quod in camera vestra secundum modum antiquum sine sigillo habere cartam super possessionibus suis confectam;« meghagyja tehát, hogy »eandem cartam diligenter et fideliter inquiri faciatis, et . . . renovetis eandem, secundum consuetudinem modernam sigillando.«

³⁾ . . . litteras, que hactenus non fuerant sigillate, decrevimus sigillandas, et quia tenorem . . . verum esse cognovimus, eo quod in camera ecclesie nostre sunt invente et deposite, decrevimus renovandas. A. M. N. Muzem levéltárában. *Kiadatlan.*

és befejező részeiben mutat ugyanolyan szerkezetet, contextusának szövege azonban egészen más, mint a most ismertetett oklevél.¹⁾

IV.

A veszprémvölgyi oklevél párja.

Kütfőkiadásaink teljesen elhanyagolták, későbbi átiratok nem említik, diplomatikánk egészen mellőzi azt az oklevelet, a melyet eddigelé az 1109-iki oklevél pecséttelen párjának hitünk.²⁾ Szövegét egy oklevél-gyűjtemény sem tartalmazza, az kiadatlan. Ugy látszik, eddigelé egy kiadó sem vette észre, hogy a két renovatio szövege nem egy, és hogy a kettő közül éppen az ragaszkodik hívebben a Sz.-István-féle görög oklevél tartalmához, az egyezik vele jobban, a melyet kiadásaiiban mellőztek.

E körülmény, a mely a két szöveg egybevetéséből rögtön szemünkbe ötlök, indokolja azt, hogy e kiadatlan oklevél külsejével és belső tulajdonaival külön foglalkozzunk, és közöljük szövegét, a melyben, — mint látni fogjuk — Kálmán király 1109. évi renovatiójának egészen más szerkezetét birjuk.

Az oklevél hártája kisebb az előbbiéknél (magassága 58 cm., szélessége 45.5 cm.); abban is különbözik az előzötől, hogy olasz eredetre vall. Hátsó lapja fényezett, sárgás, sima; az írás oldalán mézszsel fehérített. Transversális formában van tartva; a szöveg beosztása emlékeztet a másokra, az átirás formája ugyanaz. A hártát, mielőtt a szöveget ráírták volna, megvonalozták. Ez nagy gonddal, 0.6 cm.-nyi közökben az olasz hártánál szokásos módon, a hátapon történt. Vonalozásra tompa hegyű faeszközt (ligniculum)³⁾ használtak, a melylyel a megnedvesített hártya hátsó lapján szabályos sorközökben végig vak vonalakat húztak, úgy hogy az előlapon ezeknek megfelelőleg kiemelkedések támadtak. A sorközöket

¹⁾ Mithogy ez értekezés keretén kívül esik, csak röviden említjük föl, hogy Sz.-István görög oklevelének átirat szövege sem egyezik teljesen a két renovatióban. A pecsét nélküli példány azt, kivált vége felé, rövidebb szerkezettel adja.

²⁾ Horvát István Tud. Gyűjt. 1834. I. 91. »egy fennlévő régi másolat-ként említi.

³⁾ L. Wattenbach. Schriftwesen im Mittelalter. 2. kiad. 189.

előbb a punctoriummal jelölték ki, a mely által okozott lyukaeskák a hártya mindkét szélén láthatók. A hártyat előre megvonalozták végig. Ebből a görög szövegű oklevél 17 teljes és egy megkezdett sort tölt be; ez után 11 sornyi üres tér következik, mire a latin renovatio 20 és fél sora fejezi be az oklevelet. Már ebből is látszik, hogy Kálmán oklevelének szövege e formájában sokkal rövidebb.

A hártya ugyanazon táján, a hol a másik oklevélben, a görög és latin szöveg közötti beiratlan részen, a hártya közepétől valamivel balra, két párhuzamos bevágás van, felülről lefelé vágva. Volt-e rajta valamikor pecsét, és a bevágás a pecsétet tartó bőrszalag megerősítésére szolgált-e, bajos eldönteni. A jobb oldali bevágás egy összehúzóda arra látszik mutatni, hogy igen. Azt a pecsétetartó bőrszalag, a mely tudvalevőleg ebben a korban igen erősen szorította a pecsétet a hártyaéhoz, okozhatta. Erre látszik mutatni a sok apró lyukaeska, a melyek a hártya e helyén láthatók. A megpecsételt oklevél hártya a pecsét alatt szintén sok helyt átlukasztott; e lyukaeskák attól az érdes vaslemeztől vagy formától származhattak, a melyet a viaszanyag és a hártya közé tettek, hogy az ne tapadjon reá. A typariummal eszközölt nagy nyomásnál azután a vas érdesége nyomokat hagyott a hártyan. De másrészt mi szükség volt egy ugyanazon esztendőben különböző szövegű renovatiokat készítenie? És ha mindkettő meg volt pecsételve, honnan van, hogy azt, a mely hívebben ragaszkodik Sz.-István alapító leveléhez, későbbi időkben egyetlen egyszer sem írják át, nem erősítik meg? Ezek a kérdések megfejtetlenül állanak előttünk; és az alábbiakban is inkább magyarázatokat, nem pedig megoldásokat kísértjük meg.

A kéz, a mely e pecsételen oklevelet írta, nem azonos az előbbinek írójával; bizonytalanabbak a vonások, ingadozóbb az írásmód. Gyakorlatlanságának jele az a sok rasura, javítás, a melyekkel minduntalan találkozunk. A helynevek írásában jobban ragaszkodik a görög szöveg orthographiájához, és jellemzi az *ae* helyett az *e* (*e* caudata) meglehetősen következetes használata, holott a másik író mindenütt egyszerű *e*-vel él. Az írás jellege más; a betűknek nincs meg az a törött, rideg formájok, a mit a megpecsételt oklevél mutat; de a kornak teljesen megfelelők. Nem is lett volna indokolt oly

oklevelet koholni, a mely kevesebbet foglal magában, mint a kétségtelen hitelességű, királyi pecséttel ellátott kiadvány.

A veszprémvölgyi oklevél e rövidebb szerkezete a következő:

(1) Anno dominice incarnationis millesimo C.VIII. precipiente cristianissimo rege Columbano renovatum est hoc privilegium de monasterio

(2) Bezpremensem monialium. Causa autem renovationis hec sunt. Cum totum privilegium sancti Stephani de omnibus pertinentiis eius-

(3) dem monasterii cetera sigillo eius insignita esset involutum et inevitabili necessitate quarundam litigationum fuisset apertum, causis que

(4) emerserant extinctis, et exinanita fide veteris privilegii oportuit novum fieri, quod ea contineret, que monasterium illud

(5) sine omni controversia illo tempore obtinuit, quando ipsum privilegium preceptum est renovari.¹⁾ Et hec sunt ea, que inventa sunt esse ipsius

(6) ecclesie sine omni contradictione, Simone Quinqueecclesiarum episcopo iussu regis et consensu Bezpremensis episcopi diligenter perscrutante, et veritatem

(7) rei cristianissimo regi Columbano referente. Villa Zaarberin²⁾ cum LIII^{or} mansionibus;³⁾ sed terra ad ipsam villam pertinens est communis, et silva

(8) ipsius ville habitatoribus.⁴⁾ Villam Zamton⁵⁾ iuxta Danubium dedit prius sanctus Stephanus cum triginta mansionibus, et postea dedit in dedica-

(9) tione ecclesie viginti mansiones in eadem villa. Sunt etiam in eadem villa XII^{im} piscatores. Tota terra ipsius ville dominium abbatissę est. Totum telo-

¹⁾ Eddig a szöveg, egy-két eltéréssel, a két oklevélben azonos. Az alábbiakban a helynevek formáját adjuk, a hogy azok a görög és az 1109. oklevélben előjönnek.

²⁾ Σαγαβρίν, Σαγαβρίν.

³⁾ Sz.-Istvánnál: ἔχον τοὺς καπνοὺς τεσσαράκοντα ὄκτω (48).

⁴⁾ A másik oklevél szőlőket is említ, és meghatározza a bor mennyiségét, a melyet az egyes mansiók az egyháznak évenként adni kötelesek.

⁵⁾ Oklevélünk itt a görög oklevél sorrendjét követi. Itt is a második villa: Σαυατόν (később Σάπτον). Az 1109. okl. sokkal később írja: Σαυτόν alakban, bővebb szövegezéssel, részletesen leírja határait is.

(10) neum fori eiusdem villę et nulum portus cum septem naucleris monasterii sunt.¹⁾ Dedit etiam insulam in Sild,²⁾ et preter ipsam insulam dedit predium in

(11) ipso portu Sild ad opus pecudum; sed terra est communis. Et in ipso portu Sild habent piscationem sturionum. Tercia villa est Mama.³⁾

(12) Quarta Scundur.⁴⁾ Quinta Kinessa.⁵⁾ Sexta Citun.⁶⁾ In istis IIII-^{or} villis: Mama, Scundur, Kinessa, Citun, non est terra communis, nec licet alicui ha-

(13) bitare, nisi quem abatissa admiserit. Septima villa est Serlous.⁷⁾ sed terra communis est cum populo Quinclesiensis episcopi.⁸⁾ Octava villa est Podruc.⁹⁾

(14) in qua villa habet filius Podruc communem terram cum populo abbatissę. Nona villa est Grincear,¹⁰⁾ cuius terra communis est.¹¹⁾ Ex omnibus istis villis non

(15) habet abatissa servientes cum equis, nisi solummodo LX. et tres mansiones carpentariorum et duas mansiones fabrorum et unum torna-

(16) torem et unum lagenarum custodem. Ceteri omnes sunt vel vinitores vel aratores. Et in villa Polosinic¹²⁾ habet abatissa unum vinitorem cum

¹⁾ E révet a görög okl. Ompadának nevezi: *zai-tó pírapa τού Όρπαδα μετά zai παραωντας έκτά.* 1109. okl.: portum et nulum Scigetföv. A sorrend ennél más; előbb szól Szigetfőről, szután Szántóról.

²⁾ E sziget lehet a görög oklevélben előjövő: *Σάντων νήσιν.* A másik okl. is Sildnek írja, de sokkal részletesebben adja az apácák birtokát.

³⁾ *Μάμα.* A másik oklevél minden egyes helyen részletezi az apácák birtokát. Sz.-Istváné nem.

⁴⁾ *Σανδύρου,* Sondur.

⁵⁾ *Κνήσα,* Kensa.

⁶⁾ *Τσίτουσιν,* Chitun.

⁷⁾ *Σαλίσι;* valószínű, hogy e helynévnek az 1109. oklevélben előjövő Serlous felel meg.

⁸⁾ Ez adat hiányzik a másik oklevélből.

⁹⁾ *Ποδρουγοσ,* Podrug. A mi ez után jön, a másikban — bár bőven ír e birtokról — nincs meg.

¹⁰⁾ *Γριντζάρι,* Girinchar.

¹¹⁾ A következő rész, a legközelebbi birtok, Palaznok névéig jóformán egyezik a két renovatióban.

¹²⁾ *Πολόσινικ,* Poloznik; a másik okl. e nevet egész más helyen említi, és itt nyolcz mansiot mond az apácák birtokául.

(17) vinea sua. Preter hæc dedit sanctus rex in portu Modocea¹⁾ piscationem husonum ad opus monialium sancte Marie servientium. Vetus autem

(18) privilegium iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi cognosceretur

(19) certitudo veritatis; licet iuxta investigationem Quinclesiensis episcopi apposita sint quedam in novo, quę non inveniuntur in veteri et

(20) que sanctę ecclesię accreverunt in processu temporis. Quicumque autem aliquid de his, quę in hoc privilegio continentur,²⁾ presumpserit

(21) minuere, maledictioni iusti iudicis dei et sanctę Marię et omnium apostolorum et omnium fidelium dei, sicut in veteri privilegio scriptum est,

(22) subiaceat, et legem regni de pervasione ecclesię dei persolvat.

* * *

A most először közzétett szöveg meggyőz mindenkit arról, hogy nem másolattal, hanem egészen önálló oklevél-szerkezettel van dolgunk, még pedig oly szerkezettel, a mely a görög alapítólevél sensusát sokkal hívebben adja vissza, mint a megelőző oklevél.

Az bővebb; oly részletei vannak, a melyek sem az alapítólevélben, sem annak most közölt megerősítésében nincsenek meg. Szárberénynél részletesen körülírja az apácák jogát; telkenként mennyi borra van évenként igényök, szól a szőlőkről, egy erdőről, a mely egészen az apácáké, míg a többi földet és erdőket a lakosokkal közösen bírják; holott a mi szövegünk csak az ottlévő 54 telekről tud, a mely szám Sz.-István kora óta, mikor csak 48 telkők volt, hattal növekedett. Mámánál szántóvető népeket és más szolgálatokat teljesítőket említi a bővebb renovatio, a rövidebb csak a nevet tudja; még arról a hat szekeres szolgáról sem tesz említést, a kikről a görög oklevél is szól. A nagyobb renovatióban előjövő *Vámos* falut, a hol az apá-

¹⁾ *Τούνη,* portum Modochea quod Thona vocatur. A másik oklevélben — bár eltérő szövegezéssel — szintén ez fejezi be a birtokok sorát. A befejezés egyezik mind a kettőben.

²⁾ A másik oklevél itt közbe toldja: sicut vidimus (*igy*) in privilegio sancti regis Stephani.

czáknak tíz telke van, a melyeken kovácsok és más kézművesek laknak, sem az alapítólevél, sem a rövidebb megerősítés nem ismeri.

Karácsonyinak feltünt az ¹⁾, hogy a görög oklevél Σαλεισ helynevét Kálmán király megerősítő oklevele nem említi, holott ebből azt a meggyőződést merítjük, hogy a monostor Sz.-István kora óta nem csak nem veszített birtokaiból, hanem még szerzett. Horvát Istvánnal ²⁾ azt hiszszük, hogy e név alatt a nagyobb renovatio Sorlous-a (Sarlós, Baranyam.) rejlik; és e feltevésben a rövidebbnek szövege is megerősít. Ebben ugyanis megtaláljuk e birtokot Serlous néven, még azt is megtudjuk róla, hogy ott az apácák közösen bírtak a pécsi püspök népeivel. Hogy ezt az oklevél külön kiemeli, ebben az oklevél- és birtok-vizsgálattal megbízott pécsi püspök hatását látjuk, a kinek érdekében volt e körülményt külön felemlíteni.

A veszprémmegyei Padragnál a bővebb renovatio bizonyos célzatossággal hangsúlyozza, hogy annak tizedeire és a lelkiek ellátására a veszprémi püspököknek semmi joga sincs, hanem az apácák a szent olajat és a chrismát az esztergomi érsektől nyerjék. Erről a megszorításról a rövidebb szövegezés semmit sem tud, hanem azt az ismeretlen adatot jegyzi föl, hogy ott Padragnak (Podruc) fia közösen bír az apácák népeivel, tudunkra adva ezzel, hogy Padrag nevét egykori birtokosától vette.

Ticus faluról sem a görög oklevél, sem fönt közölt szövegünk nem tud semmit; csak a hosszabb renovatio említi, hogy Sz.-István ott háztelket adott az apácáknak. Az abadai révet, a melyet Sz.-István e néven említi, a rövidebb renovatio nem nevezi meg; a hosszabb oklevél szigetfői révnek ismeri és Obada névvel egy dunai szigetet illet. A fönt közölt szöveg e helynél is közelebb áll Sz.-István okleveléhez; e révvel kapcsolatban csak annyit — vagy még kevesebbet — mond a monostor birtokául, a mennyit a görög szövegben olvasunk. Szántóban adott a szent király harmincz mansiot és az egyház felszentelésekor húsz udvarnok-telket; továbbá adta az abadai révet

¹⁾ Sz.-István oklevelei 37.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1834. II. 92.

hét révesszszel, vásárvámot, 60 szántó-vetőt, 12 dunai halászt, 3 ácsot, 2 kovácsot, 1 kádárt és 1 esztergályost. A rövidebb megerősítés is felemlíti a két ízben kapott 50 telket, a 12 halászt, a révet a hét révesszszel, a vásárvámot, de többet nem. A hosszabb renovatio ezt még megtoldja a ticusi háztelekkel, a lelkészességekkel (magistratibus capelle) és részletesen — a XII. század elején ritka részletességgel — körülírja az egész birtoktest határait.

De fölösleges az összehasonlítást tovább folytatni. Nem másolattal, nem pecsét nélküli oklevél-párral van dolgunk, hanem önállóan szerkesztett külön oklevéllel, a mely rövidebb szövegezésével, a birtokok felemlítésénél követett sorrendjével sokkal közelebb áll a görög alapítólevélhez, mint a részleteiben terjedőbb, több birtokot, több jogot tartalmazó, a király pecsétjével ellátott renovatio.

Sz.-István görög oklevelében csak egyetlen egy oly birtok említtetik: Κνήσα, a mely a renovatiók egyikében sem fordul elő; ¹⁾ ez tehát 1109-ben nem volt az apácák kezén. Ezzel szemben azonban a nagyobb renovatióban birtokneveket, jogokat olvasunk, a melyekkel sem a kisebbben, sem az alapítólevélben nem találkozunk. Ebből egy világlik ki. Hogy a két renovatio közül az a régibb, az az első szerkezet, a mely kevesebbet tartalmaz, és az a végleges, királyilag megerősített oklevél, a mely a jogokat teljességükben öleli föl, és azokat részletesen körülírja.

Az 1109. évi renovatiót tehát két különböző szerkezetben bírjuk; minthogy mindkettő bevégzett oklevél jellegét mutatja: magyarázatát kell adnunk, hogyan jöhetett létre annak rövidebb és hogyan hosszabb szerkezete.

Mindkét renovatio szerkesztője egy személy. Bizonyítják ezt az egyező formulák, a melyek az okleveleket egyforma kezdettel vezetik be és egyforma megerősítő záradékkal végzik. Charta pagensis formában van tartva mind a kettő, sőt a rövidebb

¹⁾ Horvát István i. h. Kiliú-nek véli. Karácsonyi (i. m. 37.) nem tartja lehetetlennek, hogy ez a Κνήσα = Kenese változata. Hogy ez azonban külön birtok, bizonyítja a görög szöveg, melyben így fordul elő: Ὁμοῦ δὲ πάντων τῶν χωρίων τὰ ἀνόματα εἶσιν ταῦτα: . . . Σαινῶρου καὶ Κνήσα καὶ Κνήσα. A pecsételen oklevelében e birtoknév nincs meg.

szövegezés még jobban ragaszkodik hozzá, mint a hosszabb. Ez utóbbi az elbeszélő hangon tartott bevezetés és a renovatio indokának elbeszélése után, kiesve a stilus menetéből, megszólaltatja a királyt vagy a birtokvizsgálatban eljáró püspököt: »et hec sunt, que in ea vidimus et invenimus esse ipsius monasterii.« A rövidebb szövegezésű oklevél megmarad következetesen az elbeszélő alak mellett: »et hec sunt ea, que inventa sunt esse ipsius ecclesie.« Következetes ez elbeszélő stilushoz az oklevél többi részeiben is. Csak egyetlen egyszer vét a beszéd menete ellen; az oklevél vége felé, ugyanott, hol a bővebb renovatio is így tesz: »vetus autem privilegium . . . ideo adnotavimus«. Míg a rövidebb szerkezetű oklevél egyszer véti el a hangot, a hosszabb öt helyen tér el az elbeszélő formától, hol Simon püspököt, hol Sz.-Istvánt, hol Kálmán királyt szólaltatván meg. Ezért lazább szerkezetűnek, betoldásokkal kibővítettnek, a rövid renovatio átdolgozásának tűnik fel, a mely szövegének alapjául szolgált.

A renovatio menete mindezek alapján valószínűleg így történt. Az apácák folyamodnak Kálmán királyhoz, hogy alapítólevelök megsérülvén, erősítse meg őket az abban felsorolt és később szerzett jogok birtokában. A király teljesíti a kérelmet; megbízza Simon pécsi püspököt, vesse össze az alapítólevelet az apácák tényleges birtokával, sőt talán rá is bizza a királyi pecsétet — mint két évvel később Manasses zágrábi püspökre — hogy a majdan megírandó oklevélre függessze rá. A püspök eljár a megbízásban; leírta Sz.-István oklevelének görög szövegét; és a király nevében szerkeszt egy rövid oklevél-szöveget, a mely a bevezető és befejező formulák kivételével jóformán ugyanazt foglalja magában, a mit az alapító-level. Sőt talán e hártyát meg is pecsételi. Átadja az apácáknak. Ezek észreveszik, hogy e szűkszavú megerősítés alig foglal annyit magában, mint az alapító-level, pedig jogaik azóta bővültek, birtokaik szaporodtak. Egyes falvakban jogaik nincsenek meghatározva, birtokaiknak határai nincsenek leírva s így a megerősítés jogaik védelmére elégtelen. Mászt kérnek, részletesebbet, bővebbet, a melylyel jogaikat igazán megvédelmezhesék. A királyi megbízásban eljáró püspök átlátja kérésök jogos voltát, meggyőződik arról, hogy az összeírásból egy-két birtok kimaradt,

jogaik közelebről nincsenek meghatározva, az összeírás tehát hiányos. Talán leveszi a kész oklevélről a pecsétet, talán rajta hagyja; a dolog lényegére nézve mindegy. Az apácák kérelmére új oklevelet írat, részletesebbet, kimerítőbbet. Alapul elfogadja az első szerkezetének schémáját; átveszi itt-ott kibővítve a kezdő és befejező formulákat. Kevés kancelláriai gyakorlatánál fogva átveszi a hibákat is, sőt még újakat követ el.¹⁾ Az új renovatioval megvannak az apácák elégedve; mert az jogaik összességét felöleli. Miért nem semmisítették meg az első szerkezetet, kérhetné valaki, miután a második azt teljesen nélkülözhetővé tette? Talán azért, mert pecsételen állapotában is tulajdonítottak neki annyi értéket, a mennyit a korban szokásos exemplumok, egyszerű copiók, pecsét nélküli példányok értek. A földolognak, a görög alapító-levelnek másolata — habár itt-ott eltérőleg a megpecsételt példány szövegétől — megvolt benne, sőt annak latin magyarázata is. Hamisítás gyanújának nem lehetett kitéve, mert ki hamisítana oly oklevelet, a mely sokkal kevesebbet foglal magában, mint egy kétségtelen hitelességű, királyi pecséttel megerősített oklevél? Megőrizték kegyeletből, czélszerűségből, kényelemből, miként II. Géza mondja: »pro diversis negotiis, que solent emergi«, hogy ha valaminek bizonyítására a rövidebb szerkezet is elegendő, ne kellessék mindjárt legfontosabb oklevelőknek eredetijéhez fordulni.

Jól tudjuk, hogy feltevésünk, a melylyel a két renovatio létrejöttét magyarázni igyekeztünk, csak combinatio értékével bír; de ez a legvalószínűbb megoldás. Akár az apácák kérésére szerkesztett Simon püspök bővebb oklevelet, akár a királyi kancellária, a hol azt pecsételés végett felmutatták, utasította vissza az első rövid szerkezetet és kívánt az apácák érdekében bővebbet, kimerítőbbet: mind a két szöveg azt a benyomást teszi az olvasóra, hogy azokat nem a királyi kancelláriában szerkesztették, hanem írók, szellemi szerzők, az ügy végrehajtásával megbízott pécsi püspök volt. Az alak, a hazai

¹⁾ Mindkét renovatioiban megvan e hiba: *Causa autem renovationis hec sunt.* A rövidebb »inevtabili necessitate« ír, a mi helyesebb; a hosszabbban: »inevtabili necessitate« áll. A rövidebb így ír: »in istis IIII villis: Mama, Scundur, Kinessa, Citun, non est terra communis«. A hosszabbban: »in istis quinque villis«, utána pedig csak a megnevezett négy falut olvassuk stb.

diplomatikánkban legelső oklevél-átírás módja, a szöveg laza szerkezete és gyakori hibái, kancelláriai kötelékben nem álló egyévre vallanak. Az uralkodói oklevelektől teljesen különböző forma és hang ép úgy Simon püspök szerzőségére mutatnak, miként a következő két oklevél egyező formulái és szövegezésük elárulják szerzőjükül Godofred zabori apátot.

V.

A zabori apátság 1111. évi oklevele.

Kevés levéltár története mutat föl oly gyászos eseményeket, mint a nyitrai egyházi levéltáraké. A Sz.-Istvántól alapított zaborhegyi benczés apátság és a Sz.-László alapításából fennálló nyitrai püspökség¹⁾ iratai a középkor derekán alig hetven év lefolyása alatt háromszor pusztultak el. A legelső veszteség az apátság levéltárát érte; az 1241-iki tatárjárás alatt nem fordíthattak gondot okleveleikre, és ezek közül sok elpusztult²⁾; hogy ez idők a püspökség levéltárát sem kímélték meg, valószínű. A mi ez utóbbiból megmaradt, 1271-ben Ottokar betörésének esett áldozatul; leégett a vár, a székesegyház, vele együtt a püspökség és a káptalan okleveleinek nagy része.³⁾ A harmadik veszedelem a XIV. század elején érte az egyházat, mikor Csák Máté Nyitra városát és a székesegyházat felgyújtatta; elégték az egyházi szerek, könyvek, oklevelek, az egyházé úgy, mint a magánosoké.⁴⁾ Ha még ehhez hozzászámítjuk a levéltárak későbbi viszontagságait: valóban okunk van a csudálkozásra, hogy a nyitrai püspökség levéltára, a mely a XV. század óta a zabori apátságéval egyesítettett, okleveleket

¹⁾ Csudálatos, hogy még most is akad valaki, a ki az 1006. évi nyitrai oklevélről komolyan beszél. (L. Ortvány, Magyarország egyházi földleírása I. 68.) Karácsonyi János a Kath. Szemle III. kötetében 85 és köv. II. megjelent »Tót püspökségek« című értekezésében a nyitrai püspökséget II. Géza és II. László alapításának tartja. Lesz alkalmunk más helyen és időben e kérdéshez oklevelek alapján hozzászólni.

²⁾ Fejér V. 1. 310.

³⁾ Fejér VII. 2. 156.

⁴⁾ Fejér VIII. 2. 92.

őrzött meg a középkorból. Bár nem nagy e szám; de szerfölött becsessé teszi e kis sorozatot az, hogy a két egyházi alapítás közül a régiebbnek, az apátságnak, két eredeti oklevelét juttatta korunkra Kálmán király idejéből.¹⁾

Szövegök nem ismeretlen; de egy kivételével, oly rossz, oly érthetlen kiadásokban láttak napvilágot, hogy az eddig nem is sejtett eredetiek felfedezése diplomatikánkra nagyfontosságú. Egyikök ítéletlevél, a másik nagy területen szétszórt birtokok összeírása. Az első a legrégebb okleveles emlék, a mely a pörös eljárás menetére világot vet; a másik tisztába hozza nagy terület topographiáját oly időből, mikor e vidékről más emlék mélyen hallgat. Ez érdekök, a melyhez még egyéb diplomatikai és palaeographiai szempontok járulnak, indokoltá teszi, hogy azokat, első ízben az eredeti után, ne csak szövegben, hanem hasonmásban is közöljük.²⁾

A kettő közül a régiebb 1111-ben kelt. A szokott oklevélalakot tünteti föl; a sorok a hártya hosszabb szélével futnak párhuzamosan. Hártája egyenlőtlenül van elvágva; szélessége 55,5 cm., magassága baloldalon 32,7 cm.; alsó jobb oldalán egy darab hiányzik, kétségtelenül itt volt a pecsét megerősítve, a melyet a király parancsából Manasses zágrábi püspök függesztett reá. A hártya most is teljesen ép; vastag bőrhártya, alsó része közepe táján egy foramen van, a mely már a hártya kikészítése előtt is megvolt. A lapot, mielőtt a szöveget ráírták volna, vékony atramentum-vonalokkal végig megvonalták; a punctorium jelei a baloldalon láthatók. A megvonalt hártyan a szöveg 20¹/₃ sort tölt meg; az alsó öt sor beiratlan. Írása határozottan a külföldi okleveleknek ebben a korban szokott jellegével bír; a hosszú betűket az oklevelekben szokásos módon ezifrázza, a nagy kezdőbetűket kiemeli. Ebben a tekintetben előnyösen különbözik a minden dísz

¹⁾ A püspökségre vonatkozó legrégebb eredeti oklevél Miklós alországbírónak 1239. évi ítéletlevelé a nyitrai püspök és két Jankócz falubeli ember közt Vicsap falubeli három okényi föld fölől folyt ügyben. Jura extraneorum fasc. IV. nr. 2.

²⁾ A M. N. Múzeum az okleveleknek fényképét gyűjteménye számára megszerzte. E fénykép után adjuk — a múzeumi igazgatóság engedélyével — a mellékelt fűcsimilétet.

nélkülöző veszprémvölgyi oklevelektől, a melyeknek írása — kivált a megpecsételt példányé — a codexekéhez áll közelebb.¹⁾

Az oklevélnek egyetlenegy átiratát ismerjük, a melyet a garam-sz.-benedeki convent 1414. évben febr. 14-én (in f. s. Valentini) Hinko nyitrai püspök mint a zobori apátság kormányzója részére ad ki.²⁾ Fejér egy XVII. századi bécsi kéziratból közölte szövegét³⁾; hogy mily érthetetlen módon és az eredetitől mennyire eltérve, mutatja az alábbi szöveg.

* * *

(1) † Temporibus victoriosissimi regis Colomagni, quem preluem mire sanctitatis coruscus mundo prodiderat, sed et illustris archiepiscopi Strigoniensis Laurencii, viri opulentissimis philosophiæ rivulis gratanter perfusi, facta est dis-

(2) cussio de donariis, quibus sanctissimus rex Stephanus dotaverat monasterium sancti Ypoliti de monte Zobur; non ut que sancti viri saniori consilio iuste disposuerant, ab identitate sua pallerent, sed quia annorum elapsu plurimorum

(3) et quorundam predecessorum ignavia ab incepto torpebant. Cumque sic et sic in hæc verba Gaufrido abbate satis difficulter ea tempestate his de causis discurrere, hæc in locis plurimis, pio rege annuente, causa ven-

(4) tilaretur coram prefato archiepiscopo L. scrutinio fideli, dictante equitate, inventum est de tocius Nitriæ theloneis, magnis vel parvis, in civitate seu extra civitatem, et in Doardi illud, quod baba pars vocatur, et per

(5) totum flumen, quod Vvaga nominatur, et per omnia mercata similiter, et in civitate Treinchen intus vel extra, per totum et per omnia, ubicunque, in quibuscunque, quodocunque, quomodocunque rei per temporum vices augetur vel

(6) minuitur, sanctum regem Stephanum terciam partem dedisse beato Ypolito. Institores autem regii fisci, quos hungaricæ caliz vocant, qui hoc sanctum aliquando nisi sunt temerare donum, scede⁴⁾ verbis ego G. abbas animad-

(7) verti inseri, ut etatis venturæ successio intuens per autenticos cognoscat illos fore confutatos viros. Nomina igitur

¹⁾ Az 1111. évi oklevélnek eredetije a nyitrai püspöki tárbán: Jura dominialia I. ordinis generalia fasc. I. nr. 1.

²⁾ U. o. Jura extraneorum I. ord. fasc. IV. nr. 18.

³⁾ Cod. dipl. VII. 4. 57. És utána rövid kivonatban Knausz, Mon. eccl. Strig. I. 75.

⁴⁾ Schede helyett.

eorum malignantium sunt hæc: Porcus, qui tunc temporis centurio erat, et Etheius socius eius. Cum istis

(8) vero laborabant satagentes toto adnisu complices eorum, videlicet Marcus et Magiug, qui et comites eorundem, sed et monetarii quotquot erant cuncti. Contra quorum audacem temeritatem insurrexere viri timo-

(9) rati et optimates, XII. Nitrienses, quorum memoria per temporum successiones a diebus sancti regis usque ad tempus discussionis supra memorate indubitanter vigeat contigua. Isti itaque testimonium perhibuere veritati. Quorum

(10) primus, Una nomine, multis annis comes eiusdem extitit civitatis Nitriæ; sed et alter, Bacha nomine, similiter multis comes eiusdem Nitriæ annis fuit. Tercius vel quartus Deda et Cace, qui ambo filii Buquen, eiusdem

11. civitatis Nitriæ olim comitis fuerunt. Hi duo, Deda videlicet et Cace, filii Buquen comitis, octoginta annis et eo amplius in civitate Nitriæ vixerant iam, cum hæc facta est discussio. Alii ergo testes fuerunt:

(12) Penet, Scium, Martinus filius Marci, Petre, Cup, Subissa, Figa, Peregrin iudex. Cum igitur horum verbis tantum, quamquam magni satis viri forent, rex cum ministris supra nominatis credere nolisset, hi omnes

(13) testes regis precepto archiepiscopo L. pristaldum ordinante, Batona nomine, sacramento confirmarunt in eadem civitate Nitriæ in ecclesia sanctorum Emerami Andree et Benedicti. Ad hoc iterum corroborandum testi-

(14) monium sunt advocati alii testes XI. Primus quorum fuit Moyses eiusdem civitatis tempore illo comes; Lambertus eiusdem ecclesiæ, ubi rem predictam sacramento sanxerunt, decanus; Willermus gramaticus; Laurentius presbiter; Go-

(15) defridus presbiter; Martinus filius Mathei presbiteri; Nicolaus filius Pestrei; Hector filius Vlfodi; Daniel et Posco canonici sanctorum Emerami Andree et Benedicti; Jaresclau filius eiusdem causæ pristaldi Batona. Hi XI. fuerunt

(16) in ecclesia sanctorum prefatorum, quando testes XII. supra nominati confirmarunt predicta thelonea lege hereditaria, Porco et Etheio cum sociis suis insistentibus. Dedit etiam sanctissimus rex Stephanus sancto Ypolito per universam Hun-

(17) gariam tocius populi sui, id est populi sancti Ypoliti, servi vel liberi, totam in omnibus decimam ubique locorum. Anno M. C. XI. concurrente VI., epacta nona, indictione IIII., regnante Colomanno rege piissi-

(18) mo Hungarorum, presidente Strigoniensi sedi domino ¹⁾ L. metropolitano, confirmatum est hoc privilegium sancti Ypoliti et sigillatum per manus domini Manasis episcopi Zagoriensis, iussu predicti regis. De aliis episcopis, qui

(19) confirmatores fuerunt: dominus Paulus Colocensis, dominus Symon V. Ecclesiarum, dominus Symon Ultrasilvanus, dominus Matheus Vesprenensis, dominus Marcellus Vvacensis, dominus Georgius Geuriensis, dominus Syxtus Bicharensis, dominus Vvol-

(20) ferus Agriensis, dominus Laurentius Chonadensis, dominus Gregorius Jadertinus, Felicianus prepositus Albensis, Róbertus prepositus Strigoniensis. De comitibus: Johannes palatinus comes, Saul de Bichar, Queletde de Bache, Thomas Albensis,

(21) Thebaldus Sumuginensis, Mercurius princeps Ultrasilvanus.

* * *

Vesse össze ezzel bárki a Fejér-adta kuszált szöveget, a teljesen hamis személyneveket és az ott olvasható értelmetlenségeket: el fog csudálkozni azokon a rossz kiadásokon, a melyekben legrégebb és legfontosabb okleveleink közkézen forognak.

Az oklevél tartalma elég fontos arra, hogy vele foglalkozzunk. Megismertet Sz.-István egy alkotásával és azon jogok egy részével, a melyekkel egyik nevezetes alapítását, a Sz.-Benedek-rendiek zaborhegyi apátságát megajándékozta. E jogok legkiválóbbja a vámszedés volt, a melyet az apátság Nyitra vidékén, a Vág vizén, Trencsén városában az alapító sz. király adományából gyakorolt. Sz.-István adománya értelmében e vámok harmada az apátságé volt. E jog felől csakhamar, Kálmán király idejében, vita támadt. A királyi haszonvételek tisztjei, a *kalizok*,²⁾ igényt támasztottak reá és az apátságot régi jogá-

¹⁾ A *domo* rövidítés *dominonak* oldandó fel és nem *domnonak*. V. ö. Fejérpataky, Pannonhalmi alap. okl. 28—29.

²⁾ A nékül, hogy a *kaliz* szó magyarizátába becsátkozánk, csak azt az egy-két adatot említtük föl, a mely e szó megjelöléséhez némileg hozzájárulhat. Kinnamos (lib. III. cap. 8. és lib. V. cap. 16. Bonni kiadás 107. 247.) két ízben tesz említést a *Καλιζαο* népről, a mely a magyarokkal együtt harczol a görögök ellen; szerinte azok a zsidó vallást követik (*Οὐνοῦν γὰρ τὰ Χριστιανῶν προσβένοντων οὗτοι Μωσαϊκοί . . . καὶ τὸν διαζύγοντα νόμον*.) Nestor évkönyveiben a Kaspí tengert *Chwalis*-tengernek nevezi és szerinte a *chwalisok* rokon nép a bolgárral (Miklosich kiad. 3, 145 l.) Pauler Gy. abból az okból, mert Fejér kiadásában e helyen *kalu* áll, az oklevél

ből kiforgatni igyekeztek. Az apátság nem hagyhatta veszni régi jogát; az ügy Godofredus apát sürgetésére az esztergomi érsek ítélőszéke elé került. Jogainak megtámadói, Porcus nyitrai centurio, társa Ettheius, és embereik ellen az apátság tanúkkal lépett föl. Tizenkét nyitrai ember bizonyította, hogy az apátság Sz.-István kora óta élvezte e jogokat. Köztük voltak a vidék legelőkelőbb egyénéi, Una és Bacha nyitrai comesek; mindketten évek hosszú során viselték e méltóságot. Ezeknek, úgy látszik elődje volt Buquen, — a legelső nyitrai comes, a kit név szerint ismerünk; mert fiai: Deda és Cace, a kik az apátság joga mellett bizonyítottak, az oklevél szavai szerint nyolczvan évnél tovább éltek már Nyitrában, mikor a pör keletkezett. Atyjuk comessége tehát Sz.-István korára mehetett vissza. A király azonban nem hisz a tizenkét előkelő tanú vallomásának; hanem kiküldi pristaldusát, Batonát; ennek jelenlétében az esztergomi érsek előtt esküt tesznek a tanúk. Az eskü a nyitrai székesegyházban történt; hozzájuk esatlakoznak négyen a nyitrai kanonokok közül, több pap, az akkori nyitrai comes Mojzses, sőt még az említett pristaldusnak fia is, Jaroszlav. A tizenkét eredeti tanú vallomásához még tizenegyre járul Emnyi bizonyíték az apátság javára dönti el az ügyet. — Az oklevél feljegyezi még, hogy Sz.-István ezenkívül a zabori apátságnak adományozta saját népei után, legyenek azok szolgálai vagy szabad állapotban, az összes tizedeket.

A kép, a melyet az oklevél a XII. századi igazságszolgáltatás módjáról elénkbe tár, felette nagyérdekű. A pör abban az időben keletkezett, mikor Kálmán király törvénye Sz.-Istvánnak egyházak és monostorok részére tett adományait tiszteletben tartatni rendelte.¹⁾ A zabori apátság jogainak főre maga

bécsi másolatában (nem eredetijében) pedig a szó *caliz*-nak van írva, tagadja Kinnamosnál előjövő *khalisiak* és az oklevélbeli *caliz* rokonságát. Az előbbit a székelekkel (Sicili = metathesissal Calisi), az utóbbit a *cliticium* szóval hozza összeköttetésbe. Hadtört. Közl. I. 511. E föltevés természetesen elcsúsz, mert a szót az eredeti oklevél *caliz*-nak írja. Ily alakjában ismeri és idézi azt Jerney is Magyar Nyelvkincsek 62., a ki úgy látszik ismerte az oklevél eredetijét, mert e szót jól idézi. Jerney egynek tartja őket az izmaelitákkal.

¹⁾ Placuit regi et omnium concilio, ut dotis cuiuslibet possessio-

az apát. Tanúkkal bizonyít, a kiknek vallomását eskü hitelesíti; huszonhárom név szerint felsorolt egyén tanúskodik. Kálmán törvényeiből tudjuk, hogy a megyebeli vámok egy harmada a comest illette.¹⁾ Egy harmad Sz.-István adományából a zobori apátságé lévén: a királyi kincstár javára a hátralévő harmadrész maradt; ezt kezelték, behajtották vagy bérelték a *kalizok*, a kiknek élén a király nyitrai centurioja, Porcus állott. A pör az esztergomi érsek előtt folyik, a kire a király bizza a döntést. A királyi hatalom képviselője és az ítélet végrehajtója a pristaldus, a későbbi idők királyi embere. A pör kétségtelenül az évenként kétszer, Sz. György és Sz. Mihály nyolczadán, tartani szokott itélőszék (synodus) előtt folyt, a melynek tartását Kálmán király törvénye minden püspöki székhelyen elrendelék.²⁾ E püspöki székhely Nyitra, a melynek Sz.-Emerám, Sz.-András és Sz.-Benedek tiszteletére emelt temploma a perdöntő eskü színhelye. A pör eredményéről oklevél készült, ítéletleveleinknek legrégebb darabja; a melynek szerkesztője jónak látta annak némi renovatio jelleget adni, a mennyiben nem csak a pör eredményét jegyzé föl abban, hanem Sz.-Istvánnak tized-adományát is, a melyet a pör tárgya nem érintett. Úgy látszik, időszerűnek tartotta úgy a vám- mint a tizedszedés jogára Kálmán király megerősítését pecsétjének kieszközlése által megnyerni.

Ez az oklevél belső tulajdonai által is előnyösen különbözik a veszprémvölgyi oklevelektől. Formulái fejlettek, stilusa szinte mesterkélt. Dicsérfő jelzői, a melyekkel Kálmán királyt »quem precluem mire sanctitatis coruscus mundo prodiderat« és Lőrincz esztergomi érseket »viri opulentissimis philosophie rivulis gratanter perfusi« illeti, mutatják, mily válogatott kitételekkel él. Az egymáshoz tartozó szavakat szétválasztja, szavakat, mondatokat tesz közéjük; oklevelekben ritka kitételeket használ; mindenképen meglátszik rajta a törekvés, hogy menél ekesebben, válogatottabban fejezze ki magát.

A formulákat időmeghatározás vezet be, ép úgy mint a

nes monasteriis seu ecclesiis a beato Stephano rege disposite inconvulse remaneant. Endlicher Monum. 361.

¹⁾ De tributis autem vectigalibus sicut comitibus tertiam partem dare decrevimus, ita decimam quoque episcopis censemus. Endlicher 363.

²⁾ Cap. II. Endlicher 361.

veszprémvölgyi okleveleket. Azoknál előadatik az év, mikor az oklevél renováltatott, itt az időpont, mikor vita keletkezett azon ajándékok, javak felől (de donariis), a melyeket Sz.-István kegye az apátságának juttatott. Időmeghatározással kezdődnek azok az ítéletlevelek is, a melyek oklevelünk korához legközelebb esnek. Így tesz az a II. Béla korabeli évnélküli ítéletlevél, a melylyel a bakonybéli apátságnek Sz.-Lászlótól kapott huszonnégy telke visszaitéltetik; csakhogy itt az időmeghatározás nem a pör keletkezésére, hanem az adomány keltére vonatkozik.¹⁾ Ilyen Felicianus érsek 1134. évi ítéletlevele a zágrábi püspökség egy erdejéről, a melynek bevezető szavai »Regnante nobilissimo rege Ladisclauo« . . . szintén nem a pör kezdetére, hanem Sz.-László alapítására vonatkoznak.²⁾

A bevezetés folytatva a pör tárgyának elmondását, különösen kiemeli Godofredus apátnak fáradozásait (satis difficulter ea tempestate his de causis discurrere), a melyekkel Sz.-Istvánnak a nagy régiség és apát-elődjeinek gondatlansága miatt veszendőbe menő adományait visszaszerezni igyekezett. És ezzel reá vezet a nyomra, kit kell az oklevél szellemi szerzőjének tekintenünk. Valóban az oklevélben, a mely elejétől végig mindenkiről, a kinek az ítélet létrejöttében része volt, Lőrincz érsekről és a királyról, harmadik személyben beszél, csak tetteiket mondja el, egyetlenegy személy szólal meg, Godofredus apát: »scede verbis ego G. abbas animadverti inseri«. A király csak mellékesen szerepel: »pio rege annuente«, »regis precepto«, »rex credere noluisse«. Világos tehát, hogy ha a király kancelláriája írja az oklevelet, nem ír a királyról harmadik személyben akkor, mikor az apátot első személyben szólaltatja meg. A további szöveg sejteti velünk, hogy a királyi kancellária közreműködése csak a király által elrendelt pecsételés

¹⁾ Anno dominice incarnationis XCII. regnante divina gratia victoriosissimo rege Ladislao et episcopo Almario Wesperiensi pastorem curam feliciter exercente, rex memoratus deo et beato Mauricio XXIII. mansiones dedit. Ez oklevél is azok közé tartozik, amelyeknek királyi voltát nem a szöveg, hanem csak a pecsét állapítja meg; azon ugyanis II. Bélának eddig kiadatlan pecsétje függ. Eredetije Pannonhalmi házi Itár. Capsa 52. lit. P. Kiadva Wenzel I. 38.

²⁾ Tkalčić I. 1.

elvégzésében állott. Állandóan a király kancelláriájában alkalmazott egyén végezte-e ezt, vagy e jogot a király csak egy, erre az esetre alkalmazott egyénre bízta, a szöveg nem sejteti. Manasses zágrábi püspök végzi a pecsételést; de neve mellett nincs kitéve más méltósága, a melyet esetleg a kancelláriában viselt; a mint a hitelesítő tanúk nevei közt előjövő Simon pécsi püspök, a kit a veszprémvölgyi oklevelek szellemi szerzőjének láttunk, sem visel kancelláriai hivatalát. Igaz, hogy Manasses püspökkel, mint pecsételővel, még egyszer fogunk találkozni, a zabori apátság 1113-iki birtok-összeírásában; de e találkozásból nem kínálkozik-e önként a feltevés, hogy annak a nagy renovationak, a mely 1111-ben a zabori apátság vám- és tizedjogának megerősítésével és 1113-ban a birtokok összeírásával véget ért, vezetését, a róla kiadandó oklevelek királyi megerősítését vagyis megpecsételését a király Manasses püspökre bízta, és ezért találkozunk nevével mindkét oklevél záradékában? Az oklevél szellemi szerzőjének pedig nem a királyi kancelláriát, hanem a zabori apátot kell tekintenünk; és e feltevést támogatja az a feltűnő rokonság, a mely a két zabori oklevél formuláiban, a melyek a veszprémvölgyi oklevelekkel egy közös vonást sem tüntetnek föl, nyilvánul.

Püspök ebben az időben nem viselt nálunk kancelláriai tisztséget. A kancellária fénye még nem nőtt akkorává, hogy összeegyeztethető volna a püspöki méltósággal. A kancellárok a XII. század végéig a prépostok sorából kerülnek ki; lépcső ez részökre a püspökséghez, de mihelyt ezt eléri, megválnak állandó kancelláriai hivataloktól.¹⁾ Manasses zágrábi püspökben tehát csak egy ad hoc alkalmazott pecsételőt kell látnunk, kinek megbízatása egy ügy lebonyolítására szolt.

A Godofredus apát szellemi szerzőségével létrejött oklevél-szövegben feltűnő a keltezés, a mely a pecsételés, vagyis az oklevél teljes elkészültének idejét ily módon határozza meg: »anno MCXI., concurrente VI., epacta nona, indictione IIII«. E négyszeres időmeghatározás ily összetételben nálunk másodszor itt fordul elő.

Régi okleveleink legnagyobb része keltezés nélkül való, vagy az időt csak egy mód szerint határozzák meg. Sz.-István

¹⁾ V. ö. Fejérpataky, A kir. kancellária 32. l.

hitelesnek elfogadható oklevelei közt csak egyetlen egy van, a pécsi alapító oklevél, a melynek kettős idő-meghatározása van: indictio és év. A bakonybéli oklevél szövegét, a mely évet, indictiót, epactát és concurrentst említ, hitelesnek nem tarthatjuk; úgy szintén Karácsonyi kutatásai nyomán a pannonthalmi kiváltságlevél utóiratát sem, mely az évet, indictiót és az uralkodás esztendejét használja keltül.¹⁾ Első hiteles oklevél-szövegünk Sz.-Lászlónak a pécsi püspökség részére adott 1093. évi oklevele, a melyben ugyanazon időhatározók fordulnak elő, mint a zabori apátságában: »anno dominice incarnationis Millesimo nonagesimo tertio, epacta XX., concurrentibus V., indictione I.« a melyekhez még a nap meghatározása is járul.²⁾ Oklevélünk keltezésének módja teljesen egyezik Sz.-Lászlóval; lássuk tehát, az egyes dátumok megfelelnek-e annak az évnek, a melyből az oklevél keltezve van.

Ismeretes, hogy a *concurrentes* Beda Venerabilis meghatározása szerint a hétnek azt a napját jelölik, a melyre a IX. kal. Aprilis (márcz. 24-ike) esett; a *concurrentes* tehát 1–7-ig terjedő szám, a melyekből 1 a vasárnapot, 2 a hétfőt jelenti és így tovább. A »concurrente VI.« e szerint azt mutatja, hogy márcz. 24-ike az 1111. évben péntekre esett; és ez valóban így is volt. Az oklevelekben előjövő *epacta* tudvalevőleg azt mutatja, hány napos volt a hold abban az esztendőben márcz. 22-én, azon a napon, a melyre a husvét legkorábban eshetik. Keltezésünk szerint a hold 1111-ben márcz. 22-én kilencz napos volt; és ez a számításnak teljesen megfelel. Hasonlóképen helyes az indictio száma is; s így a keletben kortani hiba nincs. Mint alább látni fogjuk, Kálmán királynak van egy másik, 1111. évi oklevele is, a mely hasonló keltezésű. A *concurrentes* és *epacta* megjelölése jellemző a XII. század első felére, mert e század közepén túl mindkét kortani adat kivész az oklevelekből.³⁾

Az oklevél záradéka, bizonyos formulaszerűséggel, a megerősítő tanúkat sorolja föl. Első helyen állanak a püspökök,

¹⁾ Karácsonyi, Sz. István okl. 146. és köv. ll.

²⁾ Fejér I. 480. l.

³⁾ V. ö. Knauz Kottan 51 és 54 l.

utánok a prépostok, végül a világi méltóságok viselői. Megerősítőként megneveztetnek az összes püspökök, a kik akkoriban Magyarországon léteztek, csak egy hiányzik közülök, a kinek nevével pedig éppen az oklevél tárgyánál fogva találkozoznunk kellene. Az esztergomi érsek előtt folyván az ügy, a zágrábi (Zagoriensis) püspök pedig az oklevél megpecsételője lévén: nevök a megerősítési záradékban másodszor nem fordul elő. A többi kilencz magyar püspök: a kalocsai, pécsi, erdélyi, veszprémi, váczai, győri, váradi (Bicharensis), egri, csanádi; a kikhez még egy, az 1105 óta meghódított tartomány püspöke, a zárai csatlakozik.

Mi az oka annak, hogy a nyitrai püspök, a kinek székhelyén történt a pört az apátság javára eldöntő eskü, megemlítve nincs, nem tudjuk. A veszprém-völgyi oklevélből látjuk, hogy hasonló esetekben a megyés püspök hozzájárulása, beleegyezése szokta kísérni valamely apátság vagy kolostor jogainak megerősítését; ezt várnók a zabori apátságnál is. Csakhogy nem kell felednünk, hogy a veszprémi püspökség régibb alapítás, mint az apáca-kolostor; természetes, hogy ez utóbbinak jogai, birtokai által a püspökség érdekelve volt és az alapítónak ügyelnie kellett arra, hogy az újabb jogok által a régiiek körét meg ne sértse. Ellenben a zabori apátság és a nyitrai püspökség közt a viszony más. Itt az apátság az ősi alapítás, a püspökség az új; az elsőnek jogai tehát nem sértették az utóbbiét; sőt inkább a püspökség alapítójának arra kellett ügyelnie, hogy az új alapításnak juttatott birtokok és jogok ne érintsék az apátságnak ősi jogát. Ez ősi jogok megerősítése által a nyitrai püspök tehát érdekelve nem lehetett és az beleegyezése nélkül is megtörténhetett. Azt a föltevést, hogy a nyitrai püspökség ekkor még nem létezett, — mert hogy a káptalan már 1111-ben fönnállt, oklevelünk is bizonyítja — egyéb okokon kívül — megczáfolja egy pörről ez időtájt szerkesztett év nélküli följegyzés.¹⁾ Elmondatik ebben, hogy mikor Moyzses nyitrai comes a pannonhalmi apátság egy oly földjére tette kezét, a melyet ez Sz.-István adományából bírt, *Gervasius nyitrai püspök* volt az ügy bírója; Esztergomban a tüzes-vas próbáját kellett volna megtartani, de arra az ellenfél nem jelent meg, a miről Lőrincz esztergomi érsek is

¹⁾ Wenzel VI. 77. Knausz, Monum. ecel. Strig. I. 78.

tanubizonyságot tett. Lőrincz érseksége az 1105—1116. évek közé esett; Moyzsest nyitrai comesnek említik az 1111-iki és az alábbi 1113. évi oklevelek, mint azon tanúk és közbenjárók egyikét, a kik az apátság jogai mellett bizonyítottak. Világos tehát, hogy Gervasius püspöksége oklevelünk korára esik; s így az bizvást megnevezhette volna Nyitra püspökét, ha akarja. Miért maradt el neve, nem tudjuk.

A prépostok közül kettő, a sz.-fejérvári és az esztergomi, a világi főurak közül hat, a nádor, a bihari, bácsi, fejérvári, somogyi comesek és az erdélyi »herczeg« tanúskodnak oklevelünk ereje mellett és ezzel végződik az oklevél. Idő-meghatározó formulával kezdődik, a dátum, sigillatio, corroboratio és tanúk formulájával zárul a fentiekben részletesen ismertetett, renovatioval vegyes ítéletlevél, a mely szellemi szerzőjének, Godofredus apátnak fejlett oklevél-érzékéről és a szövegezésben jártasságáról tesz bizonyyságot.

VI.

A zabori apátság 1113. évi oklevele.

A XII. század első évei szomorú emléket hagytak hátra a Vágvidék és Nyitra környékének történetében. Szvatopluk cseh-morva herczeg, mint V. Henrik német császár szövetségese, az 1108. és 1109. években két ízben pusztítá el a tájat; először a Vág vidéke, Trenesén városáig, esett áldozatul, úgy hogy a Vágnak a Dunába torkolásáig »semmi sem maradt felégetetlenül«¹⁾; másodízben a cseh-morva hadak, az utóbbiak Szvatopluk öccse, Olmüci Otto (Atha, Ottik) morva herczeg vezérlete alatt,²⁾ Nyitraig nyomultak előre. A várost magát őreinek ébersége megmentette ugyan, de a külváros és az egész környék magán viselte a pusztítás nyomát. Falvakat égettek fel, művelt földeket tettek pusztasággá; zsákmánynyal terhelten tértek vissza hazájokba.³⁾

¹⁾ Cosmas Pragensis 1108. évhez. Monum. Germ. Script. IX. 114.

²⁾ Oklevelünk az egyetlen forrás, a mely Otto (szerinte Atha) herczegnek magyarországi szerepléséről megemlékezik.

³⁾ Cosmas Prag. 1109. évhez i. h. 115. V. 8. Dudik, Mährens Allg. Gesch. II. 549—551.

A becsapás első sorban a zobori apátságot sújtotta, a melynek birtokai legnagyobb részt a Vág és a Nyitra völgyén terültek el. A veszendőbe menő jogok fáradhatatlan visszaszerzője, Godofredus (az előbbi oklevélben Gaufredus) apát, a betörés okozta zavarok lecsendesítése után rögtön mozgalmat indított, hogy egyházának nagy területen szétszórt birtokait összeírja, az apátság népeit, a kik magukat elődeinek gondatlansága és a zavaros idők következtében szabadokká óhajtották tenni, visszakövetelje, és a birtokok eredeti határait idős emberek vallomásai alapján megállapítsa. Az apátság birtokviszonyaiban beállott zavar csakugyan nagy volt; az apát bizonyítására meggyőződött erről a király, Lőrincz esztergomi érsek, az országnagyok közül Kozma és Moyzsos nyitrai comesek. Ez utóbbiak közbenjárására a király elrendeli az összeírást és pristaldusaiúl kiküldi Ceuát, a nyitrai comes curialis comesét és Batonát, ugyanazt, a ki az apátság vám- és tizedjogának tisztázásánál is hasonló minőségben szerepelt. Ezek végrehajtják a nagy munkát; és az évekig tartó birtok-bejárásról 1113-ban elkészült az oklevél, a melynek eddig nem ismert eredetijét a nyitrai püspöki levéltár őrzi.¹⁾

Töredékekben, a felismerhetetlenségig eltorzított helynevekkel, változó évszámmal, szövege nagyjában eddig is ismeretes volt; de egész terjedelmében csak rövid idő óta áll rendelkezésünkre a Hazai Okmánytár közlésében.²⁾ E kiadások alapjául mind újabbkori átiratok szolgáltak, a melyek a szöveget Zsigmond király 1410. évi,³⁾ illetőleg IV. Béla 1249. évi átirataiból⁴⁾ vették. Mennyit változtatott ez az eredeti szövegen, alábbi kiadásunk feltünteti. A százakra menő helynevek rekonstruálása, a már IV. Béla által önkényesen változtatott szöveg helyreállítása nagyfontosságú oly oklevélnél, a mely a reánk maradt eredetiek sorában korra nézve a nyolczadik helyet foglalja el.

Sajnos, hogy oklevelünk nem jutott oly ép állapotban reánk, mint az 1111. évi; korai pusztulás nyomait viseli ma-

¹⁾ Jura dominialia I. ordinis Generalia fasc. I. nr. 1.

²⁾ Kiadásait l. előbb 14—15. l.

³⁾ Fejér X. 5. 57

⁴⁾ Fejér. V. l. 309.

gán. IV. Béla már 1249. decz. 1-én kelt átiratában rendkívül megrongáltak írja le. Favus zobori apát ugyanis ez évben a király elé járult azon kérelemmel, hogy egyházának okleveleit, a melyek úgy nagy régiségök, mint a mongolok betörése alkalmával sokat szenvedtek, sőt majdnem megsemmisültek (essent pene penitus annullata), erősítené meg. A király látja ugyan a felmutatott hártyán, hogy a pusztulást baleset és nem bűnös szándék okozta; de hogy az oklevélben elmondottakról minden gyanút eltávoztasson, az ügy megvizsgálására kiküldi hívét, a nyitrai esperest. Ez átnézi az apátság okleveleit, megtalálja köztök Kálmán király oklevelét; megbizonyosodik a felől, hogy a benne felsorolt birtokok tényleg az apátság kezén vannak. Jelentést tesz erről a királynak; saját pecsétje alatt megküldi másolatban a rongált oklevél szövegét; az esperes másolatából átveszi a király és annak alapján meg erősíti az apátságot ősi javainak birtokában.¹⁾

IV. Béla szövege azonban nem adja híven vissza az eredetit, önkényesen betold abba egyet-mást. Az oklevél 15-ik sora például ezt mondja: »cum villa que vocatur Zeme alter terminus est«; IV. Béla átirata pedig: »cum villa Zemey ab eadem parte usque ad villam Naroas alter terminus est«. Az eredetinek 36-ik sorában ez áll: »in quodam puteo Modor est alter terminus«; IV. Béla is így írja, de e szavak után betoldja ezt, a mi az eredetiben nincs meg: »per magnam viam usque Chatar, et ibi terminus«. A 38—39. sorban az eredeti ezt írja: »In predio Gron est empti terra LXXVII iugera de quodam viro nomine Deda«; e helyett IV. Béla így ír: »In predio Goron est empti terra ad duo aratra«, a többi hiányzik. Legnagyobb azonban az eltérés az eredeti 33—34-ik sorában, hol az apátság türóczi birtokai számláltak elő. IV. Béla ezt a részt egész egyszerűen elhagyja, és helyette Kálmán király oklevelének szövegében ő (IV. Béla) szólal meg, mondván, hogy az apátság türóczi birtokait nem sorolja föl, mert azokat saját hasznára fordította; hanem e helyett előszámlálja azokat, a melyeket a türóczi birtokokért cserében az apátságnak adott. Ha még

¹⁾ V. ö. Fejérpataky, A kir. kancellária 69. és köv. ll.

mindehhez hozzáveszszük a helynevek írásának változtatását és az évszámban lévő hibát, a melyet IV. Béla és utána minden átírat 1213-nak ír: világos előttünk, hogy IV. Béla átírata nem adta híven vissza az eredetit. Pedig ez szolgált eddigél minden átírás, minden kiadás alapjául.

De a kiadók még IV. Béla átíratának eredetijét sem ismerték, a minthogy az nem is jutott korunkra. Annak legrégibb szövege Zsigmond királynak 1410. márcz. 19. (XIV. kal. Apr.) keltű átíratában maradt reánk.¹⁾ Az átírásra okot az a körülmény adott, hogy Béla király oklevele az apátság ellen-seégeinek kezébe kerülvén, tőlök rasurával került vissza, a mely Kálmán király oklevelének szövegét vége felé elrontá. A király Hinko nyitrai püspök, az apátság kormányzójának kérelmére átíratában helyreállítja az eredeti szöveget. IV. Béla okleveléből meríti a szöveget a nyitrai káptalan 1592. júl. 24. (feria VI. in vig. b. Jacobi ap.) átírata, a melyet 1628. márcz. 29. (feria IV. post f. assumptionis b. virg. Mariae) újra átír.²⁾

Zsigmond király átíratából két határjárását átvesz Garai Miklós nádor 1424. nov. 17-iki bírói átírata, kiírván belőle Elefánti Mátyás kérésére Szalakus és Elefánt birtokait az apátság javaitól elválasztó határokat.³⁾ Az esztergomi primási levéltár egy 1431. évi registruma Kér, Szöllős, Kuth, Czabaj, Keszi falvak határait vette át IV. Béla átíratából.⁴⁾

Ennyi átíratról van tudomásunk,⁵⁾ mindezek közül azonban csak egy, IV. Béláé készült az eredeti után; sajnos, hogy ennek Zsigmond király átíratában reánk maradt szövege nem kevésbbé fogyatékos, mint a szintén igen megrongált eredetié. Mindazonáltal szerencsés véletlennek tulajdoníthatjuk, hogy e kettőből Kálmán király oklevelének eredeti szövege csaknem

¹⁾ Eredetije a nyitrai püsp. ltárban. Jura dominialia I. ord. Dominium Nitria fasc. I. nr. 3. Fejér X. 5. 57.

²⁾ Orsz. ltár dipl. oszt. 10. sz. (a másolatok közt.) Közölve Hazai Okm. VIII. 2.

³⁾ Az eredetiben 36—37, 42—47. sorok. Ennek eredetije nyitrai püsp. ltár. Jura dom. I. ord. Dom. Nitria fasc. I. nr. 6.

⁴⁾ Az eredetiben 39—42. sorok. Közölve Knauz, Mon. eccl. Strigon. I. 77.

⁵⁾ Eredetiben történt felmutatásáról emlékezik meg Vineze nyitrai püspök 1258. évi ítéletlevela. Fejér. V. 1. 318.

teljesen rekonstruálható. Csak két helyen, az oklevél 33. és 39. sorában, marad néhány szónyi hézag, oly helyeken, hol IV. Béla átírata az eredetitől eltért.

Az 1113-iki oklevélnek fölfedezett eredetije valóban magán viseli azon pusztulás nyomait, a melyet már az 1249-iki átírat említ. Az erős, transversális formában tartott bőrhártya igen rongált állapotban jutott reánk. Behajtásain kitört, alja — hiányozván belőle egy darab — egészen csonka; rozsdá- és vízfoltok helylyel-közzel olvashatatlaná teszik. A nagyterjedelmű hártya (hosszúsága 62.5 cm., szélessége 48.2 cm.) 51 sor írást tartalmazott, ezek közül néhány, pl. a 42—43-ik teljesen olvashatatlan. Megpecsételve a szöveg alatt, közepén, az írás oldalán volt. Miként a mellékelt hasonmásan látható, a pecsételést céljából négyszög alakban négy bevágást csináltak; két-két szemközti bevágáson keresztül bőr-szalagokat húztak, a melyek a hártya hátsó lapján egymást kereszt alakban vág-ták; e szalagok szabadon álló végei az előlapon levő pecsétnek viasz-anyagába nyomultak és azt a hártyához szorították, a nélkül, hogy az a hártyára lett volna nyomva. Szakasztott ilyen módon van megpecsételve Dávid duxnak többször említett adománylevele; itt is négy bevágás van a hártyán és a pecsétet egymást keresztező két bőrszalag tartja.

A hártya rongált állapota miatt sem a punctorium, sem a vonalozás nyomai nem láthatók.

Az 1113-iki oklevélnek az eredetiből és legrégibb reánk maradt átíratából rekonstruált szövege a következő:¹⁾

(1) ☉ † Temporibus gloriosissimi Colomanni regis, quem deus inestimabili temporalis et eterne glorie sanctita[ti]s gracia perfuderat, et] illustris viri Laurentii

(2) Strigoniensis archiepiscopi, cum ego Godefridus Zubu[riensis] ecclesie abbas omnia predia, homines eiusdem ecclesie in pace possiderem, sedi[tione autem Athe] ducis Mora-viensium sedata,

¹⁾ A IV. Bélának Zsigmond király átíratában reánk maradt renovációjából kiegészített részek [] közé vannak téve. A jegyzetek az eredeti és az átírat közti eltéréseket mutatják. Megjegyezzük, hogy az i és y betűk váltakozó használata e jegyzetekben nincs feltüntetve.

1 c
(3) ipsa predia magno labore in unum colle[gissem], hominesque ecclesie, qui presumptuose se liberos esse asserebant, ipsi ecclesie, di[st]ante ius[ticia, cor]am prefato rege atque supradicto archiepiscopo

(4) L. aliisque principibus suis reparassem, termi[rum] etiam prediorum illorum, ut pestilencia tocins erroris vitaretur, summa diligentia a senioribus homi[n]ibus, qui etiam magnum errorem inter predicta predia esse

(5) notificaverunt, perscrutabar. Cum igitur ego Godefridus abbas, prout potui, requisivissem Colomannum regem victoriosissimum et Laurencium archiepiscopum [regni]que principes, Cosmam videlicet et Moysen, qui testi-

(6) monium perhibuere veritati, humiliter adiens, censurę regalis presentię magnum fore errorem inter predicta predia manifestavi. Tunc vero [rex plenus] gracia, testimonio predictorum comitum, vene-

(7) rables viros in pristaldos michi constituens, videlicet Ceuam¹⁾ curialem comitem comitis Moysi, aliumque Bathona nomine, terminos cunctorum prediorum [sancti Ypoliti] per ipsos signari precepit. Postea vero, ne

(8) annorum elapsu plurimorum et quorundam²⁾ predecessorum ignavia penitus torperet, sicut presens testatur pagina, testimonio venerabilium virorum intutulari iussit. In villa Musenic³⁾ saltus Debrei

(9) terra sancti Ypoliti est. In villa Erig⁴⁾ Issol alter terminus est. Bollerat⁵⁾ pirus eius terminus terre est. Durada, eius silva cum villa Bus est terminus terre. Silva vero, que est iuxta villam Vveza,⁶⁾ tota sancti Ypoliti

(10) est, et ipsa est terminus terre. In monte Reza⁷⁾ cum villa Streca ibi alter terminus terre est. Piscina Lac tota sancti Ypoliti est. In prato Vra alter terminus est cum villa illa Zumboe. In altera

(11) villa Zumboe ibi alter terminus est. De villa Crali est terminus quidam fons, qui vocatur furras⁸⁾; alter terminus est, qui vocatur Laprechima. In villa Boze alter terminus est. In villa Copusde⁹⁾ alter terminus

¹⁾ Cepham.

²⁾ eorundem.

³⁾ Muchynic.

⁴⁾ Yrugh.

⁵⁾ Bollerad.

⁶⁾ iuxta Weza villam.

⁷⁾ Bezy.

⁸⁾ forras.

⁹⁾ Copusd.

(12) terre est. In villa Zumboe est terre, quantum potest laborare unum aratrum. In Chetnich¹⁾ a fraxinea arbore, que est iuxta villam Durmuz usque ad villam Kimelan²⁾ in monte, qui vocatur Cosmas,

(13) ibi illius terminus terre est. Piscina, que vocatur Piscar, cum villa, que vocatur³⁾ Piscan, ibi alter terminus est. Silva que vocatur Cullese, sancti Ypoliti est; eadem vero silva cum villa Dorz alter terminus est.

(14) Piscina, que vocatur Maga, cum villa Dormuse⁴⁾ alter terminus est. In villa Forcas⁵⁾ in valle eius est terminus villę Niget; eic alter terminus est. In villa Copezan⁶⁾ est quedam piscina, que vocatur

(15) Archi, que dividitur; una pars pertinet ad Copezan, altera pars ad villam Niget. Est quedam piscina, que vocatur Karstis⁷⁾, in fine illius cum villa, que vocatur Zeme, alter terminus est.⁸⁾

(16) In piscina, que vocatur Mortua, cum villa Narias ibi alter⁹⁾ terminus est. De villa Boencza sive in silva in terra quantum habent castellani Gologocienses, tantum habet sanctus Ypolitus. De Locuplot,

(17) in ea sunt due insule in aqua Vvac,¹⁰⁾ que sancti Ypoliti [sunt]. In eadem villa media pars terre est sancti Ypoliti, media pars est castellensium.¹¹⁾ De¹²⁾ villa Vvederat¹³⁾ [in villa] Dobret est quedam aqua, que vocatur

(18) Dumbo, que est terminus terre. In villa Medenz est quedam salix, que est terminus terre. In villa Bin est quedam quercus, que est terminus terre; in eadem villa est quidam fons, et fagus alter terminus est. In villa Lucinci¹⁴⁾ est quidam

(19) rivus, qui alter terminus est. In villa Adradic cum

¹⁾ Hetnich.

²⁾ Kymelan.

³⁾ que vocatur, hiányzik.

⁴⁾ Dormuzo.

⁵⁾ Forcos.

⁶⁾ Topezan.

⁷⁾ Caristis.

⁸⁾ cum villa Zemej ab eadem parte usque ad villam Narcas alter terminus est.

⁹⁾ alter, hiányzik.

¹⁰⁾ Wag.

¹¹⁾ castriensium.

¹²⁾ In.

¹³⁾ Wedrad.

¹⁴⁾ Lucyney

aqua, quæ vocatur Bistric, ibi alter terminus est. In villa Tavvicz¹⁾ est quedam fovea longa, iuxta foveam illam fecerunt quosdam colliculos, unde signaverunt terminum

(20) terræ. In villa Bagan est quedam quercus, quæ est alter terminus, cum speculatoribus est magna quercus, quæ est terminus terræ. De villa Gan, in villa episcopi, ibi est terminus illius villæ. In villa Gan, quæ pertinet ad Golgoz²⁾, ibi alter

(21) terminus est inter quasdam foveas, quas fecerunt ibi; cum eadem villa terminus est in quodam monte. Cum eadem villa terminus est tercius in quadam piscina, quæ vocatur Cipicas. In villa, quæ vocatur Nec, est

(22) quedam vinea, quæ est alter terminus. Rauzt.³⁾ In villa Saladizc sunt duæ arbores,⁴⁾ in quibus signaverunt terminum terræ per duas cruces.⁵⁾ In villa Bristem, cum illa aqua Blavva, quæ dividit terram. In villa Custolen,

(23) ibi signaverunt terminum per quendam collem. De villa Crumba⁶⁾; ab illa villa, quæ vocatur Sile, terminus est in quodam monte aquile. In villa Sibel, ab illa villa transit quedam via, quæ dividit terram comitis

(24) Cosme, ibi fecerunt quendam collem, ubi terræ terminus est. De villa Malga⁷⁾ signaverunt terminum terræ per tres colles. De villa Craco, in villa Besan in saltu Topol ibi terminus terræ est. In villa Spectaculi cum

(25) quadam aqua Olesca ibi alter terminus est. In villa Pöseo cum aqua Sipco in porta est quedam quercus, quæ est alter terminus. In villa Messan est quidam collis, qui est alter terminus; iuxta collem illum est quedam quercus.

(26) quæ est alter terminus. De villa Stro⁸⁾, in villa Rivvis est quedam salix, quæ est terminus terræ; est altera arbor, quæ est alter terminus. De villa Trebeta, in villa Pescan est quedam pirus, ubi terminus est terræ.

(27) In villa Cozuran est quedam quercus, quæ est alter terminus. In villa Cuno est alter terminus. In villa Debo-kan⁹⁾ est terminus quercus et pirus; et alter terminus est de Celsan puteus. De Honor

(28) IIII-or arbores pitorum. De Sis una quercus ter-

1) Rauicz.

2) Gulgoz.

3) Rauozt.

4) arbores due.

5) per duas cruces terminum terre.

6) Crumja.

7) Mauga.

8) Strou.

9) Dubokan.

minus est. De suburbanis Borscan¹⁾ insula et Linina²⁾ aqua terminus est. De Nadlan sunt arbores quercuum terminus. Ville Trenciniensis³⁾ sancti Ypoliti est terminus quercus et salix et populus; ille tres arbores

(29) sunt etiam termini de Nozdrogouz;⁴⁾ et sunt duæ arbores super aquam, qui sunt termini terræ. In villa Radsciz⁵⁾ sunt termini VII. quercus inter terram sancti Ypoliti et terram viri nomine Mala; etiam cum illo sunt termini piscina et duæ valles;

(30) item cum eodem terminus lapidibus factus in quodam prato. De villa Dobran est terminus Turna aqua. De villa Latc est terminus aqua Turna et maxima vallis, et in fine vallis est terminus ager ducis; et illius agri terciâ pars est sancti Ypoliti. De Radsciz⁶⁾ est

(31) terminus quidam mons de cemento factus, et inferior est sorb[ellus, et eiusdem] villæ terminus est populus et Nitria aqua; et trans aquam est alter terminus collis lapidibus factus in prato. In villa Nouac terminus est fluvius Istobenize. De Cozuran⁷⁾ est terminus

(32) fluvius Oposcen⁸⁾; et sunt arbores, in quibus cruces pro termino signati, et] quidam fluvius Gelisca⁹⁾; postea est lapis et super lapidem est crux pro termino. Item iuxta fluvium Gelisca¹⁰⁾ est arbor, in qua est lapis. Item iuxta ipsum fluvium est alter lapis, in quo est

(33) ferrum, et est postea arbor, in qua sunt duo lapides. [De submediam Balimoz¹¹⁾ est terminus fervidus fons et postea est terminus lapis. De Preuigan¹²⁾ sunt termini III. de terra facti et IIII. quercus.¹³⁾ [In] Turc villa est quedam sancti Ypoliti, cuius est terminus in villa

1) Borsan.

2) Lyuna.

3) Trenciensis.

4) Nozdrogonc.

5) Radseye.

6) Radseye.

7) Cocuran.

8) Oposenc.

9) Gelistar.

10) Gelistar.

11) Baymocz.

12) Preuga.

13) Ezatán IV. Béla átirata a következőket írja: In Turoch terminus villarum sancti Ypoliti non ponimus, quia ipsas ad nostrum usum recepinus. Aliarum autem villarum mete, quas in [concomitium] dicto

(34) Wessan abies et quercus; alter terminus est in quodam cuius terminus est in aqua Turc. De Prauna est terminus fluvius Polireca. De Costelan est terminus vallis; de suburb[anis Costelan] est terminus fluvius nomine Dreuenizza. De Subi-

(35) niza quercus circumposita lapidibus.¹⁾ De villa [Morowa est] terminus silve sancti Ypoliti quercus et de stabulo equorum silva, quę vocatur Trebise; media pars est [sancti Ypoliti et] altera civitatis Nitrię. De villa Colin est terminus

(36) quedam quercus circumposita lapidibus et vallis. De [villa Scala est] terminus quercus. De villa Zocol terminus est palus, et de palude illa media pars est sancti Ypoliti, et in quodam [puteo Modor est alter] terminus.²⁾ De villa Gimes est terminus quedam

(37) via, quę ducit ad Elefant. De villa Elefant [est terminus silve] sancti Ypoliti fornax. In Sire est terminus fluvius³⁾ Zutisca. In Sitar ad IIII. aratra terre habet sanctus [Ypolitus. In Molunta si]militer ad IIII. aratra habet. In Lapas ad [I.]

(38) aratrum. In Emna⁴⁾ similiter. In Nevvic [similiter. In villa Pogran sanctus Ypolitus] habet communem terram et vineas cum ceteris rusticis. Villa Pogran⁵⁾ est terminus puteus Ciker [et locus nomine Scumedi. In] predio Gron⁶⁾ est empta terra⁷⁾ LXXVII.

(39) ingera de quodam viro nomine Deda. [In villa] Ker est terminus de suburbanis Ker lapis, et alter terminus est in monte de terra [factus. De villa Zoulous est] terminus quidam fluvius Vvlscit; ex alia

(40) [parte fluvii communem habemus silvam cum omni provincia, nomine Prudas, et habemus III. insulas communes⁸⁾,

monasterio de Zobur dedimus, videlicet Bachyeh, Suchan et Wduarnoe, sicut per litteras dicti Vincentii archidiaconi nobis constitit, hoc ordine distinguuntur (következik a határjárás. Ezután:) Nunc priores villas antiquas inserimus. De Costelan stb. (mint Kálmán király oklevelében).

¹⁾ lapidibus et vallis.

²⁾ terminus után betoldás: per magnam viam usque Chatar, et ibi terminus. De villa Gyms stb.

³⁾ fluvius, hiányzik.

⁴⁾ Emeca.

⁵⁾ Pagran.

⁶⁾ Goron.

⁷⁾ empta terra ad duo aratra (a többi hiányzik). In villa Ker stb.

⁸⁾ communem.

similiter una insula Trusmer¹⁾ et alia insula [Syrinc. De villa Kuth est super fluvium Cyrinc] terminus terra factus. Super ripam

(41) [Nitrie est terminus fovea; de villa Scobol sunt termini de terra facti. De villa Quescu mons Mundi est terminus. De alia villa Kescu est terminus fovea. De villa Tawarnyc, iterumque alia villa Tawarnyc et] suburbana Kezu, cum

(42—43) [hūs villis comitis est terra sancti Ypoliti. In villa Wochoi²⁾ quantum habent terre Gewrienses, tantum habent servientes sancti Ypoliti. Monasterium sancti Ypoliti terminum habet usque ad fontem, qui vocatur Narath, cum castrensibus; et est via de fonte usque ad montem, qui dicitur mons Judeorum; in monte isto due partes sunt sancti Yp]oliti, tertia pars pertinet ad villam [Curtoiz; et sub isto] monte est quedam [parva insula et] postea

(44) [lapis, postea pirus, postea etiam lapis et aqua Nitria; postea cum villa Chyrna et villa Sorlo.] De villa Dra[sey est terminus quedam via] de Chirna, que ducit ad quendam montem, qui [dicitur mons le]poris; et de monte isto usque ad Nitriam

(45) [cum villa Dobrodue. De villa Scalad est terminus usque ad nidum, qui vocatur aquile]; et cum villa Chirna [habemus terminum] usque ad aquam Nitria. Cum villa Solocus [habemus terminum] lapidem, et postea habemus duas arbores

(46) [fagos pro termino, et postea habemus terminum usque ad foveam, que dicitur Lupis]; et de villa Mechina habemus [silvam] terminum, quę vocatur Bucouna. De villa Scitar [et de villa] Grincha³⁾ habemus terminum montem

(47) [Zubor. In villa Staul unam partem habet sanctus Ypolitus, et alteram habet] comes Cosma,⁴⁾ tertiā habent cubicularii et suburbani. Facta est autem hec [carta] anno M^o C.⁵⁾ tercio decimo, concurrente

(48) [VII., epacta XI., indictione VI., regnante Colomanno] rege⁶⁾ piissimo Hunga[rorum, presidente Stri]goniensi sedi domino Laurentio metropolitana,⁷⁾ [confir]matum est hoc privilegium sancti Ypoliti et

¹⁾ Trusmar.

²⁾ Zsigmond király 1410. átirata bevezetésében, a hol a vasarút feltüntető részt idézi, e nevet Wecher alakban írja.

³⁾ Grinchar.

⁴⁾ Cosmas.

⁵⁾ ducentesimo.

⁶⁾ rege, hiányzik.

⁷⁾ metropolita.

(49) [sigillatum per manus domini Manassis episcopi Zagrabiensis, iussu predicti] regis. [De aliis episcopis confirmatores] erant: domnus¹⁾ Paulus Colocensis, domnus Symon Quinqueecclesiarum, domnus Vvolferus Agriensis, domnus

(50) [Symon episcopus Wltrasilvanus, domnus Matheus Vesprimiensis, domnus Marcellus Vaciensis, domnus Georgius Geuriensis,] domnus Syxtus Vvaradiensis, domnus Laurencius Chanadiensis, domnus Gregorius Jadertinus, Feli[cianus]

(51) [prepositus Albensis, Robertus Strigoniensis. De comitibus: Johannes palatinus comes, Saul de Bych[ar, Quelede²⁾ de Bache, Thomas Albensis, Teobaldus Sumigiensis,³⁾ Mercurius princeps Ultrasilvanus.

* * *

Első átolvasásra szembeötlik a rokonság oklevelünk és az 1111-iki ítéletlevél között. Az egyezés nem csak a belső, hanem a külső tulajdonokban is nyilvánul.⁴⁾ Az 1111-iki díszesebb, gondosabban írott, a betűk cifrázása jobban megfelel az oklevelek ekkori írásának; a kezdőbetűk kiemelése, díszesebb alakja az *Alii, Cum, Anno* szavakban a pápai bullák ekkori kiállítására emlékeztet, a melyek az oklevél önálló részeit kiemelkedő nagy kezdőbetűkkel szokták megkülönböztetni. Az 1113-iki oklevél egyszerűbb; a hosszú betűk kevésbé cifrázóttak, a rövidítés jelei egyszerűbbek,⁵⁾ a kezdőbetűk kiemelve nincsenek; de mégis a kettőben annyi a rokon vonás, hogy egy kéz munkájának kell tartanunk.

Mindkét oklevelet kereszt vezeteli be, a *symbolicus invocatio* jelével. E kereszt mindkettőben ugyanaz. Végei felé szélesbedő, a román ízlésnek megfelelő kereszt, a melynek ágai közé pontok helyezvők. A szöveget bevezető T betű a *Temporibus* szóban egy ductussal van írva; egyes nagy betűk, mint a B, D, I, P, rokon vonásai szembeötlők. Igaz, hogy a külső tulajdonok legfontosabbjainak egyike, a pecsételési módja, a két oklevélnél

¹⁾ Mindenütt: dominus.

²⁾ Queled.

³⁾ Symigiensis.

⁴⁾ I. a mellékelt facsimilét.

⁵⁾ Jellemzi az 1111-iki oklevelet a szóvégi *us* rövidítési módja, a melynek jelét (9) egymás fölé kétszer-háromszor írja; az 1113-ikiban a jel csak egyszer alkalmaztatik.

nem azonos; az 1113-ikinál világosan mutatja a hártya, hogy a pecsét az oklevél alján középen volt reá erősítve; míg az 1111-ikinek hárttyája a pecsételésnek semmi nyomát nem mutatván, azt kell föltennünk, hogy az a hárttya jobb alsó sarkából hiányzó részre volt erősítve. E körülmény különbözősége azonban nem lényeges; mert reánk maradt eredeti okleveleink bizonyítják, hogy a kancelláriai gyakorlat a XII. század elejéig a pecsételésnek a hárttyára alkalmazása körül nem állapodott meg egyöntetű eljárásban.

Sz.-István egyetlen eredeti oklevelének pecsétje az oklevél alsó részében az utolsó sorban (mert az utóiratot később írták hozzá) két párhuzamos bevágás segítségével az oklevél hátára van alkalmazva. Az Endre-féle 1055. évi tihanyi alapítólevél, a mely jelen formájában kétségtelenül híven követte az eredetit, oly módon volt megpecsételve, hogy négy, négyszögben álló bevágás által a pecsétet az oklevél vége felé, a megerősítő tanúk nevei közt, a hárttya előlapjára alkalmazták; de a pecséttel nem végződött az oklevél, utána jött még a kor-meghatározás. A Sz.-László korabeli pannonhalmi *renovatio* pecsétje a hárttya alsó részén, a szöveg alatt, közepétől valamivel jobbra volt megerősítve egy bőrszalag által, a mely a hárttya egy kis, nyolcz mm.-nyi bevágásán volt keresztül húzva; az előlapon vagy a hárttya hátsó lapján volt-e a pecsét, meg nem állapítható. A bakonybéli *conscriptio* megpecsételve nem volt. A Dávid dux-féle adománylevél pecsétje mindjárt a szöveg alatt a hárttya közepén van. Kálmán király pecsétje 1109-iki oklevelén a két oklevél szöveg közt a hárttya hátsó lapjára van erősítve. Ime, a hány oklevél, annyi pecsételési mód; világosan bizonyítván egyöntetű praxis hiányát.

A külső jeleknél még nagyobb egyezést mutatnak az 1111. és 1113. évi oklevelek szövegezése, szerkezete, kezdő és befejező formulái.

A bevezető idő-meghatározás eszmemenete ugyanaz. Csak a dícsérő jelző változik Kálmán király neve mellett: *»quem deus inestimabili temporalis et eterne glorie sanctitatis gratia perfuderat»,* és marad el Lőrincz érsek neve mellől. A szöveg folyamán a zobori apát, egyháza jogainak és birtokainak vissza-szerzője, még inkább előtérbe lép, mint az előző oklevélben.

Mindenütt ő beszél: »ego Godefridus abbas«; elmondja fáradozásait a régi birtokviszonyok helyreállításában, felsorolja, kik bizonyítottak jogai mellett. Ő kapja a parancsot, hogy az eredményt írásba foglalja. Ez oklevél még jobban sejteti az előzőnél is, hogy a királyi kancelláriának a szöveg szerkesztésében része nem volt. Azt Godofred apát és a zoboriak készítettek, a király parancsára, jóváhagyásával.

Az apát el is vesztí a szöveg fonálát, az oklevél vége felé. Míg elején a visszaszerzendő birtokokról, mint a maga javairól beszél (omnia predia, homines eiusdem ecclesie in pace possiderem), végén már zobori testvéreit szólaltatja meg (communem habemus silvam, habemus III. insulas, habemus duas arbores fagos). E fordulat is a mellett szól, hogy az oklevél a zoboriak, jelesen apátjuk műve; és hogy az azt megpecsételő zágrábi püspöknek más teendője nem volt, csak a megelőzőtt birtokbejárás eredményét előadó kész hártya-lapra a király pecsétjét függeszteni.

A dátum sora, amíg egyrészt teljesen egyező az 1111-ikivel, másrészt azonban attól abban a lényeges dologban különbözik, hogy a négyszeres idő-meghatározásból két tétel nem felel meg az 1113-ik évnek. 1113-ban a concurrens-szám nem VII., hanem II., vagyis ez évben márcz. 24-ike hétfőre esett; a helyes epacta-szám pedig nem XI., hanem I., azaz a legkorábbi husvéthatáron, márcz. 22-én, a hold egy-napos volt. Az 1111-iki hibátlan keltezés után egyszerre két hiba abban a datálási formulában, a melyet az oklevél írója mindenesetre az 1111-iki oklevélből vett át, föltűnő. De nem kell feledni, hogy e hibás dátumokat nem az eredeti oklevél, hanem a Zsigmondkori átirat tartotta fenn. Hogy az átirat nem ragaszkodott egész híven az eredeti szövegéhez, a fentebbi összehasonlításból kitűnik; az az átirat, a mely magában az évszámában nem kevessebbel, mint száz esztendővel téved, még könnyebben tévedhetett oly subtilis kortani adatoknál, a melyeknek használata az oklevelekből IV. Béla idejében már közel száz esztendeje kiveszett, kivált mikor a szöveget a nélkül is rongált, sőt »pene penitus annullata« eredetiből veszi át. Mindenesetre könnyebben ejthetett hibát ezeknél, mint a XIII. század folyamán még használatban lévő indictio szerinti korjelzés számánál, a melyet helyesen adott vissza.

Hogy a zoboriak előtt az oklevél szerkesztésénél mintaképpül az 1111. évi állott, az eddig említettekén kívül kétségtelenül bizonyítják a birtok-bejárás után következő befejező formulák. Csaknem szóról-szóra ugyanaz a befejezés; a négy szeres datálás sorrendje ugyanaz, a pecsételés formulája egy, még a megnevezett erősítő tanuk sorrendjében is csak azt a változtatást tette, hogy Wolfer egri püspök nevét néhány helyielyel előbb említi és hogy a *bihari püspök* helyett *váradit* ír.

Ez egyezés oly szembeötlő, hogy a két oklevél közös szerzőjét a zobori apátban, íróját pedig a zobori kolostorban kell keresnünk ép úgy, mint a tőlök mindenben eltérő veszprémvölgyi oklevél szerzőjét Simon pécsi püspökben látjuk. Mind a három oklevél régi jogok felújítása, renoválása lévén, közel fekszik a feltevés, hogy annak a XI. század végén felmerülő királyi oklevél-fajnak, a renovatióknak, szerzői, írói nem a királyi kancelláriában, hanem azon egyházak kebelében találhatók fel, a melyeknek érdekében állott, hogy régi jogaikra akár ítélet akár megelőző vizsgálat alapján új királyi megerősítést nyerjenek.

A nagyfontosságú oklevél diplomatikai érdekét méltatván, szólnunk kell tartalmáról is a most először közzétett hiteles szöveg alapján, a mely egy nagy területnek XI—XII-ik századi topographiájára vet világot.

VII.

A zobori apátság birtokai.

Az a helynevekben, határjelzésekben gazdag oklevél, a melyről megelőzőleg szóltunk, csak akkor válik igazán nagyérdekűvé, ha belőle megalkotjuk a képet az általa élénkbe tárt vidékről, ha nyomról-nyomra követjük a határok leírásában, ha a benne előjövő helyneveket megfejteni és belőle az apátság egykori birtokviszonyait megközelítőleg meghatározni iparkodunk.

Sz.-István alapításának csak emléke jutott el korunkig, sem alapító-levelét,¹⁾ sem az apátság részére tett adományait nem ismerjük, de az 1113-iki összeírás idejéig újabb adományok

¹⁾ Megmagyarázhatatlan módon beszél Ortvaý, mikor a zobori (!) apátság alapító-levelét említi. Magyarország. egyházi földleírása I. 80.

vagy vétel útján aligha gyarapodott nagy mértékben az apátság birtoka, úgy hogy a benne felsorolt birtokokat, csekély kivétellel, az alapító adományának tarthatjuk.

Nehezíti a birtoktest állagának meghatározását az a mód, a hogy azt oklevelünk elbeszéli. A felsorolásban nem követ semmi rendszert; csak általánosságban mondhatjuk, hogy előbb nagyjából a Vág, azután a Nyitra völgyén elterülő birtokokat számlálja föl; de az egymásutánban nincs rendszer; hol keletre, hol nyugatra, hol éjszakra, hol délre tér el a felvett iránytól. Határjelzései a legprimitívebbek, egyes fák, dombok, patakok képezik egész falvak határát, a melyeket nem ír le oly részletességgel, mint pl. a veszprémi völgyi oklevél Szántó falu határát; az ily határjelek teljesen alkalmatlanok arra, hogy belőlök valamely elpusztult hely fekvését meghatározhassuk. A szöveg sokszor kétségben hágy a felől, volt-e valamely megnevezett faluban birtoka az apátságnak, vagy az oklevél csak a falutól elválasztó határokat nevezi meg. Helynevek fordulnak elő, a melyeknek nyomát sehol sem látjuk; falvak pusztultak el a felsoroltak közül, nevöket legföljebb egy-egy düllő, vagy még az sem őrizte meg. Mindezen nehézségek akadályozzák az embert abban, hogy helyről-helyre kövesse oklevelünket határjárásában és megtalálja minden helynévnek ma megfelelő alakját?¹⁾

Az összeírás Nyitrától délnyugatra *Mocsonok*-ból (Muscenic) indul ki, hol az apátságnak egy erdeje van; ennek határát adja a Mocsonoktól éjszakra fekvő *Üreg* (Erig), és az ismeretlen *Bollerat* és *Durada* felől. Innét délnyugatra fordul *Vág-veese* (Weza) felé, a Vág balpartjára, hol szintén erdejök van. Itt a határok jelzése meglehetősen bizonytalan. Hol volt *Streca* falu és *Úra* mező, nem tudjuk. A Vág mentén fölfelé haladva, *Hosszúfalu*-hoz ér, a melynek neve még a XVI. században is *Csombaj* (Zumboe) volt; ily nevű falut az összeírás kettőt különböztet meg. Innét nagy ugrással éjszakra tér, Mocsonok mellé, és *Királyit* (Crali) említi a kolostor birtokait, az ismeretlen fekvésű *Boze* falu és a *Királyitól* nyugatra eső *Köpösü* (Copusde) között. Egyszerre visszatér a Vág mellé az

¹⁾ Az oklevél topographiai részének megfőjtéséhez *Tagányi Károly* úr, Nyitramegye és környékének legalaposabb ismerője, volt szíves igen becses útbaigazításokat adni.

említett *Csombaj*-hoz és egy ideig meglehetősen rendszeresen egy vidéken folytatja a birtok-összeírást.

Vecsétől délre a Vág jobbpartján *Helményt* (Chetmich) említi, hol az apátság *Tornócz* (Durmuz) és *Sók* közt birtokos; Sókot régi nevén Kimelannak nevezi.¹⁾ E tájon halastava is van, a mely a Jató és Sók közt eltűnt *Pöstyén* (Piscan) faluval volt határos. Tornócz vidékén feküdt az a *Cullese* nevű erdő, a melyet még a XVIII. században is Kilics-erdőnek neveztek. Délfelé haladva a Vág mentén, *Farkasd*-hoz (Forcas) érünk, a mely határos *Negyed*-del (Niget). Az összeíró itt átlépi Nyitramegye határát, a melyben az eddig említett birtokok fekszenek, és Komáromba ér. Ennek Nyitra felőli határán a Vág balpartján fekszik az a *Szimő* (Zeme), a mely körül az apátságnak halastava volt. A következő halastó már közel a Kis-Dunához Pozsonyban fekszik, *Nyárasd* (Narias) határában. Az összeíró a Vág vize mentén le Komárommegyéig végezvén a kolostor birtokaival, visszatér Nyitramegyébe.

Most a Vágon fölfelé kezdi a birtokokat bejárni. *Bajmócskán* (Boenza) az apátság együtt bír a közeli galgóczi várnépekkel (castellanus itt azt jelenti), egyiknek annyija van, mint a másiknak; úgyszintén a tovább éjszakra fekvő *Kaplátón* (Locuplot) is. Említésre méltó, hogy az a két sziget, a melyeket oklevelünk a Vág vízén említ, Kaplát mellett maig megvan. A határjárás tovább halad éjszaka felé. Nagy-Kosztolánytól éjszakra, a Vág jobbpartján a Dudvág mellett feküdt az a *Vogyerád* (Wederat) falu, jelenleg pusztá, az apátság birtoka, a mely az eltűnt *Dobret* faluval volt határos. Egyszerre a Dudvág vize mentén délre fordul és említi *Maduniczot* (Medenz) és a tőle még délebbre eső *Bin*-t; Bin a jelenlegi Vörösvár, a mely nevét egykori tulajdonosától: Vörös Ábrahámtól vette, a ki Bin határában »Castrum rufum« emelt.²⁾ E tájon kellett léteznie annak a falunak, a melyet oklevelünk »villa Lucinci« névvel illet, mert az apátság itteni birtoktestének ez vet határt. Ezen vidékről egyszerre kelet felé fordítva irányát, Kaplát ellenében átkel a Vágon, és *Atrakot* (Atradic) említi.

¹⁾ Sók alias Strazo vel Himelen, még 1510-ben is. Tagányi K. szíves közlése.

²⁾ 1295. évi okl. az orsz. ltárban. Tagányi közlése.

A következő helynek, a melyet oklevelünk *Tawicz*-nak, IV. Béla átirata *Rawicz*-nak ír, fekvését meghatározni nem tudjuk.

Atraktól útját egyenesen nyugatra veszi, és elhagyva Nyitramegyét, Pozsonynak Nyitrával határos részeiben folytatja a birtokok bejárását. Az első pozsonyi hely *Bohuniez*, régi nevén *Bagana* (Bagan), hol az apátságnak földjei a királyi örök (speculatores) földjeivel határosak. Ezután nagy ugrással dél-keletre térve, *Gány*-hoz (Gan) ér. Gánynak három birtokosa van; egyik része a püspöké (villa episcopi),¹⁾ másik a galgóczi vár uradalmához tartozik, csak egy harmada illeti az apátságot. Gánytól még tovább délnyugatra, a Feketevíz mellett lévő *Nyék* (Nec) vet az apátság javainak határt. Az oklevélben minden közelebbi megjelölés nélkül említett *Ravazd* (Rauzt) fekvése meg nem határozható.

Ezután a határjárásnak pontos iránya nincs. Pozsonyból megint Nyitrába tér át, a Vág jobbpartjára; Gánytól egyenesen éjszakra említi *Szilád*-ot (Saladise, tótul Sziladice). Innét éjszak-nyugatra a pozsonymegyei *Brosztocány* (Bristem) következik, a mely mellett csakugyan az oklevélben határuól említett és ma is Blava nevet viselő patak folyik. Éjszakra menve, megint Nyitramegyébe jut és *Kosztolány*-t (Custolen) említi az apátság birtokául; így megint visszakerült oda, a hol már egyszer megfordult, mert Vogyerad Kosztolány szomszédságában van. Kosztolánytól nyugatra fordul, a pozsonymegyei *Korompához* (Crumba), a mely egy elpusztult faluval, Silével volt határos. Ezután felemlít egy meg nem határozható falut, *Sibelt*, a mely már valószínűleg Nyitramegye területéhez tartozott, mert az apátság részére közbenjáró Kozma comesnek voltak ott földjei; az apátság korompai birtokának e falvak voltak határosai, valamint a már Nyitramegyében a pozsonyi határon fekvő *Maniga* (Malga).

¹⁾ Melyik püspöké volt ez a Gány, kérdés. Annyi bizonyos, hogy e helynév a nyitrai püspöki javak felsorolásában 1371-ben elő nem fordul. Fejér VII. 2. 150. Karácsonyi (Kath. Szemle III. 95.) az esztergomi érsek birtokának tartja. Ortway szerint a nyitrai püspöké, bár bizonyítási módja teljesen téves, mert IV. Bélának általa későbbi adatként idézett oklevele nem más, mint a mi oklevelünk átirata. Magyarország. egyházi földleírása I. 80—81.

A következő birtokok mind Nyitramegye területén vannak; az összeíró visszatért a Vág völgyébe és azon halad éjszak felé. Manigától éjszakra esik *Krakován* (Craco), a melynek határai *Basócz* (Besan?) és *Strázsa* (villa spectaculi) között fekiúsznek. Bizonytalan *Pozcoz* falú fekvése; csak az oklevél azon megjelölése, hogy mellette a Sipko vize folyik, utal arra, hogy e helyet Krakovántól éjszaknyugatra, a mai Sipkó falú táján kell keresnünk; épp így ismeretlen az oklevél *Messan* nevű falva is. Krakovántól é.-k. felé csekély távolságban van *Osztró* (Stro), hol az apátság birtokos; e birtoka kelet felé határos *Örvistyével* (Riwis, régente Ör-Revistye). Osztrótól délre az apátságé *Trebóthe* (Trebeta); e birtokával határosak keletre *Pöstyén* (Pescan), dél-keletre *Koczuricze* (Cozurán), és még egy falú, a melynek fekvése meg nem határozható, ú. m. Cunoz.

Az összeírás ezzel rövid időre bevégi a Vág vidékén fekvő birtokok bejárását, hol az apátság jószágai igen sűrűn voltak egymás mellett, és a Nyitra völgyére tér át. Nyitramegyének Trencsénmegyével határos éjszak-keleti részén kezdi. Az első falú *Debokan* meg nem határozható, de hogy e vidéken feküdt, kitűnik abból, hogy *Szolesánkával* (Olsan) volt határos. Éjszak felé a közeli *Onorig* (Honor) az apátságé a terület; ettől éjszakra van *Sissó* (Sis) és ettől keletre Trencsénmegye határán *Boresány* (Borscan), hol a Livina vize a határ; e vidéken ma is van Livina falú. Az apátság birtoktestének határát keletről *Nadlány* (Nadlan) képezi.

A Nyitra völgyéből Trencsénmegyébe megyünk, hol *Trencsén* (villa Trencsiniensis) mellett van az apátságnak birtoka, s így visszatér a Vág vizéhez, a melyet röviddel azelőtt elhagyott; ezen földje dél felől *Nozdrkóczsal* (Nozdrogouz) határos. Egyéb trencsényi birtokok: *Radissa* (Radsciz) Trencséntől kelet-délre; ettől egyenesen délre Nyitra határán *Latkócz* (Latk), hol egy föld harmadrésze az apátságé, és *Dobra* (Dobran), Trencséntől é.-k.-re, a Vág völgyében.

A határozott irányt nem tartó összeírás ezután elvezet Nyitramegye felső részébe, a Nyitra felső völgyébe, *Raccicshoz* (Radsciz), a melynek határa a tőle jó távolra eső Nyitra vizén túl esik. Ettől éjszak-keletre van *Novák* (Nouac). Az apátságé

az ettől éjszakra fekvő *Koczur* (Cozuran), a melyet a közeli *Bajmóczytól* (Baimoz) a már 1113-ban ismeretes hévíz forrása választ el. — E birtoktest keletről határos *Privigyével* (Preuigan).

Az összeírás azon részéhez értünk, a melyet már IV. Béla elhagyott átiratában, önkényesen beleszöve saját szavait az oklevél szövegébe: az apátság túróczi birtokaihoz. Kétségtelenül az alapításkor nyert jószágok voltak ezek, a melyeknek emlékét ez egy oklevél tartotta fenn. — Kétszeresen lehet ezért sajnálni, hogy szövegünk éppen itt hézagos, mert ez semmi átiratból ki nem egészíthető. A töredékes szövegből csak annyit vehetünk ki, hogy az apátságnak volt Túróciban egy falva, a mely a Stubnyától éjszakra eső *Vicszkával*¹⁾ (Wesscan) és a Túróc vizével volt határos. Egy másik túróczi birtoka *Tót-Próna* (Prauna) volt, a melynek határát éjszokról a Polireka vize alkotta, a mely nevű falu ma is létezik.

A birtokok összeírója ezután a túróczi kitérés végeztével visszajön a Nyitra vizéhez és a Nyitra-Nováktól délre, Bars megye kiszögellő észak-nyugati részében fekvő *Nemes-Kosztolányt* (Costelan) említi egyik apátsági birtok határául. Sajnos, hogy sem *Subinizának*, sem *Morovának*, a melyek hihetőleg Barsban feküdtek, helyét meghatározni nem tudjuk. Nyitra tőszomszédságában (stabulum equorum) összeírásunk egy erdőt említ, a melynek fele az apátságé, fele Nyitra városiáé. A következő birtoktest közvetlen Nyitra mellett terül el. Nyitrától észak-keletre *Kolon* (Colin) és a Kolon határába olvadt *Scala* és *Szokol* (Zocol) falvak határolják. *Ghimesnél* (Gimes) a határ a tőle észak-nyugatra Elefánt felé vezető út, E nagy, jobbára erdős terület határa éjszakra *Elefánt* (Elefant), nyugatra pedig *Zsére* (Sire).

Most elszórt, kisebb földterületek következnek, a melyeket az összeírás meglehetősen összefüggő sorrendben említ. *Csitáron* (Sitar), Nyitra és Kolon közt, az apátságnak négy ekényi földje van; ettől délre *Malánthán* (Molunta) ugyanannyi. Még délebbre *Lapáson* (Lapas) egy ekényit bír. Ettől dél-nyugatra *Emákén* (Emna, IV. Béla átirata Emecát ír) ugyan-

¹⁾ Lipszky térképén megvan, az újabbakon nincs.

annyi. E birtokok mind egymás szomszédságában vannak; most az összeíró egyszerre messze keletre ugrik, hogy fölemlítsa a bars megyei *Néveden* (Newic) lévő egy ekényi földet. Ezután ismét visszatér a nyitrai birtok-csoporthoz. *Pogrányban* (Pogran) együtt bír az apátság a falubeliakkal; ennek határában lehetett az a Gron puszta (Pogran = Gran mellett), hol a Deda nevű embertől vett 77 holdnyi földje volt. E Deda valószínűleg ugyanaz, a kit az 1111-iki oklevél az apátság ügyeiben tanúskodó Buquen nyitrai comes egyik fiának mond.

Az apátság következő birtoka Nyitrától délre a folyó mentén *Nagy-Kérben* (Ker) feküdt, a mely kelet felé *Szöllőssel* (Zoulous) volt határos. A Nyitra mentén lehetett a most már meg nem határozható *Kuth* falú, a mely a Mocsonoktól, honnét a birtokbejárás kiindult, keletre fekvő *Czabajjal* (Scobol) volt határos. E birtok a Nyitra jobb partján terült el, hol még egy nagy birtok volt az apátságnak *Bán-Keszi* (Quescu), az e tájon eltűnt *Tavarnok* (Tawarnyk) és *Kis-Keszi* (alia villa Kescu) között. E felsorolt falvak közül az egyik Keszi és két Tavarnok a nyitrai comes kezén voltak; úgy látszik, az apátság területe csak határos volt velök. A Nyitra és Bars határán, Verébélytől délre fekvő *Vajk* (Wochoi) fejezi be a szét-szórtan bírt jószágok sorát, hol anyija van az apátságnak, mint a szolgálgyőrieknek.

A monostor területének részletes körülírása zárja be a terjedelmes és a fűntebbiekben megmagyarázott összeírást. — Határos volt az elpusztult *Curtoiz* és *Chyrna* falvakkal, mely utóbbinak nevét a *asermányi* szőlő tartotta fenn. Nyugat felé *Sarluska* (Sorló) és *Darázsi* (Drasey) falvak képezték a határt. Észak felé a határt *Szalakusz* (Solocus) és *Menyhe* (Mechina) alkották; a keletre fekvő *Csitártól* (Scitar) és ettől délnyugatra eső *Gerencsértől* (Grincha) a Zobor hegye választotta el. E határjelölésben ismeretlen hely *Dobroduc*; valamint az a *villa Staul* is, hol az összeírás befejezése az apátságot annak harmadrésében birtokosnak mondja; valószínű, hogy Staul egy az előbb Nyitra határában említett «stabulum equorum»-mal.

A határok jelzésének egyszerű módja és a szövegezés homályos volta sokszor lehetetlenné teszi, hogy az apátság

birtokát megkülönböztessük azon helyektől, a melyeket csak mint határos falvakat említi a szöveg. Annyi azonban a mondottakból világosan kiderül, hogy az apátság birtokai legsűrűbben Nyitra körül, a Nyitra és a Vág völgyében feküdtek, azon a nagy területen, a melyet éjszakeről a túróczi Polireka vize, keletről a túróczi Vieszka és a barsmegyei Néved, délről a komárommegyei Szimő és nyugatról a pozsonymegyei Korompa határoltak; legnagyobb részök Nyitra-, utána Trencsénmegyében volt, de egyes birtokok a szomszédos Pozsony-, Komárom-, Bars- és Túróczi megyék területére estek; oly gazdagság, a melylyel a később alapított nyitrai püspökség nem dicsekedhetett. A nyitrai székhely körül nagy rész az apátság kezén lévén, az újabb alapításnak jobbra távolabb eső birtokokkal kellett megelégednie.

Az összeírás menete, a mely egy-egy megkezdett irányban csak rövid ideig halad, attól csakhamar eltér, majd több ízben visszajut ahhoz a helyhez, honnét kiindult, sejteti, hogy az egész több, különböző időben, különböző irányban tett bejárások eredményét adja elő. Az 1109-ben lezajlott cseh-morva betörés és oklevelünk kelte közt négy esztendő múlt el; ezt a négy évet használta föl az apát egyháza veszendőbe menő jogainak megújítására. A mint a vám- és tized-jogok biztosítása hosszas bizonyítási eljárást igényelt: a birtokjog megóvása hasonlóképen csak többszörös bejárás, tanúk kihallgatása és évekig tartó törvényes eljárás által történhetett.

Oklevelünknek aránylag fejlett bevezető és befejező formulái mellett feltűnhetik a birtokok felsorolásának és a határok megállapításának primitív, sokszor homályos és a zabori oklevelek külső és belső csínjához teljességgel nem illő módja. És éppen e határjelk természetes volta, a mód, a hogy azokat felsorolja, az a bizonyos naivitás, a melylyel benne léptenyomon találkozunk bizonyít a kor mellett jobban, mint az a fejlett stílus, a XIII. századra emlékeztető határjárás, megállapodott formuláival a melyekkel a Salamon király által állítólag 1068-ban a pécsi püspökség részére adott oklevél töredékében,¹⁾ a már említett Sz.-László-féle 1082-iki veszprémi és az 1093-iki

¹⁾ Hazai Okm. VIII. 1.

tihanyi oklevelek határjárásaiban találkozunk. Ilyet csak hosszas kancelláriai gyakorlat teremthet, a melyben sem Kálmán király kancelláriájának, sem a zabori oklevelek szellemi szerzőjének, Godofredus apátnak, része nem volt.

Méltán sajnálhatjuk, hogy a zabori renovatiók harmadik darabja, az apátság népeinek és szolgálóinak összeírása nem jutott korunkra. Az 1113-iki oklevél bevezetésében mondja az apát, hogy »homines ecclesie, qui presumptuose se liberos esse asserebant, ipsi ecclesie, dictante iusticia, coram prefato rege atque supradicto archiepiscopo L. aliisque principibus suis reparassem«. Sem az 1111-iki, sem a két évvel későbbi renovatio nem szól az apátság szolgálóiról és népeiről; pedig hogy ezek a földbirtoknak mily becses, mily szükséges kiegészítői voltak, mutatják a Sz.-László korabeli renovatiók; a földet ezeknek nagy száma tette igazán értékessé. Nem képzelhető, hogy az egyház jogaiért annyit fáradozó apát a kolostor szolgálatára rendelt népek számbavételét elmulasztotta, és ezt a király pecsétjével meg ne erősítette volna, mikor saját állítása szerint, a király és nagyjai előtt visszaszerezte egyházának azokat, a kik magokat annak szolgálatától felszabadítani igyekeztek. E hármas renovatio, ha ránk marad, egyháztörténelmünk és diplomatikánk legbecsesebb emlékeinek egyike volna.

VIII.

Dalmácia részére adott oklevelek.

Említettük már egy helyen, hogy a Dalmácia részére adott oklevelek közül csak kettőt fogadhatunk el hitelesekül; az 1102-ből és 1103-ból keltezett oklevelek a figyelmes vizsgálóban kételyt gerjesztenek alakjuk és tartalmuk által. Ez állításunknak igazolásával tartozunk.

Ahhoz, a mit a zárai apácának szóló 1102. évi oklevélről¹⁾ mondtunk, és azok után, a mit Pauler Gyula mondott róla,²⁾ nincs hozzátenni valónk. Alakja megfelel a régi dalmát-horvát királyi oklevelek szerkezetének. Kor-meghatározás vezet

¹⁾ Kukuljević II. 5.

²⁾ Századok 1888. 326.

be; a király beszél benne, eleintén egyes számban (ego, coronatus fui, dono), végén többesben (confirmamus). A corroboratio után a megerősítő tanúk megnevezése következik. Ez nagyjából egyezik a délszláv uralkodók okleveleinek schémájával.¹⁾ De a tartalom, a benne előjövő tanúk nevei és az évszám annyira ellenmondanak a valóságnak, hogy az oklevelet a már mondottaknál fogva is hitelesnek nem tarthatjuk.²⁾

Ily kételyek támadnak az 1103. jún. 15-éről keletkezett spalatói oklevél olvasásánál is.³⁾ Ez nem tartalmaz új adományt. A király Crescentius érsek kérésére megerősíti az egyházat összes jogáiban és birtokaiban. E birtokokat részletesen felsorolja, bizonyos czéltatossággal kiemelve a »villam S. Georgii de Putalo« és több mást, ezek közt a *salonai Sz.-Mária egyházat* is. Corroboratio fejezi be a szöveget, megerősítő tanúk azonban nincsenek, pedig ezeknek sorát dalmát oklevelek, kivált ha ily fontos tartalmúak, sohasem mellőzik. Mondhatják, hogy a szöveg Lucius közlésében, a mely minden kiadás forrása, esonkán maradt reánk. — De miért hagyta volna el Lucius éppen itt a tanúkat, mikor más, kevésbé fontos okleveleknél kiteszi?

A birtokok felsorolásával, sőt még többel is, találkozunk Svenimir 1078. ápr. 16-iki oklevelében, a melynek hitelessége kétes.⁴⁾ A két oklevél nem egyezik; vagy egyik vagy másik hamis, legvalószínűbb pedig, hogy mindkettő az. Legalább mind a kettőnek ellenmond II. Béla 1138. évi adománylevele, a melynek hitele kétségbe nem vonható.⁵⁾ Ebben a király határozottan mondja, hogy a salonai Sz.-Mária egyházat összes tartozékaival ő adományozta a spalatói érsekségnek: »do ecclesie Spalatensi pro remedio anime mee meorumque successorum, et tibi Gaudio prediate matris ecclesie archiepiscopo ecclesiam sancte Marie, que est Salone.« Ez új adomány, nem

¹⁾ L. például IV. Crescimír 1071., Svenimir 1083. évi okleveleit. Kukuljević I. 140., 177.

²⁾ V. ö. előbb 18—19. l.

³⁾ Kukuljević II. 8.

⁴⁾ Kukuljević I. 103. Rački 114.

⁵⁾ Fejér II. 109. Kukuljević II. 31.

megerősítés. Hogy lehet tehát az 1138-ban kapott birtokot 1078-ban¹⁾ és 1103-ban az érsekség birtokának mondani?

De van még más, diplomatikai ok is, a mely az 1103-iki oklevél ellen szól. És ez a cím, a melylyel Kálmán király magát illeti: Colomannus dei gratia Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rameque rex. — Ez az első eset a magyar király címének bővülésére; ezért diplomatikai szempontból fontos, és érdemes arra, hogy a cím kérdésével behatóbban foglalkozzunk.

A XI. század magyar királyainak címe felette egyszerű volt. Sz.-István hitelesnek elismerhető okleveleiben a cím: »Ungarie rex,« »*ἡρατὴ βασιλεὺς Ὀγγρῖαζ*,« »Pannoniorum rex,« »Hungarorum rex,« »Ungrorum rex.« Habár egyiknek-másiknak szövegét el is rontotta a sok későkori, gondatlan átirás (pl. Ungarie rex), de ebből is látjuk a cím egyszerű voltát. Pecsétjén a cím: »Ungrorum rex.« Ezeket a címeket találjuk, különféle változatokban, utódainál is; legtöbbször a cím még egyszerűbb, pusztán »rex.« Sem Sz.-László a horvát tartományok meghódítója, sem pedig Kálmán király, a ki Dalmátiát csatolta az anyaországhoz, magyarországi egyházak részére adott okleveleikben nem bővítik címöket. — Az előbbinek pecsétjén a cím: Hungarie rex; az utóbbinál: Ungarorum rex.

A régi horvát-dalmát királyoknak, a kiknek örökét a magyar királyok átvették, rendes címe okleveleikben: »rex Chroatorum et Dalmatinorum« vagy »rex Chroatie et Dalmatie.«²⁾ E két cím egyesítéséből keletkezett a magyar királyok új címe — de csak azokban az oklevelekben, a melyek e tartományok részére keltek. Így használja ezt Kálmán a trauiak szabadalmait biztosító 1108. évi, alább említendő oklevelében; így címezi őt egy 1105. évi zárai magán-kiadvány is: »regnante

¹⁾ Svenimir oklevele e helyen lézagos, a XIV. századi másolatból, a mely szövegét korunkra juttatta, több betű kitört. A esonka szöveg Kukuljevićnél így hangzik: ecclesiarum sanctorum ysi, sancti Stephani, sancti M ma, sancti Petri de Clobuoc. Kálmán okleveléből kétségtelen, hogy ez így egészítendő ki: ecclesiarum sanctorum Bartholomei et Moysi, sancti Stephani, sancte Marie de Salona Rački másképp egészíti ki.

²⁾ V. ö. IV. Crescimír pecsétjét Kukuljevićnél I. 140. Račkinál 88.

püissimo Colomagnò Ungarie, Chroatie et Dalmatie.«¹⁾ Magyarország részére kiadott okleveleiben a király megmaradt régi egyszerű czíme mellett még jó ideig. Kálmán utódja II. István is a tihanyi apátság részére adott oklevelében az egyszerű czímmel él: »Hungariae rex;«²⁾ ellenben a trauiak és spalatóiak részére adott 1124. évi oklevelében használja a Kálmán királytól felvett bővített czímet: »rex Hungarie, Croatia atque Dalmatie.«³⁾ Rámáról még most sincs szó. E feltűnő egyezésből nem alaptalanul következtetjük tehát, hogy a megbővített királyi czím eleintén csak a dalmát-horvát részeknek szóló oklevelekben volt használatos és csak utóbb vált állandóvá olyanokban is, a melyek Magyarország részére keltek.

II. Béla korában már nem tesznek kivételt; a király mindkét nembeli okleveleiben a bővült czímmel illeti magát;⁴⁾ ez állandó czimbővülés kifejezésre jut a királynak két példányban reánk maradt pecsétjén is, a melynek körirata: Bela dei gratia Hungarie Dalmatie et Crovatie rex.⁵⁾ Alatta bővül megint a Kálmán király óta használatos nagyobb czím a Rama szóval, még pedig úgy Magyarország, mint Dalmátia részére adott okleveleiben, mint erre egy-egy példát a bozóki apátság alapításáról kiadott 1139-iki,⁶⁾ és a spalatóiaknak adott 1138-iki⁷⁾ oklevelek nyújtanak. Az új bővülés azonban ismét csak szórványosan lép föl eleintén és a királyi pecsét még föl nem veszi. II. Géza czímeibe fölveszi Horvátország és Dalmatia mellé Rámát is; sőt korából bírjuk az első *eredeti*⁸⁾

¹⁾ Kukuljević II. 11.

²⁾ Zalam. Okm. I. 2. — A garam-sz.-benedeki apátság részére adott 1124. évi oklevelét, a melyben a czím: »Hungarie, Dalmatie, Croatia, Gallicie, Bulgarieque rex.« jelen szövegében hitelesnek nem tarthatjuk. Knauz. Mon. Strig. I. 81.

³⁾ Fejér II. 80. Kukuljević II. 23.

⁴⁾ Pl. Wenzel I. 49. Fejér VII. 5. 108. Wenzel I. 53. Knauz Mon. Strig. I. 97.

⁵⁾ *Kiadatlan pecsét.* Egyik példány a király 1137. oklevelén (Wenzel I. 53.) a pannonhalmi házi ltárban Capsa 9. lit. K. A másik (Wenzel I. 38.) egy év n. oklevelen n. o. Capsa 52. lit. P.

⁶⁾ Fejér VII. 5., 100.

⁷⁾ Fejér II. 109. Kukuljević II. 31.

⁸⁾ Bécsi állami ltár. Spalatói oklevelek. Közli Fejér II. 116.

oklevelet, hol e czím előjön, de pecsétjein marad a II. Béla-féle czímmel.¹⁾ III. Béla az első, a ki a szórványosan II. Béla ideje óta előjövő Rama nevet pecsétjére is rávéseti.²⁾

A királyi czímek bővülésének története, a hogy az az okleveles praxisban nyilvánul, világosan feltűnteti azt az anachronismust, a melyet az 1103. évi spalatói oklevél tartalmaz. Szövege is gyanút keltvén maga ellen, hitelesnek nem tarthatjuk és következtetéseket nem vonhatunk belőle.

Hogy Kálmán király az 1102—1103 évek táján Dalmátiában volt, sőt Spalatóban is megfordult, Tamás spalatói esperes Historia Salonitana-jában olvassuk; de hogy az évszámokban tévedett és hogy Spalató meghódolása 1105, azaz Zára meghódolása után következett be, Pauler Gyula fejtegetéseiből tudjuk.³⁾ Valószínű, hogy a város és az egyház támogatását biztosító és kegyeket osztó oklevelekkel megnyerni iparkodott. De az az oklevél, a melyet az érsekségnek adott, semmi esetre sem azonos azzal az oklevéllel, a melynek szövegét Lucius juttatta korunkra.

Igaza volt Pauler Gyulának, midőn e két oklevél tarthatatlanságát, a melyek fölött a kritika addig úgyszólván csak átsiklott, meggyőző történelmi okokkal kimutatta. Nem vezették tévedtra az oklevelek formulái, a melyek a dalmát-horvát oklevelek mintáját követik s így azokkal egyeznek. Diplomatikai czélokra hasznokat nem vehetvén: Kálmán király két hiteles oklevelének magyarázatára térünk, a melyeknek elsejét 1108-ban a trauiaknak, másodikat 1111-ben az arbei püspökségnek adja.

Ha már a hamisított oklevelek berendezésökben a régi dalmát-horvát királyok okleveleinek formuláit követik: természetesen a hiteles oklevelek és ez utóbbiak között annál nagyobb az egyezés. Formájánál, szerkezeténél és tartalmánál fogva a kettő közül az 1111. évből való arbei oklevél még jobban meg-

¹⁾ Pannonhalmi házi ltár Capsa 38. A. (Wenzel I. 62.).

²⁾ Az orsz. ltárban 1195. oklevelén. III. István pecsétjén (1172. okl. Fejér II. 185.) még a czím ez: Stefanus dei gratia Geyce regis filius Ungarie Dalmacie ac Crovacie rex. Pannonhalmi ltár Capsa 9. lit. A. III. Bélánál: Bela dei gracia Geisse regis filius Hungarie Dalmacie Chroatie Rama rex.

³⁾ Századok 1888. 320. és köv. II.

közelíti azokat, mint az inkább államirat jellegével bíró trauai szabadsalom-biztosítás.

Az előbbinek tartalma vegyes; részben renovatio, megújítása azon jogoknak, a melyeket az arbei püspökség IV. Crescimir király és mások adományából régóta élvez; részben új jogok, kiváltságok adományozása. A dalmát papságnak oly jogokat ad, a minőket az Magyarországon bír; bíróság elé más nem idézheti, csak az egyházi ítélőszék.¹⁾ A tizedeket úgy szedjék, mint Magyarországon, a püspök pristaldusa a királyéval együtt; meg van határozva a mód, miként osztozzanak rajta. A király ez intézkedését a tanúk felsorolása és a peccé-telés formulája fejezi be.

Az oklevél, a dalmát oklevelek berendezéséhez híven, a keltezés formulájával kezdődik: »Anno dominice incarnationis MCXI., indictione IV., epacta nona, concurrentibus VII.« Szakasztott olyan keltezés, mint az 1111. és 1113. évi zabori oklevelekben, csakhogy itt az oklevél élén áll, nem a sigillatio formulájában, mint ez utóbbiakban. Épp ily enpl. Dragus zárai polgármester (prior) 1096, vagy Dabro zárai pap 1106-ik évi oklevele;²⁾ ezekben még a sorrend is ugyanaz: annus incarnationis, indictio, epacta, concurrentes. Ilyen a délszláv uralkodók közt IV. Crescimirnek egy 1069-iki oklevele ugyanilyen sorrenddel és István király egy 1089. évi oklevele, hol csak a concurrentes szerinti időjelzés hiányzik.³⁾ E kor-meghatározás ép úgy megfelel a dalmát-horvát gyakorlatnak, mint a hó napjainak sorszám szerint való megjelölése, a hogy az alábbi trauai oklevél keltez.

Hogy oklevelünk szövegezésére IV. Crescimir királynak az arbei egyház részére adott 1071. évi oklevele,⁴⁾ a melyre az 1111-ik évi hivatkozik is, nagy befolyással volt, a kettőnek összehasonlítása rögtön föltűnteti. Ime, Crescimir a dátum formulája után ezeket mondja:

Ego C. rex Dalmatorum ac Chroatorum insimul meis cum principibus, iustitiam Arbensis ecclesie retinentes, et eam in protectione nostra

¹⁾ V. ö. Kálmán törvényeit cap. V. Endlicher Monum. 361.

²⁾ Kukuljević I. 186. II. 11. Rački 175.

³⁾ Kukuljević I. 131, 181. Rački 72, 149.

⁴⁾ Kukuljević I. 140. Rački, 87.

auscipientes, volumus et perpetuo iure assentientes firmamus, ut dicta ecclesia habeat suas parochias, scilicet iuppam que fuit sub alpibus a castro, latine Murula vocitata, sclavonice Stenice, usque ad flumen Copriue, et ecclesiam sancti Georgii in Rawna, Kissam suis cum pertinentiis, . . . iuppam Licche, iuppam Buçani et Boçachí. Et hoc statutum volumus perpetuo inviolabile manere, sicut semper a maioribus natu didicimus dicte iam ecclesie inviolabile perstitisse.

Nyomról nyomra ilyen Kálmán oklevelének az a része, hol az egyházat régi jogainak élvezetében megerősíti; még abban is követi Crescimirét, hogy egyes számban szólal meg és többesben folytatja. A dült betűkkel szedett részek fogalma adnak az egyezésről:

Ego Colomannus dei gratia rex Hungarorum, per misericordiam dei potitus regno Dalmatie atque Chroatie, assentimus et, quantum ad nos pertinet, confirmamus Arbensi ecclesie suas parochias, iuppam sub alpibus suis cum terminis, a castro, latine Murula vocitata, sclavonice autem Stenice, usque ad flumen Copriue, Chissam suis cum terminis, iuppam Licche, iuppam Buçani et Boçacchii; sicut semper didicimus habuisse per privilegium Crescimiri regis.

Még egy feltűnő egyezés van a kettő között. A dalmát királyi oklevelek rendszerint nem szokták az oklevél átadójának nevét és az átadás (traditio chartae) idejét följegyezni; helylyelközzel tesznek ugyan ez alól kivételt,⁵⁾ de mondhatni, általános szabály, hogy az oklevél a tanúk felsorolásával és a kiállító kanczellár nevének följegyzésével végződik. Crescimir azonban megnevezi az átadót, az átadás helyét, nagyjából idejét is az arbei egyház részére szóló oklevelében. Oklevele végén olvassuk: »Indictione VIII. Datum est hoc privilegium Arbensi ecclesie in castro Belgrado per manus Johannis diaconi et domini regis notarii coram communi curia«. Ugyanezt írja Kálmán oklevele, egészen ebben a formában, a megerősítő tanúk sorozata előtt: »Indictione IV. Datum est hoc privilegium dicte Arbensi ecclesie per manus venerabilis Laurentii Strigoniensis archiepiscopi . . . in presentia suorum episcoporum et comitum«. ⁶⁾

⁵⁾ Következék négy falu megnevezése, a melyeket a király az arbei püspöktől elvett és a nonai püspöknek adományozott.

⁶⁾ Pl. Kukuljević I. 180, Rački 145; bár ez oklevél nem ment a gyanutól.

⁷⁾ V. ö. Fejérpataky, A kir. kanczellária 21, 23.

Ennyi bizonyíték után kétségtelen, hogy az arbei oklevél a Crescimiré után készült; vagyis a püspökség ez után szerkesztette az újat, a melyet megerősítés, megpecsételés céljából a királyi kancelláriának bemutatott.

Az oklevelet hitelesítő tanúk során sokat ismerünk Kálmán eredetiben ránk jutott két zabori okleveléből. Ismerjük Marczell váczí, Simon pécsi, Máté veszprémi, György győri, Sixtus váradi püspököket. Csak a kalocsai érsek és a zárai püspök neve más, jelezve ezzel, hogy e székekben az 1111. év folyamán történt változás. A világi főurak közül, bár méltóságuk kitéve nincs, többel találkoztunk már. János nádort ismerjük. Claodinus nem más, mint a zabori oklevelek végén előjövő Queletde bácsi comes, Saul Biharmegye comes, Teobaldus Somogy megyéé.¹⁾ E találkozás egyrészt a magyar, másrészt a dalmát oklevelekkel, a szöveg hitelessége mellett bizonyít, a mely tehát alkalmas arra, hogy belső tulajdonaiból következtetést vonjunk létrejöttére, a mintára, a melyet írója követett.

Csak a belső tulajdonokból indulhatunk ki; az eredetiek nem jutván korunkra, az oklevelek külső kiállításáról nincs módunkban képet alkotni. Nem lehet azonban kétség, hogy azok külső alakjukban is követték azon vidék gyakorlatát, a melyét a szövegezésben utánozták. Azok arra a hátsó lapján fényezett, sárgás, sima, előlapján az írás céljaira mészszel erősen fehérített, úgynevezett olasz hártýára voltak írva, a mely a dalmát vidékeken és a dalmát-horvát királyok kancelláriájában mondhatni kizárólagosan használtatott. Későbbi időkben is van rá példa, hogy a király okleveleiben azon vidék gyakorlatát követi, a melynek részére oklevele szól. Így tesz II. Endre, mint dalmát-horvát herceg, mikor a lesinai püspökség részére 1198-ban,²⁾ és a zárai Sz. Kozma és Demjén apátságának ugyanazon évben adott okleveleit³⁾ a dalmát vidékeken szokásos olasz

¹⁾ Ugyanezeket nevezi meg tanukúl a zárai gyűlésről szóló ó. n. följegyzés (I. előbb 18. l.), a mi valószínűvé teszi, hogy a gyűlés ideje és az arbei oklevél kelté közt nem nagy a különbség.

²⁾ Eredetije a bécsi állami ltárban, a spalatói oklevelek közt. Közölve Fejér II. 318.

³⁾ Eredetije a zárai tart. ltárban. Acta mon. SS. Cosmae et Damiani fasc. VII. Közölve Kukuljevičević II. 191.

hártýára íratja, ellenben Baranus zágrábi dékánnak szóló 1200. évi oklevelét a királyi kancelláriában, és így Zágráb vidékén is általánosságban használt éjszaki hártýán állíttatja ki.¹⁾ — Ennek analogiájából Kálmán király dalmáciai okleveleire vont következtetés — a belső tulajdonok egyezése után — azt hisszük, nem alaptalan.

Nagyjából ugyanilyen berendezésű az az 1108. május 25-én kelt államirat, a melylyel a király eskü alatt fogadja, hogy a traniakkal békében fog élni, adót nem szed tőlök, püspököket és grófjukat, a kit választanak, meg fogja erősíteni; a régi szokásokat megtartja; az idegenektől szedendő vám kétharmadára ő tart igényt, egyharmada grófjuké, tizede pedig püspöküké legyen;²⁾ a városban ne lakhassék magyar vagy más idegen, akaratuk és beleegyezésök nélkül. Ha koronázás céljából vagy a közügyek megbeszélése végett közéjük megy, csak azt fogadják be kíséretéből, a kit akarnak. Ha valaki az ő uralmával megelégedve nem volna, szabadon hagyhassa el a várost, minden javaival együtt. Mindezt eskü alatt fogadja, a melyhez a kíséretében volt egyházi és világi nagyok hozzájárulnak. E hitelesítő tanúk közül hármat, Lőrincz esztergomi érseket, János nádort és Tamás fejérmegyei comest a magyarországi oklevelekből is ismerjük; Ugudi vasvári comes neve Uguranus, Ugarenus alakban a Libri Factorum említett följegyzésében és az arbei oklevélben, azonban állásának megjelölése nélkül, előfordul; hasonlókép ismerjük Slauiz nógrádi comes nevét ugyanazokból Saunicus alakban, s így a tanúk nevei ellen alapos kifogást nem tehetünk; a bennök nyilvánuló eltéréseket annak tulajdoníthatjuk, hogy mindezen oklevelek szövege újabkori másolatokban maradt reánk.

Az irat hangja, szerkezete és természete sejteti, hogy benne több városnak hasonló szövegezésben adott biztosító levelek egyikét bírjuk, a melyekkel Kálmán király a Dalmácia birtokára féltékeny Velence ellenében e városok hűségét magának biztosítani igyekezett. A föltételeket kétségtelenül az érdekelt városok

¹⁾ Eredetije a zágrábi kápt. ltárában fasc. 10 nr. 20. Közölve Tkalčičević I. 9.

²⁾ V. 5. Kálmán törvényeivel cap. 23. Endlicher Monum. 363.

állapították meg és ők foglalták írásba, a dalmát oklevelek szokott formájában. A dátum megjelölésével kezdődő szöveg, a melyet a tanúk bizonyosságának felsorolása fejez be, a dalmát-horvát oklevelekben oly jellemző, hogy hasonló szerkezetű oklevél rögtön elárulja származását, kivált ha tartalma is arra vall, hogy az illetőknek érdekében állott ily oklevelek létrejötte.

Hogy Kálmánnak a trauiai részére tett és kétségtelenül írásba foglalt biztosító esküje a dalmát gyakorlat értelmében készült, bizonyítja azon vele teljesen azonos szerkezetű és szövegű esküformák, a melyekkel II. Gejza 1142-ben a spalatóiak és III. István 1167-ben a sebenicóiak szabadalmait biztosítja.¹⁾ Ezek ép oly mértékben különböznek e királyok egyéb okleveleitől, mint a mennyire elűt Kálmán király magyar egyházak részére adott okleveleinek szerkezete a Dalmácia részére szólóképtől.

Az elmondottak bőségesen igazolják azon állításunkat, hogy a Dalmácia területére szóló Kálmán-kori oklevelekben a dalmát kancelláriai gyakorlat tükröződik vissza; azokat nem lehet tehát a királyi kancellária termékeinek tekintenünk, hanem szellemi szerzőjüket azon a vidéken, azokban az egyházakban kell keresnünk, a melyek előtt e praxis szokott, mindennapi volt és a melyek — tekintet nélkül arra, hogy annak a királynak kancelláriájában, a kitől valamit ki akarnak eszközölni, milyen a gyakorlat — oly modorban szerkesztették királyilag megerősítendő okleveleiket, a mely a szomszédos vidék előtt ismeretes és ezért nagyobb értékű volt. A mint magyarországi egyházi és világi ítélőszék előtt vitás kérdések fölmerülte esetén föltűnt és talán nem maradt volna ment a gyanutól az oly oklevél, a mely más ország, más vidék gyakorlatát tünteti föl külső alakjában és szövegezésében egyaránt: épp úgy kétség keletkezhett volna Dalmáciában az olyan oklevél felől, a mely sem hártájában, sem szerkezetében nem egyezik az azon vidéken már hosszú idő óta dívó és így teljesen ismert gyakorlattal.

¹⁾ Endlicher Monum. 379, 381.

IX.

Eredmények.

Annak az oklevél-anyagnak vizsgálata, a mely a XII. század első éveiből reánk jutott, tisztán állítja eléünk e kor diplomatikai viszonyait és kancelláriai gyakorlatát. A mint egyrészt tisztába jöttünk az eredetiben és szövegekben fennmaradt oklevelek mennyiségével: épp úgy körvonalozva látjuk a helyet, a melyet ezek diplomatikánkban betöltenek.

Legrégibb, kétségtelen hitelességű eredeti okleveleinknek száma kettővel nagyobbodott. Mindazon okleveleknek, a melyek Kálmán király idejében magyarországi egyházak részére szólnak, bírjuk eredeti példányát; sőt a veszprémvölgyit két különböző szerkezetben. Nagy fontosságú szövegeket az eredetiek nyomán most már helyesbítve, hibátlan alakjukban sorolhatjuk elsőrangú kútforrásaink közé. Külső alakjuk és szövegük tanulságos volta módot nyújt arra, hogy belőlök következtetéseket vonjunk eredetökre, a helyre, hol íratlak, az egyénre, a kinek a szövegek fogalmazására befolyása volt. A három eredetivel szemben két oly oklevél szövege áll, a melyeket újabbkori kiadások, másolatok juttattak korunkra. A tanulságok, a melyeket ezekből levonhatunk, támogatják az eredetiekből lehozható eredményeket; ezeknek egyik legfőbbje az, hogy a királyi kancellária nem volt a királyi oklevelek jellegével bíró iratok kiadásának egyedüli foruma, hanem azokat az általok érdekelt helyeken vagy egyházakban is írták, és kész alakjukban, bevezett szövegezésben mutatták föl megerősítés céljából a királyi kancellária, vagy ennek teendőit a király megbízásából teljesítő egyén előtt.

A veszprémvölgyi oklevelek kezdetleges szövegezése, a zabori oklevelek fejlettebb formái, a dalmát okleveleknek a dalmát-horvát gyakorlattal egyező szerkezete, világosan mutatják, hogy azok fogalmazata három különböző helyről, nem egy szervezett kancelláriából való. Ha a veszprémvölgyi oklevelet a király kancelláriája szövegezi, az átírás és renoválás formájában a nyugati kancelláriák eljárását követi, más modorban ír, és nem adja vissza a jegyzői átiratok alakját notitia-szerű szö-

vegezésben. Ha a zobori apátság részére szóló oklevelek a királyi kancellária termékei: nem szólaltatják meg Godofred apátot első személyben és nem beszélnek harmadikban a királyról. Ha a dalmát okleveleket a királyi kancellária személyzete szövegezi: szerkezetükben a nyugati mintákat követik, nem a dalmát-horvát okleveleket, mert az összeköttetés és kapcsolat az anyaország és e meghódított tartományok közt még nem volt ekkor oly régi és benső, hogy a királyi kancellária Kálmán-kori szervezetében is átvehette volna azoknak idegen, az olasz oklevél-formákból fejlődött szerkezetét.

A külföldi diplomatikai praxisában, a melynek megismeréséhez az oklevelek sokkal nagyobb tömege áll rendelkezésre, régóta ismert tény az, hogy vannak oklevelek, a melyek elejétől végig a kiállító császár vagy király nevében szólnak és mégis sem szövegezésükben sem kiállításokban nem a kancellária termékei. Azon pontos írás- és szöveg-összehasonlítás, a melynek a diplomatikai kritika újabb időben az oklevelet aláveti, megadja a módot, hogy teljes bizonyossággal megállapíthassuk nem csak valamely kancellária szokott gyakorlatát, szövegezésben, kiállításban egyaránt, hanem még a kancellária egyes alkalmazottjainak, a notariusoknak is jellemző szokásait.¹⁾ Ott mindjárt kiválik az a szöveg, az a külső alak, a mely a kancellária következetes eljárásától elüt; és a nélkül, hogy az oklevél hitelessége a legtávolabbról is megtámadható lenne, az eltéréseknek magyarázatát adja az a körülmény, hogy az oklevelet idegen helyen, jobbára az általa érdekelt egyházak kebelében írták és már készen mutatták be akár a fogalmazatot, akár a kész tisztázatot a kancelláriának, a melynek szerepe eunélfogva sokszor csak a pecsételésre szorítkozott.²⁾

A külföldi gyakorlatban ritkább eset az, hogy kancellárián kívül szerkesztett okleveleket egyszerre tisztázatlanul mutatnak föl; legtöbbször megelégszik az érdekelt egyház azzal, hogy a tőle származó fogalmazványt viszi a kancellária elé; magának az oklevélnek kiállítása azután ennek a gondja. Csak hogy Németországon és olasz földön, a melyeknek diplomatikai

¹⁾ L. a Monum. Germ. kiadásában I. Henrik és az Ottók okleveleit.

²⁾ V. ö. Ficker, Beiträge zur Urkundelehre I. 285—292.

eljárásáról legjobban vagyunk értesülve, mindenütt teljesen berendezett, századok óta kifejlődött és szervezetükben megállapodott kancelláriákkal állunk szemben; nem így Magyarországon, hol a XII. század elején a királyi kancellária fejlődésének kezdetén, a teljes ingadozás és kísérlettevés stádiumában van. Így az a tünet, hogy Német- vagy Olaszországban az uralkodó kancelláriája csak ritkán bocsátotta ki kezéből az oklevél szerkesztését és írását, és kivételes eset az, mikor az idegen helyen szövegezett és írt királyi oklevelet látta el az uralkodó pecsétjével, még nem bizonyítja azt, hogy oly országokban, hol a fejlődés még nem érte el ezt a magas fokot, e kivételes esetek szintén ily ritkán fordulnak elő. Sőt inkább van okunk gyanítani, hogy a magyar királyi kancellária azon fejlettnék látszó szervezetében és meglehetősen következetes gyakorlatában, a melyet Sz.-Istvánnak idegen minták után készült oklevelei mutatnak, éppen a miatt következett be a hanyatlás, mert a XI. század második fele óta mindinkább szaporodott azon királyi oklevelek száma, a melyeknek szövegezésében a kancelláriának része nem volt. Az oklevelek külső és belső tulajdonaik különbözősége és egyenlőtlen szerkezetük által nem egy szerves testület termékeiül tűnnek föl; úgy hogy azt kell föltennünk, hogy azok a kancellária vagy az ennek helyét pótló forum elé megerősítés, megpecsételés céljából már teljesen készen kerültek. Az oklevelek nem származván egy kancelláriából, nem is nyilvánulhat bennök egyező szerkezet.

Az az egy-két adat, a mely Szent-István korán túl az oklevelek kiállításával foglalkozó egyénekről reánk maradt, éppen nem bizonyítja azt, hogy rendes szervezettel bíró királyi kancelláriánk volt ez időben.¹⁾ I. Endrének 1055-dik évi oklevélét Miklós püspök írja, a ki az oklevél szavai szerint abban az időben a királyi udvarban notariust helyettesített; Sz.-Lászlónak ismerjük két káplánját: Seraphint, a ki a bakonybéli nagy birtok-összeírásban íróként szerepel, és Timoteust, a ki az 1093. évi pécsi oklevelet írja és megpecsételi. Ezek épp úgy arra az egy esetre alkalmazott kancelláriai közegek voltak,

¹⁾ L. erről bővebben Fejérpataky, A kir. kancellária II. és III. fejezet.

mint Kálmán királynál 1109-ben Simon püspök, a veszprémi-völgyi oklevelek szerkesztésénél szereplő egyén, és a két zobori oklevél megpecsételője, Manasses zágrábi püspök. Egyiknek neve mellett sincs kitéve állása, hivatala, rangja, a melyet a király kancelláriájában viselt; az oklevél létrejöttében a király parancsára működnek közre, de a parancs csak arra az egy ügyre vagy oklevélre szól. Végezvén vele, megszűnik kancelláriai szereplésük. Így Lőrincz esztergomi érsek is csak egy esetben, az 1111. évi arbei oklevélben szerepel annak átadója gyanánt, nem mint a kancellária tagja, hanem a király külön parancsából, a ki hivatala van viselt méltóságának fénye által az oklevél erejét, hitelét, tekintélyét emelni. Ezen »ad hoc« alkalmazott közreműködők, a kiknek az oklevelek létrejöttében részük volt, nem lehettek tagjai egy szerves testületnek, mert különben látnók ennek nyomát az oklevelek rokon szerkezetében és nevök mellett egyházi méltóságokon kívül valamely elnevezésben olvasnók, miként ezt II. Béla ideje óta meg is találjuk; úgy hogy — mellözve Sz.-Istvánnak idegen mintára berendezett és rövid ideig virágzott intézményét — a királyi kancelláriának mint szerves testületnek nyomait csak II. Béla ideje óta kísérhetjük figyelemmel.

Kálmán királynak reánk jutott oklevelei tehát azt tanúsítják, hogy a XI. század végének kancelláriai gyakorlata, a mely a század elejével szemben nagymérvű hanyatlásról tesz bizonyosságot, és a XII. század első évtizedeinek praxisa közt lényeges különbség nincs és hogy az egyöntetűség hiányát, a melyet oklevelei formái és tartalmi tekintetben fölmutatnak, legfőképp az okozta, hogy a királyi oklevelek szövegezője és kiállítója nem pusztán a királyi kancellária, hanem sok esetben az az egyház vagy testület volt, a melynek részére az oklevél kelt.

Kálmán király pecsétje.
(L. előbbi n 26. l.)

TARTALOM.

	Lap
I. Renovatiók. Oklevelek a XI. század végén	3
II. Oklevelek Kálmán király idejéből	14
III. A veszprémvölgyi apátság 1109. évi oklevele	21
IV. A veszprémvölgyi oklevél párja	31
V. A zobori apátság 1111. évi oklevele	40
VI. A zobori apátság 1113. évi oklevele	51
VII. A zobori apátság birtokai	65
VIII. Dalmácia részére adott oklevelek	73
IX. Eredmények	83

Temporibus uictoriosissimi regni Colomagni que poluam nure lanceatus coruleu mundo paldent. Sed illis archiepi Strigoniensis Laurencii uiri opul
cultio dacionis qd scripsimus rex stephs dotauit monasteriu sancti ypoliti de monte Zobur. n ur que sancti uiri lamori filio uisite dndp fuerant abi
& quorundam pdecessor ignauia ab incepto respectant. Cumq; sic in hęc uerba Gaufrido abbate laci d'heult ea tempore hā de causis d'lecurren
alareat corum p'fato archiepo. L. serutinio dei dictante egitare inuentum est de toci nure theonius magnus uel parui inuicunt seu extra
torum Hungari quod uicaga nominatur et per omnia merita sumi lre. & inuicunt nurehen int uel extra et totum & per omnia ubieung. in qd cupq; q
minuitur km. regem stephanum tertia parte dedisse beato ypolito. In hęc uerba au regni filii qd Hungarie cali r uocant q hoc km aliquando nulli fun
uerti inferi ut etatis uentury successio inuenit. p' uenturicos cogno car illos fore d'ntaros uros. Nominat eoz malignantium sunt hęc. Porcus q; tunc
u laborabant lutigentes toto aduisti complice eoz uidelicet. Ozare & Ozmag. q; comites exalenti ad & monetarii quot q; erant eunch. Con
tan & optimates a u. nurenses q; memoria p' tempoz successiones ad iudici sci regis usq; ad tempus dilectionis supra memorate indubitanter uigebat
p'm una nomine multis annis comes eidem p'fate ciuitatis nure. sed & alter bachi nomine similiter multis comes eidem nure annis fuit. Ter
quitas nure dim comitis fuerunt. In duos ueda uidelicet q; tunc filii buquen comitis de loginta annis. eo ampti inuicunt nure uixerunt u
lenet. Seruin. Ozartinus filii Ozari. Patre. sup. Subilla. hga. Peregrin iudey. Cum q; hęc uerba tanta qm qm magni facti uiri fuerit rex cu
telles regis p'cepto archiepo. L. ystaltum d'ntar. Barona nupine lacimento d'ntarunt in eadē ciuitate nure in ecclesia scoz emerami an
norum sunt ad uocari a lu telles xii. qm quoz fuit. Ozoyes eidem ciuitate reuore illa comes. ambert eius de eccle ubi rem pdictam lacimto
defridus p'br. Martin filii Ozarhei per. Nicolai filii peltra. Hecto filii. Isodai Daniel. 7. Ios. d'ntar scoz emerammis andree. benedicti. Iare se
meccia scoz p'fator. qndo telles xii. supra nominati d'ntarunt p'dicta thelonia lege hedimera. Porco retherio cu sociis suis in hęc fentib. Dedu
qaram toci ipi sui id est ipi sci ypoliti. qm uel liberi tota momyis decima uq; locoq;. Anno. m. c. xi. Concurrenter. vi. tracta nona
mo Hungaroy. p'fidente Strigoniensi. sed dno L. metropolitano d'ntarum est hoc p'ileg. qd sci ypoliti. 7. sigillatun pman dno ornans epi
confirmatores fuerit. Dns Paulus colocentis. Dns Simon v. eccl'ie. Dns Simon uel Julian Dns theis despinentis. Dns Jarrell. vacentis dno
ser. agentis. Laurenti chonadentis. Dns xii. adertin. Felician p'p'it albentis. Robert p'p'it d'gon. De comitib. Iohes palatin comes.
Thebald sumugan. Dercuir p'nceps. 7. d'ntarunt.

